

Joszif Brodskij

1971. december 24.

*Ma az üzlet a mágusoké.
A tömeg becipelte a hólét,
A kilónyi szaloncukorért
rohamozza a pultot a jónép.
A motyó alatt roskad a váll,
ki-ki mágus és dromedár.*

*Szatyor, zsák, batyu, táska kering,
csalé nyakravaló, suta sapka,
szagok: vodka, fenyőfa, hering,
mandarin, fahaj, illatos alma.
Arcok káosza. Hódara hullt,
Betlehembe nem látszik az út.*

*S cipelik a szerény adományt,
felugornak a buszra, rohannak,
kapun, udvarok kútjain át,
bárha tudják, hogy üres a barlang.
Se barmok, se jászol, se a Szűz,
ki fölött arany glória tűz.*

*Üres űr. S ekkor fény tör elő
puszta gondolatára – sehonnan.
S ha Heródesben nő az erő,
a csodát segíti akaratlan.
Ez a furcsa rugó löki meg
a karácsonyi gépezetet.*

*Bizony, erre az ünnep, az Ő
közeledtére készül az asztal,
s noha még nem a csillag a fő,
tele emberi jó akarattal,
aki vár, és ezt látni lehet,
és már égnek a pásztortüzek.*

*Dől a hó. Kürtöl, füstöt okád
a kürtő. A kemencefal éget.*

*A Heródes iszik. Az anyák
menekítik a kis csecsemőket.
Ki jövel? Titok. S hátha szívünk
fel se ismeri, kit keresünk?*

*De az ajtóban megjelenik
egy kendős alak a ködös éjben,
és a szíved megtöltekezik,
benne, érzed – elillan a szégyen –:
ott a Kisdéd s a Lélek, a Szent,
s nézd: a csillag is ég odafent.*

Fenyvesillat és vad fagy a tajga

Jelizaveta Leonszkajának

*Fenyvesillat és vad fagy a tajga.
Jól jön a szőrme vagy pufajka.
Hóbuckák közt, hogy vánszoroghass,
Nem teve kell, hanem málhás szarvas.*

*Északon itt, ha félik is Istent,
Annyira csak, akár a smasszert
A sitten, ahol torkig lakatnak,
S kéretlenül repetát is adnak.*

*Délen, ahol nyoma sincs a télnek,
Tisztelik Krisztust: ő is lelépett.
Homoksivatagban jött világra,
S hírlík, halála se otthon várta.*

*Testvérek, imára, borral, kenyérrel,
Hogy élünk, felettünk a szabad éggel,
És ha elég a földi rabság,
Vár szökevényre a tág magasság.*

Havazik zuhogón...

*Havazik zuhogón, kiszorul a világ.
A detektívek kedve betelhet.
Fecsegő nyomokon, hogyha most nekivágsz,
sikerül magadat lefülelned.*

*Hanem erre jutalmat nem ád a világ.
Körülötted csendfalu zárka.
Mennyi fényt fogadott be e csillagszilánk –
Menekülteket éjjeli bárka.*

*Vigyázz, meg ne vakulj. Te is pária vagy,
cudar, átkozott, fekete bárány.
Zsebeidben egy huncut garas se maradt.
A lehelleted ködfejú sárkány.*

*Inkább új nazorénusként mondj egy imát
Ama mágusokért, akik önként
Hódolni sietnek földrészekén át,
És a bölcsőkben a csecsemőkért.*

Soproni András fordításai

Hász Róbert

Fábián Marcell és a táncoló halál

Amikor kinyitja szemét, a lugásra fölfuttatott szőlőindák levelei homályos foltokká olvadnak a villódzó napfényben. Enyhe szellő lengedez, langyos lehet csupán, de ahhoz elég, hogy halk neszezésre bírja a leveleket a feje felett, és magával hozza a sós víz illatát a partról.

A terméskőből rakott kerítés eltakarja ugyan a kilátást, de nem zavarja. Nem győzi csodálni az építők leleményességét, ahogyan kötőanyag nélkül egymásra illesztették azt a rengeteg formájú és méretű követ. Mintha mindegyiknek eleve elrendelt helye lett volna a többi között, és csakis azért törtek ilyen sajátos alakra és darabra, hogy később ide, ebbe a kerítésbe kerüljenek. Ha közel megy a kerítéshez, lábujjhegyre áll, láthatja a kikötőt, a *rivát*. De most nincs kedve felállni és megtenni azt a néhány lépést. Legszívesebben újra behunyna a szemét, és átengedné magát a félig öntudatlan, lebegő bóbiskolásnak. Ha bármi értelme van ennek a nagy utazásnak, akkor azok a nyugodalmos órák, amiket délutánonként itt, a lugas végében eltölt.

Háromnegyed négy, lassan ideje az uzsonnának. Ahogy visszapattintja az óra fedelét, mint végszóra, lépések csikordulnak a murván a kert túlsó végében. Vászontopánkák puha, könnyű léptei az apró kavicsokon. Behunyja a szemét, elképzeli feleségét közeledni a sétányon, csupasz karjainak mozgása követi csípőjének ritmusát, miközben a nap fénye átszüremlik a tunika vékony szövetén. Itt lent most ez az örület, a tunika, egy szál ruha, fűző és egyéb kiegészítők nélkül. Minden nő tunikát visel – igaz, csak otthon, házon belül. *Mi a baja vele, hát nem izgató?*, kérdezte tőle Amália minap, amikor először vette fel a halványzöld, fél lábszárig érő ruhát, és megpördült maga körül. *Ma mindegyik nő ilyet fog felvenni. Még a vénasszony is!* Nem tréfált. A Feszt Pirooska, a Szabó Bori, na és persze Plókay Izabella, akinek állandó vihogása, pengeéles hangja is hozzájárult ahhoz, hogy Marcell délutánonként a kert végébe száműzze magát, és akinek talán mégis tartózkodnia kellett volna a tunika viselésétől, tekintettel a birsalmára hajazó alakjára, meg annak a kőolajüzletben utazó Albertnek a neje, akinek sosem jut eszébe a neve, az a szende, félnék és visszahúzódó akárhogy is hívják sem volt rest tunikát öltetni, még hozzá rikító vöröset.

Na de hogy a háziasszonyuk, szegény Emília hagyta magát rábeszélni erre az öltözékre, az ő korában, hetvenhárom évesen! Nem is tudta, zavarában hova

---

(részlet)

nézzen, amikor a matróna, kezét fia karjába öltve, szokásához híven utolsóként betoppant a szalonba, s feltárta előttük csontjára aszott, májfoltos alkarját, a tunika alól előbukkanó visszeres lábait. Marcell érezte, hogy elpirul. Mindig hajlamos volt mások helyett szégyenkezni. Emília megállt a szoba közepén, kivonta karját a fiáéból, s így szólt: *Meglássák, eljön az idő, amikor minden nő ilyet hord majd Pesten. Mert ez a ruha a nők felszabadulásának a szimbóluma.*

Nem mozdul, ki sem nyitja a szemét, amikor a könnyű léptek elhaladnak a feje mellett, s a szomszéd nyugágy halkán megnyikkan a másik sulya alatt.

– Ne tegyen úgy, mintha aludna, Marcell kedves!

– S ha tényleg alszom?

– Még mindig haragszik rám, ugye?

Most odafordul, ránéz a feleségére. Valóban a halványzöld tunika van rajta, melynek derékszögű nyakkivágásán virágos palmettadiszítés fut körbe. És ahogy Amália kissé előrehajol a nyugágyon, a kivágás meghajlik, a ruha szegélye árkot formál keblei felett.

– Szoktam én haragudni magára? – kérdi tőle.

– Hát szokott.

Amália az ölébe teszi a kis neszesszerét, előveszi belőle a cigarettatárcát, gyufát. Nemigen illik a kezébe, ügyetlenül kocogtatja a cigaretta végét a tárcához, ahogyan azt az évek során tőle elleste.

– Maga olyan csöndes haragvó, drága uram. Befeleg morcoskodik. És ez rosszabb, mintha lekiabálna.

Sercen a gyufa, Amália kettőt pöfékel, majd undorodva elhessegeti arca elől a füstöt, és a meggyújtott szálat odanyújtja Marcellnek.

– Hogy mit szeretnek ezen a búzrudacsán!

– Akkor ne csinálja.

– Csakis maga miatt.

Elveszi a Caporalt, mélyen leszívja. Amália megböki a vállát.

– Akkor nem haragszik?

– Magára nem, inkább magamra.

– Az én ötletem volt. Én javasoltam Emíliának...

– De én mondtam rá igent. Nem lett volna szabad. Nekem ehhez semmi közöm. Nem kellett volna beleavatkoznom a helyi ügyekbe.

– Akkor mondja azt Emíliának, hogy nem sikerült megtudnia semmit. Hogy próbálkozott, de az itteniek nem akartak szóba állni magával. Felejtse el.

– Nem tehetem.

– Már miért nem? A többiek közül senki sem tudja az igazságot.

– Viszont én tudom, és az elég.

Amikor feláll, érez egy kis szúrást a mellkasában, de hamar elmúlik. Amália belékarol.

– Na jöjjön, menjünk uzsonnázni.

Komótosan ballagtak a sétányon a ház felé. Jobbról és balról lila virágokkal teli rododendronbokrok sora kísérete őket. Hátuk mögött a nap már elérte az olajfaliget ágainak csúcsát, fénye darabokra tört, hosszú csíkokat rajzolt a bokrok virágaira és a murvára a lábuk előtt.

Emíliaék háza egy kétszintes villa volt, alig kétszáz lépésnyire a tengerparttól. A házat a kormányzósági hivataltól, pontosabban magától a kormányzótól, Szapáry Lászlótól bérelték. Ahogy közeledtek a lugas kijáratához, s feltűnt a kőház épülete, úgy erősödtek a hangok. Főleg női hangok, magasak, csacsogók, nevetgélők, melyek közé időnként férfibasszusok és baritonok szövéődtek.

– Mikor mondja meg neki? – kérdezte Amália.

Odaértek a ház oldalából előrenyúló teraszhoz, és Marcell megpillantotta a napernyő alatt ülő színes és harsány társaságot.

– Jobb mihamarabb túlesni rajta – felelte.

Feleségét magára hagyta a terasz lépcsőjénél, ő pedig bement a házba. Ahogy belépett az árnyékba, megcsapta a kőfalak hűvöse, közben majdnem összeütközött Giorgióval, aki tálcajával egyensúlyozott a terasz irányába.

– *Scusa, signore* – hadarta az inas a bajusza alatt. Alacsony, barna bőrű fiatalember volt, fürge, ügyes mozgású, aki ugyan soha nem szólalt meg magyarul, mégis minden kérést, utasítást megértett.

Fölment a lépcsőn a tágas előtérbe, amit puha, vastag szőnyeg borított. Nyáron a ház tele volt a Birodalom különböző tájairól összegyűlt fizetővendéggel. Emília nem csinált titkot belőle, hogy a ház éves bérletének díját nagyrészt abból az összegből fedezi, amit a vendégeinek a nyári szezon alatt felszámít. Ezt velük is közölte, amikor megérkeztek, talán hogy ezzel is érzékeltesse, mekkora kiváltságban részesülnek, amiért ingyen vehetik igénybe a ház szolgáltatásait.

Emília lakosztálya a folyosó legvégén volt. Marcell itt-tartózkodásuk óta egyetlenegyszer járt benne, megérkezésük napján, amikor Amáliával üdvözölték a háziasszonyukat. Két egymásba nyíló nagyszoba, telezsúfolva régi, patinás bútorokkal, csipketerítőkkal, s annyi festménnyel a falakon, hogy a tapéta mintázata alig látszott mögüjük. Mindezt Pestről hozta magával még évekkkel azelőtt, amikor leköltözött Fiuméba.

Kopogott, s az ajtó pár pillanat múlva kinyílt.

– Á, maga az. Jöjjön csak be. És csukja be az ajtót maga után, legyen szíves.

Marcell becsukta.

– Üljön le, fiam.

– Köszönöm, inkább állok.

Emília helyet foglalt a karosszékeben, elvette az asztalról a legyezőjét, és egy mozdulattal szétnyitotta. Marcell megkönnyebbült, hogy háziasszonyuk már nem a tunikát viselte, mint előző nap. Visszatért hagyományos öltözkééhez, a fehér blúzhoz és a hosszú szoknyához.

– Maga mindig olyan hivatalos, Fábián úr.

A legyező szaporán járt a kezében, tekintetével az övét fürkészte. – Feltételezem, hírei vannak a számomra.

– Így van.

– Jók vagy rosszak?

– Attól tartok, nem túl jók.

– Sejtettem. Ezek szerint a kormányzó úr titkárának helytállóak voltak az információi.

- Sajnos igen.
- Ó is ott volt a Goirdino Pubblicón?
- Ott volt. Nem hangadóként, mint az a bizonyos Kuscher, de az egyik szervezője volt a megmozdulásnak. Amolyan csendes háttérember, de a mozgalom oszlopos tagja már évek óta. Azt nem tudom, részt vett-e a csetepatében a karhatalommal, de tanúk vannak rá, hogy a tüntetők között volt.
- És közben idejár, hozzánk. Maga érti ezeket a népeket, Marcell? Mert én nem. Mit akarnak? Mi a bajuk velünk? Emlékszem, hogy ez a város, a kikötő, egy sár-fészek volt, lepratelep, a magyar kormány milliókat fektetett ide, hogy civilizálja, felvirágoztassa a kereskedelmet, kiépítse az utakat. Miért gyűlölnék bennünket annyira? Leszaggatni a nemzeti lobogókat, magyar üzletek kirakatait betörni... És most mi lesz, mondja meg. Mi fog történni?
- Mármint vele?
- Igen, vele. Letartóztatják?
- Bólintott.
- De nem emiatt.
- Emília felemelte a fejét.
- Nem emiatt? Hát mi lehet még ennél is súlyosabb véték?
- A helyzet az, hogy mint ön is tudja, asszonyom, nekem itt, ebben a városban nincs illetékességem hivatalosan eljárni. Az ön kérésére, mert a feleségemmel őszintén tiszteljük nagyságodat, elvállaltam, hogy felkeresem a helyi rendőrséget, és megpróbálok a kollegialitásra hivatkozva információkat szerezni a nevezett személyről. Azonban a tényállások mélyére nem kaphattam betekintést, ugye megérti?
- Persze, értem én, de valamit csak megtudott, nem? Ha már azt is tudja, miért tartóztatják le.
- Mielőtt válaszolhatott volna, kopogtak az ajtón, s már be is nyitott valaki.
- Te vagy az, kincsem?
- Fiatal, szőke lány állt az ajtóban, egyik kezével a kilincsbe kapaszkodva. Ő most is tunikát viselt, de az ő esetében a könnyed viselet inkább gyermeki vonásait emelte ki, ahogyan a kétoldalt csigákba font haja is.
- Menjél csak le, bogaram, Fábían úrral váltunk pár szót, aztán mi is csatlakozunk a többiekhez.
- A lány bólintott, vetett egy szúrós pillantást Marcellre, mielőtt behúzta maga mögött az ajtót.
- Szegény kicsikém – sóhajtott Emília –, össze fog törni a szíve. Gondolom a maga figyelmét sem kerülte el annak a talián széltolónak a sündörgése Szofi körül.
- Nehéz lett volna nem észrevenni.
- Pedig ez a kapcsolat soha nem teljesedhet be. Szofi fiatal, szinte még gyerek. A lelke puha és sérülékeny. A sebek ilyenkor mélyek és nagyon tudnak fájni. Előre sajnálom szegénykémet. Ne kíméljen, mit tudott meg?
- Nyilván nagyságod is emlékszik arra a pár évvel ezelőtt kitört botrányra, a Brazíliába irányuló leánykereskedelemmel kapcsolatban...
- Hogyne emlékeznék. Csak nem azt akarja mondani, hogy ő is bűntárs volt?

– A hatóságok ez ügyben nem voltak túl közlékenyek, de eléggé határozottan állították, hogy vannak erre utaló nyomok. S minthogy az államellenes szervezkedésben betöltött szerepét nehéz bizonyítani, elegendő indokot szolgáltatnak ahhoz, hogy egy időre kivonják a forgalomból.

– A gazember! Kígyót melengettünk a keblünkön. Ha belegondolok, mióta jár hozzánk, reggeltől estig itt van, érintkezik a vendégeimmel...

Emília behunyta a szemét, egy pillanatra így maradt, mint aki igyekszik feldolgozni magában a hallottakat, majd felnézett Marcellre.

– És mikor? Mikor tartóztatják le?

– Ilyen információkkal nem szolgálhatok. Az biztos, hogy hamarosan. És amit elmondtam, asszonyom, szigorúan bizalmas, ha az érintett fülébe jut, és megpróbál kereket oldani...

– Ettől nem kell tartania. Semmi nem áll tőlem távolabb, mint hogy megakadályozzam a lefogását. Csak kapja meg, amit érdemel! Köszönöm a segítségét, Fábián úr.

Felállt a székéről, jelezve, hogy a beszélgetés véget ért.

– Menjünk, uzsonnázzunk, ne várakoztassuk a többieket odalenn!

Még mielőtt kiléptek volna a folyosóra, megkérdezte:

– Akkor holnap hajóznak egyet?

– Amália ötlete volt. Én nem ragaszkodnék hozzá.

– Ugyan, Abbázia itt van a szomszédban. Lenne még egy kérésem, Fábián úr...

*

A délutáni uzsonnaidőkkel Marcell elejétől fogva nem volt kibékülve. Egyáltalán, minek délután négy órakor enni? Olyan héjuktól megfosztott, egymásra fordított kenyérszeletkéket, sajttal meg uborkával, és hozzá teát inni? Teát! Meleg, ízetlen lötty, pedig helyette de jólesne egy erős fekete! Viszont kávé csak reggel szolgálnak fel, az is milyen... Úgy tudta, az olaszok finom kávékat készítenek, a városban túlnyomó többségben olaszok éltek, nekik meg sikerült kifogniuk azon kevés házak egyikét, amelyekben egyetlen olasz sem lakik. Illetve itt van Giorgio, az inas, csakhogy őt még a konyhába sem engedik belépni, a felszolgáláson kívül máshoz nem ért. *Ajándék lónak ne nézzük a fogát*, emlékeztette Amália, *ne dohogjon, édes uram, hat hét a tengerparton, szinte ingyen. Inkább örüljünk neki!*

Marcell próbált, Isten lássa a lelkét, igyekezett mindenhez jó képet vágni. A fárasztó utazáshoz, az értelmetlen napirendhez, a házi néphez, a sznob vendégekhez, akik, tudomást szerezve hivatásáról, kerülték, mintha fertőző beteg lenne. És természetesen a lehető legudvariasabb volt Emília asszonnyal, minden helyzetben és minden alkalommal, amiért a rendelkezésükre bocsátotta egyik emeleti szobáját, teljesen ingyen és bérmentve. Amália szerint Emília asszony egy *legenda*. Pedig nem tűnt annak, igaz, Marcellnek sejtelve sem volt arról, hogyan is kéne egy legendának kinéznie. *Személyesen ismerte Petőfit*, mondta róla még elindulásuk előtt, átélte a forradalmat, ő az első hölgy Magyarországon, sőt az egész Monarchiában, aki lapot alapított és szerkesztett, méghozzá nőknek! De most már öreg, visszavonult, a gyerekeivel él Fiumében. *Egy nagy házban a tengerparton, amit a podesztától bérel*. Amália évekkal azelőtt, még Marcell előtt,

ahogyan leánykori éveire utalni szokott, maga is megpróbálkozott az írással, versekkel (*butácska zsengek voltak, legyintett, ne kérje tőlem, hogy megmutassam őket, nagyon röstellném, jöllehet Marcellnek ez meg sem fordult a fejében*), költeményeit elküldte véleményezésre Kánya Emíliának. A szerkesztőnő ugyan udvariasan eltanácsolta Amáliát a poétai pályától, de utána hosszú évekig levelezőkapcsolatban maradtak, amolyan levélbarátnék lettek. Amália rendszeresen beszámolt neki a poros és sáros bácskai világról, mely rajzolatokat Emília állítólag őszinte érdeklődéssel fogadott, sőt kisebb társaságban némelyiket még fel is olvasta, mert, mint válaszolta egyik levelében, a bácskai élet a pesti közönség számára ismeretlen terület, fehér folt a térképen, amolyan terra incognita, mint Afrika volt hajdanán az európai ember számára. Amália férjhez menését követően levelezésük abbamaradt, de amikor Marcell novemberi rendőri akcióját, sebesülését – amit a *Fiumei Szemle* igazi hőstettként tárlt – a nagyasszony hírül vette, azonnal levelet írt Amáliának, és felajánlotta, hogy amennyiben férjeurának pihenésre, gyógyulásra lenne szüksége, örömmel vendégül látja őket tengerparti házában, akár huzamosabb időre is.

Ha Marcellen áll vagy bukik a dolog, neki sem vágnak az útnak. Úgy mondott igent, hogy közben egyetlen porcikája sem kívánta az utazást. Az egész telet végigfeküdt, tavasszal már lábadozott, és Lichtneckert doktor állandó és szigorú felügyelete mellett kezdte visszanyerni az erejét. Amikor Amália először megpendítette annak lehetőségét, hogy néhány hetet az Adrián tölthetnének, kapásból visszautasította. Még hogy üdülni... sose értette a tehetősebb polgárokat, akik képesek voltak több hétre is elutazni idegen helyekre, micsoda idő- és energiapazarlás, feleslegesen beleszokni egy ismeretlen környezetbe, amihez nincs közük, nem köti őket oda semmi, egy csomó bosszúság, idegeskedés, kényelmetlenség, hogy aztán hazatérjenek oda, ahonnan elindultak, s már a következő nyár után sóvárogjanak... Arra hivatkozott, még túl gyengének érzi magát egy ilyen úthoz, s különben is, mihez kezdene ott, naphosszat heverészni itthon is tud. Ahogyan Marcell remélte, egészségi állapotára való tekintettel felesége nem erőltette a dolgot, viszont nem állta meg, hogy meg ne jegyezze, *Magának az a baja, Marcell kedves, hogy fél a változástól. Hogy valami másképp lesz, mint ahogy megszokta*. Marcell nem vitatkozott vele, mivel alapjában véve igazat adott neki. A nyarat várta, hogy újra munkába állhasson. Milorád alparancsnok a szavát adta, hogy amint elég erősnek érzi magát, azonnal visszatérhet az őrsre. Marcell úgy tervezte, június elsejével visszamegy.

Csakhogy május közepén, egy szombat délutánon, amikor Amáliával az Erzsébet parkban sétáltak, és éppen leülni készültek egy padra, hirtelen, mint derült égből a villámcsapás, éles fájdalom nyilallt a mellkasába, de olyan erősen, hogy tüdejéből kifutott a levegő. Térdre esett, és Amáliának segítségért kellett kiáltania, hogy valaki odasiessen és felsegítse urát a padra. Tíz perc múlva már minden rendben volt, s különösebb gond nélkül hazaértek. Az eset egy hét múlva megismétlődött, szerencsére akkor otthon, a lakásukban, beretválkozás közben, amikor előrehajolt a lavór fölé, hogy arcáról leöblítse a habot. Amália kihívatta Lichtneckert doktort, mire az visszarendelte Marcellt a kórházba. Habár minden nap újra meg újra megvizsgálta, okosabb nem lett tőle. *A lövedék áthatolt a mellka-*

sán, elöl bement, hátul kijött ugyan, de útközben megpattant az egyik bordán, nem kizárt, hogy egy csontszilánk rakoncátlanokodik odabenn, mondta, miközben a kezét törölgette a törülközővel, majd jelentőségteljes pillantást vetett rá, attól félek, sosem fog igazán helyrejönni. A seb szépen begyógyult, kérdés, mi van odabenn. Csak úgy tudnám kideríteni, mi okozza ezeket a tüneteket, ha felboncolnám. Marcell megköszönte a kedvességét, de úgy vélte, azzal még várjanak kicsit. Kerülje a hirtelen mozdulatokat, tanácsolta a doktor, abban bízhatunk, hogy a szilánk, ha szilánkról van szó, előbb-utóbb beágyazódik. Marcell reménytelve pillantott fel rá. Be szokott? Lichtneckert doktor vállat vont, akik túléltek, azoknál igen. És ne dohányozzon annyit. Napi öt szál. Ennyit engedélyezek. A dohány elveszi az ember erejét.

Amikor elment, Marcell megkérte Amáliát, hozza be a revolverét a kórházba, hogy lelője vele a doktort. Még hogy a dohány elveszi az ember erejét. Ki hallott ilyet?

Az elkövetkező héten tünetmentes volt, ezért az orvos hazaengedte, egyelőre azonban ágynyugalomba parancsolta. Amália és Julika felváltva felügyelték minden mozdulatát, a cselédlány ötpercenként bekukkantott hozzá, *Tekintetes úr, parancsol valamit? Hogy érzi magát az úr? Egy kis levest? Nem kell kimennie?... Vagy Amália, hogy van az én uram? Egy kávét? Nem, még nincs itt a cigaretta ideje, fél óra még, legyen türelemmel.* Onnantól a cigarettát maga adagolta neki, naponta pontosan öt szálát, ahogyan a doktor előírta (*egyét reggel, miután felkelt, tíz órakor a másodikat, majd délben a harmadikat, délután négykor a negyediket, s az utolsót, mielőtt aludni tér, világos, Marcell?*) Sőt, még meg is gyújtotta helyette, a cigarettatárcát ki sem merte adni a kezéből, mindig magánál tartotta, mert, mint mondta, úgysem tudna olyan rejtkehelyet találni a lakásban, ahol Marcell ne bukkanna rá.

Milorád hébe-hóba bekukkantott hozzá, kalapját az ágyára dobta, aligátorfejés sétatálcájával unottan a padlót kopogtatta, és folyton nyugtatgatta, *Márszel, nem kell elsietnie, gyógyuljon, pihenjen, ellesz az órs még egy darabig, ha már ennyi időt kibírt maga nélkül.* Marcell kíváncsi volt rá, hogy vált be az új hivatalsegéd, de a főnöke csak a vállát vonogatta, bajuszát pödörgette, és másra terelte a szót. Nyilván kellemetlen neki a téma, gondolta, hiszen az előzővel eléggé pórul jártak, maga is gyakran álmodik vele, az erdei vadászházzal, hallja a lángok pattogását, látja maga előtt a részegeződő revolver csövének sötét torkolatát... És jött Winter úr is, súlyos teste alatt fel-felnyögött a szék, vele hiába is próbált bármi másról társalogni, Winter úr mindig a feleségénél kötött ki, Sára asszonynál, a házasságára panaszkodott, mélyeket és súlyosakat dörmögött sűrű bajusza alatt, hogy minek is hallgatott Milorádra, amikor elment az asszonyért Pacsérra, hogy hazahozza, ott kellett volna hagynia, ha már egyszer megszabadult tőle... Marcellt mindez arra emlékeztette, amikor Amália kedvéért másodszer is megnézték a színházban a Rómeó és Júliát, már mindent tudott előre, hogy ki, mikor és hogyan hal meg, nehezére esett megülni a helyén, annyira unta magát, alig tudta kívánni, hogy legördüljön végre a függöny. Ez is éppen olyan volt, hiszen télen mindez már megtörtént vele, nem is egyszer, szinte szóról szóra ugyanígy, amikor hetekig nyomta az ágyat, s a fél Zombor megfordult nála.

Anyósa, Mártika néni volt az utolsó, de jó kövér csepp a csordultig megtelt pohárban. Vagy egy órát mesélte neki a város aktuális pletykáit, majd újra rákezdet a vesszőparipájára, egészen előrehajolt, almapiros, kerek arca betöltötte

Marcell látóterét, hogy bizony ott kell hagynia a rendőrséget! *Hát mégis, drága fiacskám, micsoda munkahely az, ahol csak úgy lelövik a beosztottat! Ott a szabóságunk, még nem késő, Árpád alig várja, hogy segítséget kapjon, meg a vén bolond uramnak is végre a helyére kerülne a lelke, ha mind a két veje a családi üzletért fáradozna, majd eljön apus is, meggyőzi magát, meglátja...* Ekkor történt, hogy miután anyósa mögött becsukódott a bejárati ajtó, felkelt az ágyból, magára kapta a köntösét, kiment a konyhába, ahol Amália és Julika diskuráltak a bevásárlásról, megállt az ajtóban, és amikor azok ketten felnéztek, csak ennyit mondott: *Menjünk az Adriára!*

*

Nem tehetett róla, de már az első héten megkísértette a honvágy. Nem volt neki semmi baja a tengerrel, szép volt és egzotikus, de hiába próbált közelebb kerülni hozzá, elérhetetlen maradt; olyan volt, mint más felesége után vágyakozni. Számára a nyár és a hőség az Erzsébet parkot jelentette, és a hideg, habos csapolt sört a *Fehér Hajó* teraszán. De Zombor most nagyon messzinek tűnt. Valami méla szomorúság hullámozott át rajta, ha Milorádra meg Winter úrra gondolt, elképzelte őket söröskorsóval a kezükben, miközben a fejük fölött a vén platánfák lombjai susognak...

Mint mindig, ezen a reggelen is kint étkeztek a teraszon. Körülötte hölgyek csiviteltek az asztaloknál, akik ezúttal kivétel nélkül hagyományosan voltak öltözve, hosszú útiruhát viseltek, tollas vagy virágos kalapot, míg a férfiak többsége fehér vászonöltönyt. Fejük felett a napernyő befedte az egész teraszt, kellemes árnyékot biztosítva számukra. A teraszról csodaszép kilátás nyílt a kikötőre és a kék tengerre. Apró halászbárkák siklottak a vízen, a távolban tengerjárók horgonyoztak. A kikötő nem volt még abban az állapotban, hogy a behemót teherhajókat fogadni tudja. Az árut kicsi gőzösök vontatta uszályokon szállították partra. Marcell órákig elnézte volna, ahogy az apró hajók oda meg vissza közlekedtek, ék alakú vízfodrot hagyva maguk után. A gőzturbinák hangja nem hallatszott el ideig, a vontatók csak jöttek-mentek a vízen, hangtalanul, mint kicsi játékszerek egy kád vízben.

Amália ezen a reggelen a vajszerű útiruháját vette fel, fejére meg azt a tollas kalapot biggyesztette, amit még Zomborban, a Párisi utcában vett Tuna Gusztáv üzletében. Kifejezetten erre az alkalomra tartogatta. Még véletlenül sem vette volna ki a kalapdobozból az ideúton, nehogy bepiszkolódjon vagy meggyűródjon a vonaton. Reggel, miközben Marcell segített megkötni a fűzőjét, megjegyezte:

– Annyira izgatott vagyok ettől a találkozástól. Úgy érzem magam, mint amikor az esküvőmre készülődtem.

– Hogy őszinte legyek, én is.

– Komolyan?

– Persze. Inkább a *Fehér Hajóban* üldögnék egy korsó sör mellett, és a tamburásokat hallgatnám.

– Menjen már!

A hajó tíz órakor indult a kikötőből, így még volt idejük kényelmesen megreggelizni a teraszon. Marcell alig kortyolt bele a híg és ízetlen kávéjába, amikor az asztalukhoz lépett egy nyurga fiatalember.

– *Signore* Fábián, hát önök is velünk tartanak?

Hangjában erős olasz akcentus érződött. Marcell felpillantott, és mielőtt bármit válaszolhatott volna, a férfi, girardi kalapját maga elé téve, leült az asztalukhoz.

– *Signore* Rinaldi, éppen mondani akartam, hogy foglaljon helyet.

Mosolygott rájuk, napbarnított arcával Amália felé biccentett.

– *Signora!* Nem is gondoltam volna, hogy kirándulnak velünk! Fábián urat amolyan társaságkerülő embernek ismertem meg. De nagyon örülök neki. Abbázia gyönyörű. Emília asszony engem kért meg, hogy kalauzoljam a társaságot a városban.

– Sajnos nem részesülhetünk abban a kiváltságban, hogy élvezhessük az előadását. Csak Abbázia kikötőjéig tartunk önökkel.

Az olasz fiatalember csalódottan nézett rájuk.

– Más programunk van – közölte vele Amália. – Egy nagy magyar író megünné meglátogatni.

– Én meg abban bízom, válthatok Fábián úrral néhány szót négyszemközt.

– Milyen ügyben?

Amaz lesütötte a szemét.

– Bizalmas.

– Értem. A hajón lesz alkalmunk beszélni.

– Nem tudom, kis hajó, sok ember. Talán.

– Itt és most?

– Nem – rázta meg határozottan a fejét –, itt nem.

– Úgy látom, komoly dologról van szó.

– Mondjam azt, az életem függ tőle? Jaj, ez olyan teátrális, olyan *patetico*.

– Ha valóban így van, akkor nem az.

– De mennyire, hogy így van! Sőt, lassan már két ember élete is kockán forog!

– Istenem, ne mondjon ilyet! – szólt közbe Amália. – Nem túlozza el egy kicsit?

A fiatalember nem válaszolt. Egy pillanatra maga elé meredt, majd felállt az asztaltól, és a kezét nyújtotta Marcellnek.

– Mindenesetre köszönöm a lehetőséget, előre is. *Signora!* – biccentett Amália felé, aztán magukra hagyta őket.

– Milyen elragadó ez a hév! Mekkora szenvedélyt képes szítani a szerelem!

– Kedvesem, csak nem lesz maga is *patetico*?

– Maga meg ne legyen cinikus, drága uram. Emlékszem én magára, szerelmes korából.

Amália tekintete elsiklott a válla felett.

– Mindjárt folytatjuk – mondta, azzal felállt, és ott hagyta.

Marcell megfordult a székén, és azt látta, hogy a bejárati ajtóban Emília unokája, a kis Szofi álldogál, és amikor felesége odaért hozzá, súgott valamit a fülébe. Amália néhány másodpercig hallgatta, majd visszatért az asztalukhoz.

– Maga nagyon népszerű ma, kedves Marcell. A kisasszony beszélni szeretne magával.

Marcell sóhajtott, kivette öléből a szalvétát, felállt. Mire a bejárati ajtóhoz ért, Emília unokája megfordult, és belépett a házba. Marcell kénytelen volt követni, végig a folyosón, egészen a tálalóig. Ott a lány megállt, körülnézett, és amikor megbizonyosodott róla, hogy egyedül vannak, így szólt hozzá:

– Mindent hallottam tegnap!

– Igazán?

– Amit a nagymamával beszéltek. Tudom, mit terveznek. Ezek hazugságok, hamis vádak. A nagyfi találta ki, hogy elüldözzék őt a háztól! Mert ő nem olyan tehetős, a két keze munkájával keresi a kenyerét, és a tetejében még olasz is! Kérem, detektív úr, mentse meg őt!

– Csúnya dolog kihallgatni mások beszélgetését, kishölgyem.

– Nem vagyok én kishölgy, kezeljen úgy, mint egy felnőttet, ha kérhetem!

– Kisasszony, biztosíthatom arról, hogy nem...

– Ne engedje, hogy a rendőrség kezére játsszák! Ártatlan, soha nem tenne olyat, amiket tegnap állított róla!

– Az a gyanúm...

– Én ismerem őt, aranyból van a szíve, a légynek sem ártana! A nagyinak igaza van abban, hogy milyen fájdalmat okozna nekem, ha történe vele valami, sőt, én azt tán nem is élném túl!

– Szerintem kegyed túlzásokba esik...

A lány megragadta a karját. Marcell úgy látta, mindjárt elsírja magát.

– Belepusztulnék, ha többet nem láthatnám! Ő is szeret engem, érti? Szeretjük egymást, fel tudja ezt fogni?

– Azon vagyok.

– Hagyja őt megszőkni, kérem, Fábián úr! Ne engedje, hogy visszatérjen ide Abbáziából, hogy letartóztassák és börtönbe vessék! Fogalma sincs róla, mi készül ellene. Ha van magának szíve, figyelmeztesse! Én nem beszélhetek vele, a nagymamám megtiltotta, hogy a közelébe menjek, figyeltet! Kérem, Fábián úr! Ha volt valaha szerelmes, értenie kell!

Aztán fogta magát, és kirohant a személyzeti ajtón. Marcell egy pillanatig bámulta a magányosan lengő ajtószárnyakat, majd visszatért a teraszra.

Amikor leült, Amália felvonta a szemöldökét.

– Újabb *patetico*?

– De még milyen.

– Szegény uram, Amor vagy Hermész szerepét osztották magára?

– Az utóbbi volt a postás?

– Valami olyasmi.

– Akkor az övét.

– Reggel, amikor felébredtem, maga már felöltözve jött vissza valahonnan. Megtudhatom, merre járt?

– Kedves háziasszonyunk, Emília kért tőlem egy szívességet.

– Igazán? Nagyon rejtélyes.

Fél óra múlva valamennyien lent álltak a kikötőben, és arra vártak, hogy a kis gőzös, az *Albatro* odafaroljon a mólóhoz, és leeresszék a pallót. Meleg volt, pedig alig múlt tíz. Amália igyekezett úgy tartani kicsi napernyőjét, hogy aprócska árnyéka mindkettejükre rávetüljön. A hölgyek kezében szaporán mozogtak a legyezők, mint megannyi tarka pillangószárny. Marcell vetett egy sóvárgó pillantást a fagyaltárus bódéjára az út túloldalán, de már nem volt idő kérni egy vaníliás kelyhet.

Nagy volt a nyüzsgés a kikötőben. Nem messze tőlük épp egy uszályt pakoltak ki a dokkmunkások, csigás daruk emelték a magasba a raktérből a méretes gyapjúbálákat, s fordultak velük a mólón álló szekerek fölé. Majd felharsant a közeledő *Albatro* hajókürtje, és a társaság mozgolódni kezdett. A kikötőfelügyelő megfújta a sípját, és terelni kezdte az embereket elfele a móló szélétől. Vastag kötelek repültek a part felé, ügyes kezek elkapták és a bakokhoz rögzítették őket. Amint a hajó finoman hozzásimult a móló oldalához, a matrózok leengedték a pallót. A kikötőfelügyelő sorba rendezte az utasokat, és elkezdődött a beszállás.

Felszállás után a hajó farába vonultak, nekidőltek a korlátnak, s miközben az indulásra vártak, Marcell emlékeztette Amáliát, hogy ideje van a cigarettának. Dohányzás közben figyelte, ahogy a dokkmunkások leoldják a köteleket a parton, visszahajítják őket a hajóra, majd újra felhangzik a kikötőfelügyelő sípja. Lábuk alatt feldübörögtek a gőzturbinák, a víz mintha felforrnt volna, fehér habot vert a hajó tatja alatt, amikor forogni kezdett a hajócsavar. Lassan, ráérősen a tenger felé fordult a hajó, és a kikötő távolodni kezdett tőlük.

– Végre, Marcell, végre tengeren hajóznak! Hát nem csodás?

Nagy volt a zaj, a gőzgép hangjától alig értették egymás szavát. Jóllehet a partot sosem tévesztették szem elől, mindvégig ott követte őket jobb kéz felől, a túloldalon csak a nyílt, végtelennek tűnő víz látszott. Hiába tudta az ember, hogy ez azért nem a határtalan óceán, valahol a Kvarner-öböl horizontja alatt ott van Krk és Cres szigete, az Isztriai-félsziget, a végtelenség illúziója megérintette Marcellt is.

A szél olykor egyszerre sodort az arcukba gőzt és füstöt, de még ennek is megvolt a maga varázsa. Maguk sem értették miért, de két köhögés között mosolyogtak és nevettek egymásra. Aztán egyszer csak Rinaldi úr keveredett melléjük, pontosabban közéjük. Odafurakodott, és úgy állt meg arccal Marcell felé fordulva, hogy Amáliának gyakorlatilag hátat fordított. Ez a nyilvánvaló modortalanság láthatóan egy cseppet sem zavarta.

– Szerencsénk van – mondta mosolyogva. – A szél a hajó orra felől fúj.

Férfi létére el kellett ismernie, hogy Rinaldi úr vonzó személyiség. Barna bőre, göndör, fekete haja, széles homloka, lefelé keskenyedő arca és vékonyan metszett, egyenes ajkai határozott és férfias vonásokkal ruházták fel. Ugyanakkor kislíus mosolya, oldalra billenő fejtartása és odaadó tekintete, amellyel Marcellt is méregette, könnyen keltette fel a másokban a bizalomra való hajlandóságot.

– És az miért szerencse?

– Ha kiabálnunk is kell egymásnak ebben a zajban, a hangunkat elviszi a szél. Vissza, Fiumébe – mutatott a távoli part felé. – Szeretném megkérni egy szívességre. Feltételezem nem került el a figyelmét az elmúlt hetekben, milyen nemes érzelmeket táplálok ifjú úrnőnk, Szofi kisasszony irányában.

– Nem valószínű, hogy ez bárki figyelmét elkerülte volna.

– Nem tehetek róla, ha egyszer szeretem őt. Teljes szívemből. Meg vagyok győződve róla, biztosan tudom, hogy ez az érzelem kölcsönös közöttünk. Szofi is szeret engem.

– Ez remek. Akkor maga boldog ember. Mi szüksége lehet a segítségemre?

– Detektív létére nem tűnt volna fel önnek, hogy Szofi nagymamájának, Emília asszonynak mennyire nincsen ígyére ez a *lien*?

– Hadd emlékeztessenem rá, hogy Emília asszonyt nemcsak mint nagyszülőt, hanem úgy is, mint a kis Szofi gyámját, többszörös felelősség terheli. Leírhatatlanul szomorú és tragikus, ha valaki kicsi korában elveszíti a szüleit. Szofi számára legalább az a vigasz megmaradhatott, hogy tekintélyes vagyont örököl. Érthető, ha Emília asszony alpból óvatos, és mindenkire gyanakodik.

– Az lehet, hogy érthető, bizonyos mértékig, de úgy érzem, túlzásokba esik! Néha azt hiszem, úgy kezel, mintha legalábbis gonosztevő lennék! Nem vagyok hozományvadász! Nekem nem kell Szofi vagyona, Emília ónagysága megtarthatja a pénzt! Ha módomban állna, már holnap világgá szöknék vele!

– Ennél nagyobb szamárságot el sem követhetne. Két nap alatt a nyomukra bukannának, s magát, *signore*, vasra verve hoznák haza, mint egy kiskorú megrentőjét.

– Akkor segítsen! Szóljon pár szót az érdekében Emília asszonynak!

– Most mondta, hogy nem tudok magáról semmit. Milyen alapon tenném?

– Meggyőződésem, hogy jó emberismerő, Fábían úr.

– Véleménye hízelgő. De túl nagy felelősséget pakol a vállamra.

A fiatalember egy darabig méregette, aztán a fejébe nyomta a szalmakalapját, bólintott, és magára hagyta.

– Mindent hallott? – kérdezte, amikor egyedül maradtak Amáliával.

– Hallottam ám.

A hajóút nem tartott tovább fél óránál. Abbázia kikötője jóval nagyobb és szebb volt, mint Fiumée. A hosszú, pálmafákkal szegélyezett sétakorzó, a Lungomare, ahol nemrég, ezt Marcell az újságban olvasta, maga Ferenc József is végigsétált, a pompás szállodák homlokzatai, melyek már messziről feltűntek, s úgy ragyogtak a napfényben, akár a drágakövek, egy egészen más világról és életmódról árulkodtak, mint amit Fiume szűk kikötője, szerény utcái és panziói nyújtottak.

Miután kiszálltak, kerestek egy nyitott konflist, és bemondták a címet. A kocsí egy darabon követte a sétányt, majd az út elkanyarodott, és egy keskeny utcában folytatódott. Aztán az utca kitágult, és ők kiértek egy kerek, kövezett térre, melynek a közepén szökőkút csobogott. A tér túloldalán kocsijuk behajtott egy enyhén emelkedő utcába. Az utca idővel kikanyargott a városból, s pár perc múlva maguk alatt látták a kikötőt, a piros tetős házakat. Egyre-másra hagyták el a domb oldalában álló villákat, melyek olyan csendeseknek és elhagyatottaknak tűntek, mintha senki sem lakta volna őket. Pedig éltek bennünk emberek, a rácsos kerítések mögött az udvarok, a kicsi parkok és virágágyások gondozottak voltak. Némelyikben még kisebb szökőkút is működött, csobogó, csak éppen embert nem láttak egy szálát sem. A néhány hetes itt-tartózkodásuk alatt volt idejük kiismerni a helyi, mediterrán életszokásokat: tizenegy és délután három óra között, aki csak tehet, behúzódtott a hűvösbe.

Végül megálltak egy dús kerttel és fákkal övezett villa kapuja előtt. Miután leszálltak, Amália egyenesen a kapuhoz sietett, Marcell pedig kifizette a kocsist, és megkérte, várja meg őket.

Mire odaért Amália mellé, az már meg is húzta a csengőt. Kicsi napernyőjét összecsukta, és úgy bökött vele előre, a ház irányába, mint egy párbajtőrrel.

– Gyönyörű az a veranda, igaz?

Marcell elismerte, valóban szép a borostyánnal befuttatott tornác a görögös oszlopaival, mögötte a nagy franciaablakkal. A kapun túl a ház irányába tartó gyalogút a parkocska előtt balra fordult, s eltűnt a tekintetük elől. Mindketten az utat figyelték, s beletelt néhány percbe, mire végre felbukkant valaki az út kanyarulatában. Mégpedig egy alacsony, mokány hölgy, aki nem túl nagy lelkesedéssel közeledett hozzájuk. Komor nézése, amellyel méregette őket egészen addig, amíg a kapuhoz nem ért, szögletes mozdulatai, szélesen ringó csípője, testétől elálló, telt karjai határozott, ellentmondást nem tűrő személyiségről árulkodtak. Megállt a vasrácsok túloldalán, és így szólt:

– *Što vam mogu pomoći?*

A modoros horvát akcentusban volt valami nem igazán horvát, ezért Marcell megkérdezte:

– Maga magyar, nem?

A hölgy most ránézett, és komor tekintete egy árnyalatnyit felengedett.

– Miben segíthetek?

– Az író úrral van megbeszélve itt egy találkánk – szólt közbe Amália.

A hölgy megrázta kerek fejét.

– No ezt nem hiszem.

– Hogyhogy nem hiszi? Leveleztem vele, s abban maradtunk, hogy ezen a napon találkozunk. Vár bennünket.

– Hát az lehet, csak nem itt.

– Hol máshol?

– Balatonfüreden.

– Balatonfüreden?!

– Ott nyaral a nagyságos asszonnyal.

– Az nem lehet!

– Már miért ne lehetne?

Amália segélykérően pillantott Marcellre.

– Nekünk azt írta, vagyis a nejemnek, levélben, hogy június közepétől augusztus végéig az abbáziai pihenőhelyén lesz, ezen a címen... Találkozni akart velünk!

– Hát pedig itt nincs, biz' isten!

– Nem is járt itt?

– Úgy volt, hogy jönnek, aztán mégis Balatonfüreden kötöttek ki.

– Nem tudom elképzelni, hogy ne szólt volna nekünk előre...

Miközben Amália csalódottságának adott hangot, amire a házvezetőnő vállvonogatással válaszolt, Marcell tekintete a fák közt megbúvó házra tévedt. Valami odavonta a figyelmét, egy alig észrevehető mozgás a terasz mögötti franciaablakban. Fél szemmel az ablakra figyelt, s amikor a függöny újra elmozdult az üveg mögött, egy hirtelen ötlettől vezérelve lekapta a fejről a kalapját, és üdvözlésként intett vele az ablak felé.

Amália és a házvezetőnő is meglepetten néztek rá. Emez nem állhatta meg, hogy maga mögé ne pillantson, majd gyanakodva megkérdezte:

– Kinek integet az úr?

– Tényleg, kinek? – kérdezte Amália is.

A ház franciaablaka kinyílt, és egy vékony, ősz szakállú öregúr lépett ki a teraszra. Bordó csíkos köntöst viselt, és botra támaszkodott.

Marcell a sétatálcájával a ház irányába mutatott.

– Hát neki!

– Hiszen ez ő! – kiáltott fel Amália.

A hölgy a rácsos kapu túloldalán elmormogott valami csúnyát a fogai között, majd sarkon fordult, és visszakacsázott az úton. Egy időre eltűnt a szemük elől, majd kisvártatva újra felbukkant a ház erkélye alatt. Az öregúr leszólt neki valamit, mire visszaindult a kapuhoz.

Most már szaporábban jött, s mikor odaért, bedugta a kulcsot a zárba.

– Akkor jöjjenek, no! – mordult rájuk.

Mire a házhoz értek, az öregúr már lent várta őket a bejáratnál.

– Maguk a zomboriak, ugye? – kérdezte.

Hangja rekedtes volt. Mindkét kezével a botjára támaszkodott. Szakálla, kevéske haja teljesen ősz. S bár tekintete fáradtnak, megtörtnek tűnt, kíváncsian méregette őket. Amália meghatódott üdvözlését mosolyogva fogadta, előrenyújtott kezét szimbolikus kézcsókkal illette.

– Kedves detektívem! – mondta Marcellnek, amikor kezét fogott vele. – Fáradjanak beljebb, túlságosan meleg van idekinn. Jolán, kísérje a vendégeket a dolgozószobába!

A házvezetőnő kételkedve nézett rá, de az öregúr görbebotját az ajtó felé lendítette.

– Oda, na, oda, ha mondom! Menjenek csak előre, majd beérem magukat!

Követték a vállas hölgyet a ház hűvösébe, keresztül a széles előtéren, majd föl a tekerős lépcsőn. Egy kétszárnyú ajtó után kicsi, szűkös szobában találták magukat, melynek minden bútorzata egy könyvespolc volt, egy íróasztal széssel és egy kopott huzatú kanapé. A franciaablak, amelyen pár perccel korábban házigazdájuk kilépett a teraszra, még mindig nyitva állt. A szoba közepét az íróasztal foglalta el, telis-tele papírokkal, könyvekkel, újságkivágásokkal.

Amália felemelte az egyik újságdarabot.

– Nézze, Marcell, ez magáról szól! – suttogta elragadtatottan.

Lépések közeledtek kintről, és még mielőtt Marcell vethetett volna egy pillantást a kivágásra, Amália gyorsan visszatette a helyére.

Házigazdájuk bebicegett a szobába.

– Üljenek már le, na! A kanapéra, mindketten, hogy lássam is magukat!

Helyet foglaltak, míg az író kijebb húzta a széket az asztala mellől, és közelebb hozta hozzájuk. Leült, botját maga mellé tette.

– Már kicsit megjijedtünk – kezdte Amália –, a házvezetőnője azzal ijesztett meg bennünket, hogy uraságod Balatonfüreden nyaral...

– Úgy volt – bólintott. – És mások számára így is van. Pesten mindenki úgy tudja, Füreden vagyunk. Nejem önagysága ott van, de én... – egy huncut mosolyal széttárta a karját – ... én itt vagyok. Nem volt egyszerű, de néha egy öregembernek sem árt, ha a sarkára áll. Jolánra ne haragudjanak, ő csak azt tette, amit kértem tőle.

Előrehajolt, és kezével megpaskolta Marcell térdét.

– El sem hiszi, mennyire örülök, hogy megismerhetem! Felesége volt olyan kedves, hogy részletesen beszámolt arról a bizonyos esetről, ami olyan tragikusan végződött a maga számára! Bizony. Micsoda dráma!

Marcell zavartan pillantott Amáliára.

– Ne hibáztassa a nejét! Én biztattam, hogy írja meg minden részletében a történetét! Annyira megfogott. Az egész ügy. Az a régi história az eltűnt fiúról, a szörnyű gyilkosságok a városban, s hogy maga, fiam, milyen eltökélten kutatott saját családjá után, hogy aztán egy pisztolylövéssel pontot tegyen eme régi trauma végére...

– Három.

Maga sem tudta, miért javította ki. Volt az öreg író figyelmében valami magával ragadó, bizsergető érzés, ami izgalomba hozta.

– Mi három?

– Hát pisztolylövés. Háromszor lőttem.

Az öreg szeme elkerekedett.

– Teringettét! Háromszor lőtt! Fiam, tudja maga, hogy a története regényért kiált?

Marcell megrázta a fejét.

– Író az éppen nem vagyok.

– Maga nem is, de én igen – nevetett. – Azt mondják, a legnagyobb!

Kijelentésében nem volt semmi nagyképűség, pusztán ténymegállapítás, semmi több.

– Én megírhatom. Mit szól hozzá?

– Hát én nem is... az igazság az, hogy erről senki sem tud.

– Miről?

– Hogy kit lőttem le. Ez csakis az én...

– A maga terhe?

– Pontosan.

– A felesége is tudja.

– Ő más. Neki tudnia kell.

Az öreg még közelebb húzta a széket.

– Drága fiam, én úgy fogom megírni azt a regényt, hogy abból senki sem fog rájönni, a valóságban kiről van szó. Megvan annak a módja, bízson bennem! Nézze csak!

Felkecmergett a székről, az asztalhoz ment, és elvett egy teleírt ívet.

– Sose szoktam vázlatot készíteni, de a maga története olyan szövevényes, hogy úgy éreztem, ezúttal szükséges. Nézze!

Feléje nyújtotta a papírlapot. Marcell elvette, olvasgatta.

– Ez csak a vázlat. A keret. Na, mit szól hozzá?

– Olyan... regényes.

– Az, az! Úgy kell! Az olvasók szeretik, ha a mese ki van színezve.

– Itt az áll, hogy nekem bajuszom van. Pedig nincsen.

– Nem baj, levágjuk!

– Hogy erős, magas ember vagyok...

– Kijavítjuk vékony alacsonyra! Ezért jó, hogy megismerhettem személyesen! Hogy itt ül előttem. Látom a saját szememmel. Így látni fogom magát írás közben is. Az igazi nyomozót! Úgy tervezem, őszre nekikezdek. Szerintem, ha megérem, jövő ilyenkorra kész is leszek vele. Most már azért lassabban dolgozom, mint régen. Kedves neje leveléből kihámoztam, hogy mindösszesen tizenhárom nap alatt oldódott meg az a szövevényes ügy. Tizenhárom nap! Még címnek sem rossz.

Marcell visszaadta a papírt.

– De muszáj ezt megírni?

Az öreg felvonta a szemöldökét.

– Micsoda kérdés! Persze, hogy muszáj! *Nekem* muszáj! Vannak történetek, amiket az írónak meg kell írnia, máskülönben a lelkiismerete nem hagyja nyugodni haláláig. Érzi azt az ember, ha ilyen történetre akad. Tudja, fiam, kicsit olyan ez, mint a maga elhivatottsága, amellyel az igazság felderítésére törekszik. Valami hajtja, valami megnevezhetetlen belső erő, amelynek nem képes ellenállni. Így vannak ezzel az írók is. Egy nemzetet a történetei tartanak életben. Régen a dalnokok adták tovább a hősök legendáit, manapság az írók dolga megírni azokat.

– Nem hiszem, hogy én hős lennék.

– Teljesen mindegy, maga mit hisz! Dugovics Titusz sem hitte, hogy hős, csak tette a dolgát, amikor magával rántotta a törököt a várfokról. Hősökké mások avanzsálnak bennünket, a dalnokok meg az utókor. Odüsszeusz vajon azon töprengett magában, miközben a küklópszsal viaskodott, hogy ő egy hős? Franckarikát, csak túl akarta élni, és haza akart jutni. Bármilyen áron. Akinek a fejében egyszer is megfordul a gondolat, hogy hőssé válik, sosem lesz azzá. A hős nem töpreng, nem vacillál és mélézik önmagán, hanem cselekszik! Sajnos vannak korok, melyek nem teremnek hősöket. Vagy csak elvétve, nagyon ritkán. Ripacsokat, nagyhangú szájhősöket annál inkább. A mi korunk is ilyen. Súlyos felelősség nehezedik ilyenkor az írók vállára, hogy a *hős* kultuszát, intézményét fenntartsák, hogy őrizzék a lángot, amely majd egyszer újra fellobban az ifjak szívében. S mert a való életben hiába keresünk, ezért kitalálunk hősöket. Leírhatatlan érzés egy író számára, amikor a tolla révén a fehér papíron élni kezd egy hős. Alakja lesz, múltja, hangja, mozdulatai, érzései, vágyai. De milyen más, mennyivel izgalmasabb, ha valódi, létező, kézzelfogható hőroszokat mintázhatunk meg! Ez ritkán adatik meg egy író életében. Nekem utoljára olyan régen, hogy már alig emlékszem... De most! Itt van nekem maga. Korunk hőse, a modern detektív, aki ésszel, a tudomány közreműködésével, például a dakti-lozskópia segítségével oldja meg a bűneseteket! Ha csak magára nézek, minden porcikámmal érzem, hogy alakja, habitusa regényt követel magának!

– Csakhogy abban, ami velem történt, nem volt semmi... semmi olyasmi, ami másokat érdekelne. Nem volt abban semmi tudományos, sem észszerű. Semmi, minek is nevezem, fennkölt, semmi művészi. Ellenkezőleg, rossz volt, fájdalmas, aljas és kiábrándító, olyannyira, hogy legszívesebben kitörölném az életemből.

– Megértem – bólogatott az író, s mély átéléssel folytatta: – Aki részt vett egy csatában, túlélte egy ütközetet, hallotta a sebesültek és a haldoklók kiáltását, jajgatását, akit megcsapott egyszer is a robbanó gránát légnyomása, aki látta a feléje rohanó szuronyokat, a szablyát, mely éppen lesújtani készül rá, gondolja,

romantikusnak találna valaha is egy csatát? És mégis, mennyi hősi ének, eposz és regény szól háborúkról, megnyert vagy elvesztett ütközetekről! Valakinek meg kellett ezeket írnia! Mert az emberek olvasni akarnak róla. Bizony, ami egyeseknek tragédia és soha el nem múló fájdalom, másoknak szórakozás. De nem csak szórakozás. Tanulság is. Amiből tanulhatnak, emberismeretet, tisztességet, igazságot. Hanem mondja, az a másik kettő, ők milyenek?

– Melyik másik kettő?

– Akikről kedves felesége említést tett a levelében. Az a rác nyomozó, hogy is hívják, meg az a sváb.

– Milorád és Winter úr?

– Igen, ők. Hogy írná le őket nekem?

Marcell kereste a szavakat, de Amália a segítségére sietett.

– Az én drága uram nem egy rétor. Ebben talán segíthetek neki, jól ismerem a két úriembert.

Házigazdájuk behunyta a szemét, átszellemült arccal bólintott.

– Mondja, kedves!

– Nem jegyzetel? – kíváncsiskodott Amália.

– Dehogyan. Nem a részletek számítanak, hanem az általános benyomás, a kép, ami megmarad róluk.

– Nos hát – húzta ki magát Amália a kanapén –, Milorád egy jóvágású, helyes férfiú, valamivel negyven felett, mélyen ülő, kék szeme van, fekete haja, kitűnően beszél magyarul, hamar indulatba jön, könnyű kihozni a sodrából, szerintem a revolverét aludni is magával viszi, de amúgy vajszíve van, aranyember, s ha ő nincs, az én drága uram most nem ülne itt. Mindig nagyon elegáns, ad magára, olyan vékony, fekete szivarokat szív, Marcellnél valamivel alacsonyabb, de vállasabb, zömökebb, nőtlen...

– Ó, nem kell ennyire részletesen, amit eddig elmondott róla, annyi nekem bőven elég! És a másik?

– Winter úr éppen az ellenkezője. Bár ő kicsit mindenkinek az ellenkezője. Úgy értem, Marcellnek meg Milorádnak főleg. Mint egy mackó. Úgy is beszél. Lassan és brummogva. Ahogy jár. Komótosan. Fiatalabb korában ökölvívó volt. Nem egy pörge észjárású. Szereti a lóversenyeket. Marcell nem bánja, ha szolgálat közben mellette van, azt szokta mondani, olyan, mintha egy jól megtermett, húséges kuvasz kísézné. És van egy kicsi felesége, szó szerint kicsike, feleakkora, mint Winter úr, akár egy pinty, úgy is néz ki, mint egy kicsi, akaratos pinty, akit Winter úr a tenyerén hord, pedig szegényt az örületbe tudja kergetni a raplis természetével...

– Köszönöm, köszönöm, drága, ennyi elég! Pompás! Magában egy író veszett el, tudja?

Talán egy fél órát beszélgettek még, s Marcellt egészen levette a lábáról az a hév, amellyel az idős író szakmáját, hivatását méltatta. Ellenkezése is alábbhagyott, udvariatlannak, nem helyénvalónak találta volna a további tiltakozást. Amikor Amália finoman jelezte, hogy ideje lenne indulniuk, házigazdájuk viszsaintette őket.

– Egy pillanat, drágáim!

A polchoz lépett, némi keresgélés után leemelt onnan egy könyvet, az asztalához vitte. Megmártotta a tollát, és a könyv előzékebe beleírt valamit. Utána itatóval fölitatta, még rá is fújt kicsit, végül átnyújtotta Marcellnek.

– Fogja, barátom, tőlem ezt emlékül. Mert maga ennek a huszadik századnak a gyermeke. Modern ember, aki még megérheti mindazt, ami ebben a könyvben benne van!

Már a kocsin ültek, és visszafele poroszkált velük a ló a városba, amikor Amália megszólalt:

– Meg sem nézi, mit írt bele a könyvbe? Csak tartja a kezében...

– Maga becsapott engem. Azt hittem, maga akar találkozni az író úrral.

– Jól hitte. De ő is kíváncsi volt az én detektív uramra. Felkeltettem az érdeklődését maga iránt. Ha elárulom, mennyire akarta magát látni, hat lóval sem húzom el ide magammal. Ismerem.

– Elárulta neki a titkomat. A titkunkat.

Marcell igyekezett nem éreztetni Amáliával, mennyire szíven ütötte a dolog.

– Ő egy író, Marcell! Neki tudnia kell ezeket a dolgokat, ha meg akarja írni a maga történetét. Olyan ő, mint az orvos, aki csak akkor tudja felállítani a pontos diagnózist, ha a páciens őszinte hozzá. Na, nyissa már ki azt a könyvet!

Marcell szót fogadott, Amália odahajolt, és hangosan felolvasta:

– *Korunk hőségnek, Fábián Marcell detektívnek, és bájos nejének, őszinte rajongással – Jókai Mór.*

Aztán lapozott egyet a könyv címéhez:

– *A jövő század regénye.* Na, ez tényleg magának való olvasmány, édes uram! Ígérje meg, hogy elolvassa!

– Én meg a könyvek.

– De ezt el kell olvasnia! Tetszeni fog.

– Jó, télen, talán.

– Télen, talán. Hiszem, ha látom. Hát nem rendkívüli ember?

– Az, mindenképpen. Lenne mit megtanulnom tőle.

– Vajon mit?

– Hogy milyen ügyesen megszabadult a nejétől.

Amália egy röppenő kis nevetéssel válaszolt: – Az én uram regényhős lesz! – azzal kikapta kezéből a könyvet, és úgy szorította magához, mint egy drága kincset.

Négy óra is elmúlt, amikor az *Albatro* befutott Fiume kikötőjébe. A hajó késve indult, nagy volt a forgalom a mólón, úgy terelték fel őket a fedélzetre, mint a baromfikat. A kapitány minden igyekezetével azon volt, hogy behozza a késést, de csak részben sikerült neki. Marcell azzal vigasztalta magát, hogy legalább az uzsonnáról lekéssnek. Útközben a fiatal Rinaldi többször is a közelükben sündörgött, mintha kereste volna az alkalmat, hogy újra szóba álljon velük, de nyilván nem találta eléggé diszkrétnek a környezetet, amit Marcell nem is bánt. Szó mi szó, eléggé össze voltak zsúfolva a fedélzeten, egy kupacban mindannyian, alig várták, hogy kiszabaduljanak végre a szárazföldre.

Valamivel öt óra előtt érkeztek vissza Emíliaék házába. Azok, akik nem vettek részt az abbáziai kiránduláson, már túl voltak az uzsonnán, s a teraszon üldö-

gélve társalogtak, kártyáztak. Miután fölbballagtak a lépcsőn a napernyő alá, és helyet foglaltak az asztaluknál, Giorgio jelent meg tálcával a kezében, és frissítőket szolgált fel a társaságnak.

Marcellnek az a benyomása támadt, hogy mindenki egyszerre beszél körülötte. A hölgyek egymás szavába vágva ecsetelték Abbázia szépségét, dicsérték a cukrászdát, amelybe betértek, s azon versengtek, ki ismert fel több előkelőséget a promenádon. Emília is megjelent közöttük, egyik asztaltól a másikig lépett, mindenkihez volt pár udvarias szava. A kis Szofi az ajtóban állt, és szemrehányó tekintettel nézett feléjük. Marcellnek átfutott az agyán, hogy odamegy hozzá, elmondja neki, amit reggel nem volt alkalma, de végül ülve maradt a helyén. Fáradt volt, a kirándulás kimerítette, legszívesebben felszökött volna a szobájukba, hogy hanyatt vesse magát az ágyon, és sziesztázzon egyet.

– Jól érzi magát? – kérdezte tőle Amália. – Kimerültnek látszik.

– Semmiség. Csak egy kis fáradtság.

Ahogy ezt kimondta, és a szájához emelte volna a limonádés poharat, egyszerre több dologra is figyelmes lett. Emíliára, aki éppen feléjük indult az asztalok között, Szofira az ajtóban, aki hirtelen megfordult, s mintha megdermedt volna attól, amit odabent látott, majd lassan hátrálni kezdett a terasz felé. Aztán megperdült maga körül, és riadt tekintettel nézett egyenesen őrá. Marcell letette a poharat, anélkül, hogy beleivott volna, s bár Emília időközben odaért hozzájuk, figyelemre sem méltatta, csak az ajtót bámulta. Ahol egyszeriben megjelent két sűrű, keménykalapos férfi, s ahogy kijöttek a teraszra, szinte egyszerre, ugyanazzal a mozdulattal gombolták ki zakójuk gombját, láthatóvá téve a hónuk alatt fityegő pisztolytáskát. Még a bajuszuk is egyforma volt, mintha ikrek lettek volna. Egy ijedt kiáltás hallatszott, és Szofi egyenesen Rinaldihoz futott.

– Nem engedem! – kiáltotta, s belecsimpaszkodott a fiatalemberbe.

A váratlan közjáték egy röpké pillanatra kibillentette a két jövevényt határozottságából, de csak egy pillanatra, mert azonnal előrelendültek, szétváltak, egyikük jobbra, másikuk balra indult. Marcell a szeme sarkából látta, hogy Giorgio, az inas elejti a poharakkal teli tálcát, ami hangos csörömpöléssel ért földet, és a terasz korlátja felé kezd futni, fölborítva maga előtt egy asztalt. Az ott ülő Feszt Piroska, kezét rémulten maga elé kapva felsikoltott, de az inasnak nem volt menekvése, a két kopó utolérte, és leteperte a terasz végében. Nagy lett a zúrzarvar, mindenki felpattant a helyéről, hátrébb húzódott, szabályos félkört alkotva a földön dülakodók körül. Giorgio végül feladta a küzdelmet. A két rendőr talpra állította, de már akkor a keze hátra volt bilincselve. Kétoldalt belékarolva vonszolni kezdték kifelé. Amikor Marcell közelébe értek, Giorgio egy pillanatra megtorpant, megállítva a két alakot is maga mellett, és gyilkos pillantást lövellt feléje.

– *Porko ungharese!* – sziszegte, de már tovább is cipelték az ajtó irányába.

Ahogy eltűntek a ház sötétjében, kis ideig döbbszent csend vette őket körül. Marcell érezte, hogy a legtöbb szempár rászegeződik. Még akkor is, amikor a társaság mozgolódni kezdett, s lassan mindenki felocsúdott, sanda pillantások irányultak felé.

Egyetlen tiszta, boldog, bár kissé értetlen tekintettel találkozott. Szofiéval. A lány még mindig szorosan Rinaldi mellett állt, aki tán nem is bánta, hogy sor

került erre a váratlan jelenetre, legalább kihasználhatta az alkalmat, hogy, mintegy védőszárnyai alá véve, karjaiba zárja a lányt. Aki végül levált a lovagjáról, és Marcellhez lépett.

Megállt előtte, és szemrehányón így szólt:

– Maga mindvégig tudta!

– Persze – ismerte be Marcell.

– Miért nem mondta meg reggel, hogy nem is Rinaldi urat gyanúsítják mindazzal, amit a nagyinak tegnap este elsorolt?

– Talán hagyott rá időt?

– No de akkor is...

Felnőtesen, rosszállón megrázta a fejét, majd sarkon fordult és elment.

Miközben tekintetével követte a lány távolodó alakját, pillantása összeakadt Emíliaéval. Az idős hölgy úgy állt egymagában a mozgolódó emberek között, mint akit otffelejtettek. Aztán alig észrevehetően bólintott, majd elfordult, és bevonult a házba.

*

Este, a szobájukban, mikor már a vacsorához kezdtek volna átöltözni, Marcell így szólt:

– Nem baj, ha én nem megyek le?

– Rosszul érzi magát?

– Inkább fáradtnak. Hosszú volt ez a kirándulás, kiestem a formából. Különben sem vagyok éhes. Nem haragszik?

– Hiszen már az is csoda, hogy eddig kibírta. Majd odaülök Emília asztalához. Ott mindig van hely.

Miután egyedül maradt, visszaheveredett az ágyra, és kezével a tarkója alatt behunyta a szemét. Érzett némi lelkiismeret-furdalást, amiért magára hagyta Amáliát, hiszen a fáradtság, amire hivatkozva kimentette magát, kicsit el volt túlozva a részéről. A vacsorát éppenséggel kibírta volna. De azt a sok embert ott lenni, a kötelező udvariaskodásokat, a kényszermosolyokat, már nehezebben viselte volna. A délutáni jelenet után, az olasz inas letartóztatását követően amúgy is olybá tűnt neki, mintha csupa ellenséges indulat vette volna körül. Nem érzett elég erőt magában ahhoz, hogy lesétáljon az oroszlánbarlangba. Inkább elküldte maga helyett Amáliát. Innen a lelkiismeret-furdalás. Mégis, Amália fesztelenebbül mozog a társasági életben, és, Marcell legalábbis így tapasztalta házasságuk hat éve alatt, kevésbé érzékeny mások véleményére. És tud magára vigyázni, esze is, nyelve is van hozzá. Abból a délutáni ellenséges hangulatból sem érzett meg semmit. Legalábbis nem adta jelét. Ő most nem vágyott másra, csak csendre és nyugalomra.

Elárultad őt, súgta a fülébe egy gonosz kis hang, elárultad a feleségedet, gyáván hátramaradtál, miközben őt előreküldted a csatába. A fene vinné, morogta magában, és feltápáskodott az ágyról. Felöltözik, utánamegy. Azonban ahogy a szekrényhez indult az öltönyéért, tekintete a könyvre esett, amit az írótól kaptak ajándékba. Ott hevert az asztalon, ahova letették. Megállt, kezébe vette. Végül is, Amália biztatta, hogy mindenképpen olvassa el. Ahogy annyi más regényt is el

kellene olvasnia, annyiszor megígérte már Amáliának. Ígéretei betartását kezdené akár ezzel is, ha már kéznél van.

A könyvvel a kezében visszahuppant az ágyra, és olvasni kezdett. Biztos volt benne, hogy néhány oldal után el fog aludni. Mindig így hatottak rá a könyvek. Ezúttal azonban az olvasás nem altatta, még álomossá sem tette, sőt éberré inkább, ahogy sorról sorra haladt, egyik bekezdésről a következőre, végig az író előszaván, melyben oly érzékletesen beszélt a jövőben az óvilágra váró keservekről és a sok szenvedésről, mely az ember és a föld egymással vívott küzdelméből fakad, s amely óhatatlanul az előbbi vereségével zárul, miután az ember kipusztítja az erdőket, kizsigereli a termőföldeket, egészen a bevezető rész végéig, ahol az író felsorolja, immár optimistán és derűlátón, milyen áldásokkal jár majd az a világ, ami ezután következik, amikor a tudás és az értelem uralkodik el az emberiségen. Majd belekezdett magába a regénybe, ámulva az író fantáziáján, hogy a történetét a majd' ötven évvel későbbi jövőben indítja, 1952-ben, amikor II. Habsburg Árpád uralkodik Magyarország felett, s leírja azt a jövőbeli Pestet, a város felett örökdő, ezer méteres köteleken felengedett kétszáznegyven léghajót, amikről trinitrin, durranilin, dinamit, nitromannit és pyroxilin lövedékeket lehet hajigálni az ellenségre, s nagyot ámul a páncélingen, amit a királynak viselnie kellett, a húszrét tafotán, amit selyemmel varrtak összevissza. Úgy belemerült a regény világába, hogy észre sem vette, amikor Amália belépett a szobába, csak amikor becsukta maga mögött az ajtót, annak hangjára rezzent össze.

– Maga már itt?

Amália nekidőlt háttal az ajtónak, és onnan mondta:

– Marcell, baj van.

– Miféle baj?

– Ezek megutáltak minket. Azt hiszik, maga dobta fel a rendőrségnek Giorgiót.

Marcell gondosan behajtott az oldal fülét, ahol a könyvben tartott, majd felült az ágyon.

– Csak nem?

– Fesztné, Plóka né nem is fogadta a köszönésemet! Egy mosoly. Egy gúnyos mosoly, és elfordították a fejüket. Az asztalnál egyedül Emília szólt hozzám. Hát normálisok ezek? Maga csak meghozta a hírt Emáliának, nem maga jelentette föl! Ezek szerették azt az olasz inast. Aki a hazájuk ellen áskálódott. Ellenük. Sőt még mindig szeretik. Pláne a hölgyek. Egytől egyig el vannak keseredve. És dühösek. Mintha elvesztették volna a játékszerüket! Miért?

– Gyanítom, bizonyos szolgáltatásokat...

Amália tiltakozón felemelte a kezét.

– Ne is folytassa!

Marcell felállt, és felesége neszesszeréből előhalászta a cigarettatárcát. Amália ezúttal nem tiltakozott.

– Nem vette észre délután? Amikor az inast a két rendőr kivezette, hogy oda-szólt nekem.

– Mert tudta magáról, hogy rendőr, azért.

– De a többiek számára ez egyenlő volt a júdáscsókkal, kedvesem. S talán Giorgió maga is úgy hitte, én állok a letartóztatása hátterében, hiszen tudta

rólam, ahogy mindenki más is a házban, hogy rendőr vagyok. Nem látta, hogyan néztek ránk utána?

– Nem...

– Hát én láttam.

Amália közelebb jött, és karba tett kézzel megállt előtte.

– Maga tudta, és leengedett közénk? Egyedül?

– Nem sejtettem, hogy ilyen fokú az ellenszenvük! Hogy maga ellen is fordulnak.

Amália farkasszemet nézett vele.

– Fogadjunk, azt is tudta, hogy ma fogják letartóztatni!

Kelletlenül bólintott.

– És nekem nem mondta!

– Nem tehettem. Kötött a titoktartás. Emília kért meg tegnap, hogy menjek el újra a rendőrségre, és próbáljam meg kieszközölni, hogy Giorgiót még ma tartóztassák le, méghozzá itt, a házban, mindenki szeme láttára.

– Meg akarta alázni.

– Valószínű. Abban bíztam, az akció lezajlik, mielőtt visszaérünk Abbáziából. Sajnos nem így történt. Szóval, láthatja, valahol mégiscsak bűnrészes vagyok ebben a mai incidensben.

– Akkor is! – dobbantott Amália mérgesen. – Maga rendőr, a dolgát végezte, az meg egy imposztor, lázító!

Aztán elfordult, elment az asztalig, kicsit dobolt rajta az ujjával, majd hirtelen megfordult. Tekintetében harag égett, kicsi, háromszög arca kipirosodott.

– Hát mit képzelnék ezek a bugrisok magukról?! Hogy így viselkedhetnek velünk? Marcell, ez nem maradhat így! Én nem akarok ezekkel egy fedél alatt lakni még három hétig. Marcell!

– Igen, kedvesem?

– Menjünk haza! Hagyjuk itt ezt a beképzelt bagázst!

– Menjünk haza?

– Azonnal! Már holnap táviratozunk Julikának, hogy készüljön fel az érkezésünkre!

– Egészen komolyan mondja?

– A legkomolyabban! Most meg mit vigyorog, mint a vadalma?

Tóth Erzsébet

Exit

*Meg akarja nézni? Kérdezte a patológus tőlem,
miközben írta a Halotti Bizonyítványt.
Nem akartam. Maradjon nekem élve.
Később kiderült, hogy nincs meg a személyi igazolványa.
Elkeveredett valahol a Honvéd Kórházban.
Pár nap múlva egy alig használt műanyag zacskóban találták meg
egy raktárban, ahol a betegek elveszett holmijait tartják.
Apám halála első napjaiban hű volt önmagához:
bonyodalmakat okozott.
Amikor megláttam a koszos zacskóra erősített feliratot: EXIT,
akkor fogtam föl valójában, mi is történt.
Végül meg kellett fognom a zacskót,
és eljöttem a személyi igazolványával.
Furcsa, hogy az exit inkább kijáratot jelent az élőknek, mint halált.
Kilépni egy ajtón.
Apám egyébként gyakran megszökik a halálból hozzám.
Például megjelenik az álmaimban.
Jól elvan, úgy viselkedik, mintha élne.
Egyetlen egyszer háborodtam föl ezen,
persze csak magamban:
Te mit keresel itt? Te már halott vagy!
Utána napokig szégyelltem magam.*

Lassú virág

*Olyan vagyok, mint ez a lassú virág.
Sokszor évekig vár, amíg hajlandó
egy-két bimbót hozni.
Akkor aztán előfordul,
hogy egész évben gyönyörködhetünk
fenséges szirmaiban.*

Egyébként orchidea.
Szerényen bújik meg a szoba uralkodója,
Liza, a rókatündér hatalmas lombkoronája alatt.
Nevét a filmről kapta,
mert olyan titokzatos dolgai vannak.
Most már illene megnéznem a filmet is.
A Rókatündér fikusz, és már többször készült
elhagyni, de mindig megesett rajtam a szíve.
Olyankor kárpótlásul sokkal nagyobbra nőtt.
Van abban valami, hogy az egy légtérben élő
növények és emberek előbb-utóbb
hasonlítani kezdenek egymásra.
Liza éppen most készül engem kiszorítani a lakásból.
Mindazonáltal azt hiszem, ő fog menni.
Az ő költöztetése könnyebben megoldható,
mint az enyém, például nincsenek könyvei.
Mindent, amit tud, magától tudja.

csillagocskák

autód elején a csillagocskák
ennyi maradt belőled nekem
tudom, hogy másnak is van
olyan kocsija
de ha meglátok egyet
dübörögni kezd a szívem
hátha te ülsz benne
ilyenkor van esély rá
hogy az árokban kötök ki
mert nagyon elbambulok
csillagocskák

ázsiai márvány

*lágyan a vállamra huppan
ettől megrázkódom
és már lent is van a földön
mire eltaposom
már kettőt kell levakarnom a cipőmről
nyamvadt terroristák
azt hiszik, túljárhatnak az eszemen
pedig csak élni akarnak a növényeimből
himbálózni az idegeimen
de amikor már a bőröm alá is bejutnak
és a gyomrom körül kaparásznak
már nehéz eltaposni őket*

Buda Ferenc

Az világol

*Kilenc daru száll a Napba,
az aranyló alkonyatba,
kilenc madár – kilenc lélek.
Körülöttük égi fények.*

*Nádbugák mint lengő lángok,
belobogják a világot,
s kilenc daru – vagy kilencven –
tükörképe a vizekben.*

*Pusztá mélyén két legényke
mosolyogva néz az égre.
Égi fények – földi árnyak.
„Nézd csak, nézd! Már merre járnak!”*

*Zizeg százezernyi nádszál.
Feketén az éj alászáll.
Messzi-messzi még a reggel,
s darvak jönnek új sereggel.*

*Két legényke arca fénylik,
mosolyuk felszáll az égig,
s míg a nap kifogy a lángból,
az melegít, az világol.*

Vári Attila

Prudencia nővér gyónása

„A gyűlölet a gyengék haragja.”

Alphonse Daudet

Amikor Meyer Ottó professzor, jóval Benedek testvér temetése és Prudencia nővér nyomtalan eltűnése után befejezte a református prédikátor-írókról szóló tanulmánykötetét, el akarta adni a vidéki házat, de nem volt a faluban a sok tucat üres ingatlanra egyetlen érdeklődő sem, így egy hajléktalanmenhelynek ajánlotta fel, nyaraltatónak olyanok számára, akik vissza szerettek volna vergődni a társadalomba.

Valaha arra gondolt, hogy egyik kedvenc könyve, Alphonse Daudet *Levelek a malomból* mintájára karcolatokat ír a faluról, aztán amikor kezdte megismerni azt az egyáltalán nem idilli világot, bár itt is volt dombról bukfencező erdőcske, mint Daudet szélmalma mellett, már csak munkája befejezését várta, hogy megszabadulhasson attól, amit már nyűgnek érzett. Úgy vélte, hogy ő is szélmalomban él, de nem a háza, hanem a falu az a malom, amelynek ugyan nincs vitorlája, de kövei megőrlik őt.

– Isten malmai lassan örölnék – mondta kollégáinak, akik nem értették, ha már annyit költött, hogy a romokból ismét élhető ház legyen, akkor most miért akar megszabadulni tőle.

Utolsó tettként, még a házban, a kézirat első oldalára ajánlást írt. „Ajánlom Prudencia nővér és Benedek testvér, azaz Soror Prudencia és Benedictus fráter emlékének, akik életük történetével megértették velem, hogy egy közösség, vagy a hatalom által keltett gyűlölet túlélheti a gyűlölet tárgyának halálát is.”

Meyer Ottó, a Tudományegyetem irodalomprofesszora, azon a temetés utáni hétfői napon nem utazott haza. A parasztházban maradt, amelyet évekkorábban építtetett újjá, mert azt hitte, hogy a fővárosi nyüzsgés után, ebben a szeretni valóknak hitt környezetben, végre befejezheti a kálvinista és lutheránus reformátorok irodalmi tevékenységéről egészen új megvilágításban értekező könyvét. Dolgozni akart vasárnap is, de nem úgy alakult az a hétvégéje, ahogy szeretne volna.

Vasárnap utolsó útjára kísérte sakkpartnerét, akiről voltaképpen semmit sem tudott barátságuk kezdetén, s lényegében a temetés utánig sem. Csupán csak sejtette, hogy valaha lehetett valaki a szálegyenes tartású, nyolcvanas éveiben járó partnere. Görög és római klasszikusokat idézett, latin és ógörög verseket citált

eredeti nyelvükön, s aki a feleségét Prudenciának szólította, magázta, s olyan alázattal és túlzó udvariassággal beszélt vele, mintha udvarlásra készülő, félszeg kamasz lenne.

A Prudencia név már csak azért is furcsa volt Meyer Ottó számára, mert az asszony néhányszor megkérte arra, hogy megrendelési lapját, amelyet Rómába, egy katolikus könyves cég címére kellett küldeni, azt a fővárosból ő adja fel, mintha nem akarta volna, hogy a falusi postán tudjanak, többnyire latin és olasz nyelvű könyveiről. Feladó-megrendelőként is a közönségesen hangzó Kiss Mária, a valós neve szerepelt, nem Prudencia, bár a név után, csupa kisbetűvel valamit még írt az asszony, de hogy mit jelenthet az o.praem, Ottónak eleinte fogalma sem volt róla. És nem is volt, akitől megkérdezze, aztán a katolikus egyetem egyik szerzetesnőjére, aki szintén régi magyar irodalmat tanított, egy konferencia szünetében felvilágosította, hogy az o.praem szó, a *Premontrei Női Kanonokrend, Boldogasszony Leányai*, latinul Ordo Praemonstratensis, női szerzetesrend nevének hivatalos rövidítése.

– Jelmondatuk „ad omne opus bonum parati”, „minden jó ügyért készen”, ma is utat mutat mindazoknak, akiket fehér apácáknak nevezünk – mondta, aztán egy alkalommal meglepte Ottót egy könyvecskével, aminek egyik rövid bekezdése a premontrei apácákról szólt, amiből megtudhatta, hogy az ősi hagyományoknak megfelelően a nővérek latin nyelven naponta elimádkozták a teljes kanonoki breviáriumot és Szűz Mária kis zsoltosmáját, s napi szentségimádással engeszteltek a világ bűneiért.

Ottó néhány alkalommal olyankor látogatta meg őket, amikor nem várhatták, s így láthatta az üveges konyhaajtón keresztül és hallhatta is, hogy az asszony latinul, elég hangosan imádkozik és, hogy a férfi, akit Benedeknek szólított a párja, szintén térdepel, s bár hangját nem hallotta, de a szájmozgása elárulta, hogy pontosan követi az asszony szavait.

Valahogy úgy voltak, hogy ők tudják, hogy Ottó tudja, hogy ők tudják, de nem beszéltek hitről, vallási dolgokról az egyre hosszabbra nyúló sakkpartik alatt.

Ottó csodálkozott ugyan, hogy soha nem látja őket templomba menni, hiszen korán kelő volt, s ha akarta, ha nem, láthatta a hajnali misére, vigíliára menő, feketébe öltözött falusi öregasszonyokat.

Aztán magyarázatot kapott, ha nem is tőlük.

A fiatal, gyomorbeteg kinézetű káplán, aki valahonnan az erdélyi Székelyföldről került a faluba, és aki azon a vasárnapon nem akarta eltemetni Benedeket, még csak azt sem engedte meg, hogy harangozzanak, s az egyházi tulajdonú temetőben, csendben, szertartás nélkül elföldeljék. A pap, akivel egy irodalmi vonatkozású kérése miatt volt beszélőviszonyban Ottó, az utcán, csak úgy félvállról bökte oda évekkal azelőtt:

– Maga is jókkal kezdi. A szentségtörés bűnében élő parázna néemberrel és a hitehagyott, eretnek lovagjával, pedig azt hittem, hogy a professzor úr kényes a társaságára.

Ottó egyre biztosabb volt benne, hogy Luther Márton és Katharina von Bora története elevenedett meg ismerőseiben, a nótlenségre felesküdt pap és a szüzességi fogadalmat tevő apáca esetét láthatja a végkifejlete, a haláluk előtt, de

nem tudhatta az okot, az időt, csak azt láthatta, hogy ezt a két embert egymás támaszául rendelte a sorsuk.

Aztán a temetés után, amikor hazakísérte az erdőszélről, ahol az urnából szét-szórta Prudencia nővér a hamvakat, megtudhatta egy több mint fél évszázada történt esemény lényegét.

Késő éjszakáig beszélt Prudencia nővér, csak éppen nem azzal kezdte, ami ehhez a gyónásnak is beillő monológhoz illett volna. Nem úgy mondta, ahogy a gyóntatófülkében tenné, hogy gyónom a Mindenható Istennek és neked lelki-atyám...

– A rendházak felszámolásakor olyan rémhíreket keringettek, s ezeket az akkori rendszer emberei terjesztették, hogy véres összetűzéseket provokálva, sokéves börtönre ítélhessenek minket. Az a rémhír járta, hogy a fiatal apácákat szovjet és magyar táborigbordélyházakba viszik, az idősebbeket is a honvédség kapja majd, mert konyhai személyzetnek, takarítónőnek ők is jók lesznek.

Ottó olyasmit tudott meg, amitől nem bírt éjszaka aludni, s amiért a csípős tavaszi éjszakát a tornácon, cigarettázva töltötte. Felkavarta az, amit hallott, s azt remélte, hogy az a süket csend, ami éjszakánként a falura telepedett, helyére rendezi majd a hallottakat. Hogy figyelmét valamivel lekösse, s ne arra a sosem látott, örökbe adott, névtelen és nemtelen csecsemőre gondoljon, akit Prudencia szült, a félhomályból fölsejlő fákat számolgatta, de nem jutott messzire.

Még nem is hajnalodott. A telihold félig felhő takarta gyenge fényében is látni lehetett, ahogy a tavaszi köd elfoglalja a patak völgyet. Csak a fák törzseit folyta körbe, s a kert végének virágzó szilvafái olyanok voltak a fehérség tetején, mintha dzsinnek görgették volna hőemberépítéshez óriási fehér labdáikat egy sarki jégmezőre. Kékesfehéren csillogóvá mázolta a patakmedret követő zöldülő fűzbokrokot is a holdfény, s ahogy szeme szokni kezdte az éjszaka kontraszt nélküli látomását, mintha hegynek fölfele, földhöz lapulva, a hajdani szőlőhegy meghódítására indult volna a köd, feltűntek a meredélyt szinte betakaró virágzó kőkénybokrok fehéres pamacsai is.

Lehorgasztott fejű fehér apácák serege imádkozott a kőkénybokrok sejtelmes fehérségében, éppen nagyhét volt, s ahogy Meyer professzor egy pillanatra lehunyta a szemét, azt álmodta, hogy mindenik nővér egy-egy csecsemőt tart a karjában. De álomittasan, mert úgy érezte, mintha meglökte volna valaki, az erőszakos ébresztés után, attól, hogy ernyedten lecsüngő feje megbillent a kerti szék karfáján s felriadt a nem várt mozdulattól, a holdfényben is csak a valóság elmosódó körvonalait látta.

Gyönyörű, de számára mégis szomorú volt az a látvány. A mindent elfoglaló bozotos diadala a felhagyott szőlőhegy fölött, ugyanazt jelentette, mint a falu alján, a Csobogósnak nevezett részen elburjánzó amerikai selyemkóró, az akác-erdő. Az enyészet születését nézte végig az évek alatt, ahogy a valaha nehezen meghódított földeket visszafoglalta a kérlelhetetlenül tenyésző burjánzás, a művelt földek terményeinél mindenképpen értéktelenebb özönfajok tömege.

És már nem is a ködben fehérlő virágzást látta, hanem Prudenciát, a fehér apáca tanítónőt, ő lépdelt rendjének fehér viseletében a köd tetején. Fialat, mosolygós arcot látott, az iskolába siető tanítónőt, s nem azt a fehérséget, amilyen

teste lehetett akkor, amikor az államvédelmis tiszt, mert megtehetette, anyaszült meztelenre vetkőztetve végezte a testi motozást, kaján vigyorral mondván:

– Testüregi vizsgálatra nincs lehetőség, mert kipukkasztanám a szűzhártyáját – és ajkai hirtelen szétnyitásával pukkanásra hasonló hangot hallatott.

Elképzelte a jelenetet, s úgy érezte, az a megalázó kép akár itt is történhetett volna, ebben a faluban.

Amikor megvette a lepusztult parasztházat, talán arra várt, hogy újraélheti gyermekkora falusi nyaralásait. Hajnali kakasszóra, kolompoló tehéncordára, anyját nyerítve versenyre hívó, ugrándozó, csillagos homlokú kiscsikókra, útszéli akácok leveleiért két lábra álló, tudós szakállú kecskékre gondolt, de arra egyáltalán nem számított, hogy tehetetlenségbe süppedt emberekén kívül semmi olyasmit nem kap a hajdani nagyközségtől, ami a huszadik század közepének dolgos közösségeire emlékeztetett volna.

Ha végigsétált a falu főutcáján, mindegyre eszébe jutott az a mondás, hogy aki szelet vetett, vihart arat, s úgy érezte, hogy itt vihart vetettek valaha, s az a sandasággal teli gyűlés, amivel egymás dolgait lesték dologtalanságukban a mindenbe beletörődő, látszólag életunt emberek, az annak a hajdani viharok aratásra váró termése lehet – gondolta.

Prudenciát és rendtársait nem egyszerűen kitelepítették. Előbb börtönbe kerültek, mert nem akarták önként elhagyni az egyértelmű parancs ellenére a zárdát. A gyűjtőfogházba szállították az apácákat, aztán valaki eldöntötte, hogy egymástól jó távoli helyekre küldjék őket, nehogy titokban folytathassák szerzetesi életüket. Prudencia nővér megaláztatása nem fejeződött be a vattalásokkal, a kitelepítéssel. Az a magas rangú államvédelmis, aki csak egyházi személyekkel foglalkozott, elrendelte, hogy a kényszerlakhelyen egy szobába költöztessék egy fiatal premontrei szerzetessel.

– Ezek elviselik majd egymás tömjénszagát – mondta a rabomobilt kísérő tisztnek, s parancsba adta, hogy jól motozza meg, ne vihessen szentképet, énekeskönyvet, semmilyen vallása gyakorlásához szükséges dolgot új lakóhelyére.

– Aztán nézd meg, hogy nem dugott-e fel magának, a pinájába, egy feszületet, mert az is kitelik tőlük – mondta.

Ottó a hallgató falu házait nézte, tudta, hogy valaha ide is hoztak kényszermunkára, az állami gazdaságba, kitelepítettek, de hiába kérdezte egyszer a kertszomszédjától, akinek háza a párhuzamos utcában volt, csak kertjeik révén szólította őt szomszédnak, hogy kiket hoztak ide az ötvenes évek elején, mert csak vállvonogatást kapott a hajdani rendőrtől, s egy kurta választ:

– Mindenféle népeket, de nem volt a munkájukban köszönet.

Újra hallotta Prudencia nővér hangját, ahogy tárgyilagosan, mintha nem is magáról beszélne, elmondta érkezésének, megaláztatásának történetét.

– Én soha nem mutatkoztam meztelenül senki emberfia előtt. Tizennégy évesen kerültem a zárdába, semmit sem tudtam a testemről, csak a lelki üdvöm érdekelt, s akkor a sokktól, a megszegyenüléstől, mert végig a szobában kellett maradjon Benedek is, amikor levetkőztettek, azt sem tudtam, hogy élek vagy halok. Nem emlékszem semmire, mint ahogy a megboldogult sem tudott számot adni a későbbi történésekről. Miért kerültünk ugyanabba az ágyba?

Menekültem? Biztonságot kerestem? Tudatalatti dac dolgozott bennem? Annyi bizonyos, hogy hónapokkal később, már a női börtönben derült ki, hogy terhes vagyok. Azóta ezerszer tettük fel magunknak a kérdést: hogy történhet az ember életében egy ilyen megrázó, mindent megváltoztató esemény anélkül, hogy emlékezne rá? Annak az alföldi falunak, ahová kényszermunkára vittek, nem volt papja, elvitték, mert arra buzdította az embereket, hogy ne engedjék államosítani a felekezeti iskolát. Mi készítettük első áldozásra a gyermekeket, én tanítottam őket, Benedek gyóntatott is, áldoztatta őket, s ezért az államellenes összeesküvés miatt kerültünk börtönbe mindketten. Éjszaka vittek el, nehogy lázadozni kezdjen miattunk is a falu.

Nem, nem ebben a faluban történt mindez, s az éjszakai csendben Meyer Ottó professzor el sem tudta képzelni, hogy ez a falu valaha is egy üldözött pártjára állt volna azokban a kommunizmusnak csúfolt időkben, bár ellenpróbája már nem lehetett volna ennek az elmarasztaló feltételezésének. Mostani viselkedésüket nem tudta, s talán nem is akarta rávetíteni hajdani életükre.

Prudencia nővér sorsának, lényegében tragédiájának elemzése helyett megpróbálta értelmezni annak a lelki változásnak az okát, amelyik embertelen szállások tömegévé tette nemcsak ezt a közösséget, de más vidékek falvainak tucatjait is. Hangosan gondolkozott.

– Ha vihart vetettek, akkor a vetés törvényszerűségének értelmében olyan talajt kellett keressenek, ahol a mag szárbá szökken. Sziklára nem lehet gabonát vetni. Valaminek kellett történnie már sokkal korábban is, ami megroppantotta a falu gerincét, ami alkalmassá tette a viharos változásra, amelynek termése ez az embertelen rosszindulatú közöny, a hetedízig tartó gerjesztett gyűlölet lett. – Magyarázta saját magának, s észre sem vette, hogy hangosan beszél. – Késő bánat, előbb bérelnem kellett volna egy házat, s csak azután dönteni a vásárlásról.

Lexikonok adatait bújva megtudta, hogy az 1941-es népszámláláskor, a közösség lakosságának közel tíz százaléka izraelita vallású volt. Késő barokk stílusú zsinagógájukat még az 1770-es évek végén kezdték építeni, s hogy kóservágóhíd működött a faluban. Későbbi, huszadik század végi kiadványokban olvasta, hogy nem volt túlélője a deportálásnak, csak néhány munkaszolgálatos került haza a háború után, akiknek további sorsáról sehol sem beszéltek. Az elhagyott zsinagógát, valamikor a hatvanas években, életveszélyesnek nyilvánították, lebontották, helyébe épült a szövetkezeti bolt. De ezeket az adatokat jóval Prudencia nővér gyónása után tudta meg a faluról, s hiába kereste a zsidótemető helyét, mert semmi sem volt a vadrózsás, kökényes domboldalon, ahová végül valaki elirányította, sem hantokat, sem sírköveket nem talált már.

Alkalmi beszélgetésekből, amelyek általában egymás elleni vádaskodások voltak a falusiak részéről, hallott róla, hogy a nyilas hatalomátvétel után ez a szomszéd, meg a másik, de harmadik is, vagy csak az apja, Szálasi híveként pózolt a zsidók széthordott holmijai között. Aztán, ahogy elvonult a front, márciusra már bevörösödtek, egymást igazolva kommunista-ellenálló múltjukról, arról, hogy részt vettek a nyilas hetekben a kastély elleni bombamerényletben, ami miatt leégtek a birtok épületei és szörnnyethalt a közismert nácibarát báró, a beszállásolt pesti nyilasokkal együtt.

Meyer Ottó nem volt tagja soha egyetlen pártnak sem, így nem is érthette a jobbról balra át fordulatokat, mégis meglepte, hogy az, akiről azt beszéltek a faluban, hogy verőlegény volt a téesz szervezésekor, az hangadója lehetett egy magát keresztényként meghatározó párt helyi csoportjának, s szépszámu követője is akadt a kezdet kezdetén, amikor az emberek még valamit reméltek a politikától.

– Sunyi népség – mondta egyszer sommásan róluk egy sakkparti után, de Benedek védelmükbe vette őket.

– Ebben a magából kifordult világban nem lehettek sorsuk irányítói. Nem az emberek jellemével van alapvetően baj, hanem a mindenkori hatalom jellemtelenségével.

Meyer professzor nem értette azt a keresztényi alázatot, ami arra kötelezte Benedeket, hogy megvédje azokat, akik még csak nem is akarták meglátni benne az embert. Akkor csak sejtette, de nem tudta Prudencia nővér gyónásáig, hogy Benedek igazából szerzetes, Benedictus páter. Ha tudta volna, talán csodálkozik, hogy Károli református bibliájából olvas fel neki, de akkor természetesnek vette, mert sokszor beszélgettek munkájáról, a reformáció korának magyar íróiról.

– Máté evangéliuma, öt, harmincnolc, harminckilenc – mondta magyarázóan, aztán egészen más hangon folytatta: – Hallottátok, hogy megmondattok: szemet szemért és fogat fogért. Én pedig azt mondom néktek: Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem az, ki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is.

Korábban nem értette, ha ilyen ellenséges volt már az első naptól kezdve Prudencia nővérral szemben a falu, akkor miért itt telepedtek le, miért ragadtak itt? Mert Meyer Ottó professzor azon szerencsés kevesek közé tartozott, akik azt csinálták mindig, amit szerettek, s mert kutatási területe a késő középkorra, az újkor elejének történelmi korszakára esett, nem kellett politikai széljárások szerint változtassa egyetemi előadásainak lényegét, senki nem vette rossznéven, hogy Bornemissza Péter Magyar Elektráját elemeztetni diákjaival.

– Egyszerre kerültünk ki a börtönből. Tőlem elszakították a születése után a gyermekemet, azt sem tudhattam, hogy fiút vagy lányt hoztam a világra, meg sem mutatták nekem, úgy adták örökbe valakinek, hogy soha sem tudtam meg a gyermekem nemét. Valami megbízható, rendszerhű, gyermektelen párnak adták, mint a többi börtönárvát is, akikről annyit tudtam meg, az ötvenes évek örökbeadásait ismerő, jóindulatú tisztviselőtől, hogy az abban az évben kihelezett gyermekek többsége fiú volt, s szinte mindeniknek ugyanaz lett a sorsa. Ötvenhatban velük együtt távozott az országból mind a tizenegy házaspár, s ötven esztendő sem volt elég, hogy nyomára bukkanjak, pedig hajdani rendtársaim, de más szerzetesrendek is keresték őket a nagyvilágban. Valami kis pénzt kaptunk a börtönmunkáért, talán valamiféle jóvátételgaras is volt benne. Akkor folytak a téeszésítések, menekült, aki tudott a kényszerbelépés elől, nem volt értékük a házaknak, itt volt a legolcsóbb, aztán itt ragadtunk.

Ha a köd mögé nézhetett volna, a lelkiütváltás, a gyűlölködés fizikai valóságát mutatták volna a telkek. A házak mögötti, hajdanában veteménnyel teli kertek, elhanyagolt gyümölcsfáikkal olyanok voltak, mint gyermekkorra Nagyhegy-szőlősenek elárvult parcellái, amelyek gazdái nem tértek vissza a megszállást, a

változást hozó béke idején sem, a közeledő front miatti, fejetlen menekülésükből. De Prudencia nővér és Benedictus fráter kertje valódi felüdülés volt, gyógy- és fűszernövény-ágyásaival, zöldség-, szőlő-, málna- és eperparcelláival, az ösvényt szegélyező ribizlibokraival, s bár sokszor megcsodálta a folytonosan virágzó udvart, elég későn tudta meg, hogy kik lakják a három helyiségből álló, szerény kinézetű házat. De akkor már láthatta is a szerzetesi cella puritánságával berendezett két szobájukat is, csak éppen nem tudott Prudencia nővér gyónásáig semmit az előéletükről.

Valami ilyesmire vágyott volna, amikor megvette magának az elhagyatott, öreg vályogházat. Csendet akart, nem közönyt, s fehérre meszelt falakat, ahol olyan körülmények között dolgozhatna, akár az egyetemi könyvtár, gombásodás ellen védő, évente frissen meszelt falú raktárában.

Csak amikor már elkészültek a házfelújítással, akkor kezdte megérteni a falura telepedő, szokatlan csend okát. Nem voltak gyermekek, s hazalátogató fiatalokat is csak ritkán látott, s ahogy egyre többet sejtett meg a faluról, rájött, hogy olyan pusztuló erdőben jár, ahol nincs aljanövényzet, nincsenek csemeték, csak pagonyszerűen ritkán álló, odvas törzsüket orkánnak felkínáló tanúfák, amelyek a szél erősségétől függően, mélyből egyre magasodó hangon visítják szét magányuk fájdalmát.

Ha néha megállt beszélgetni a bolt előtt valakivel, csak panaszt hallott. Betegségek tüneteit ecsetelő, időjárásra panaszkodó nevesincseket. A falu túlsó végén lakó emberek mondták el véleményüket utcájabéli, s kertszomszédjairól. Csupa rosszat hallhatott mindenkiről, gyanúját ébresztgetve, hogy ebben a közösségben nem is élnek tisztességes emberek.

Már megszokta, hogy nem köszönnek a szembejövő idegennek, s neki is csak valamiféle mormogás járt. Ha kifogytak gyógyszerszámlájuk egyre emelkedő végösszegén siránkozni, az időjárást szidták.

– Ezerkilencszázhetvenötben úgy köszöntött be a tavasz, hogy azon a télen még fehérséget is csak akkor láttak a Kárpát-medencében, ha gombolatlan zakóban indultak neki a szokatlan meleg időben a hivatalukba siető férfiak – mondta azoknak, akiknek állításuk szerint gyermekkorukban a tél igazi, hónapokig tartó havas tél volt, s a nyár is olyan napfényes volt, hogy még felhők sem takarták gyermekkoruknak az emlékezéseikben felragyogó nyarát.

Már évek óta figyelte azt az idős házaspárt, Prudencia nővért és Benedictus frátert, akikkel szemben némaságot fogadhatott a falu, mert nem látta, hogy beszélgetnének velük, talán még köszönésre sem méltatták őket, de azok sem igyekeztek, hogy beleolvadjanak a falu egyre elhanyagoltabb külsejű világába. Nem tudta, hogy kik lehetnek, de valami szigorú titok övezte kilétüket, s arra gondolt, hogy azért gyűlöli őket a falu, mert tartoznak nekik, s a fizetni nem akaró adós a leggyűlölködőbb emberi faj a földön.

A férfi, mindig frissen borotváltan, s ha öltönye viseltességét nem látta volna, akkor gyermekkorra kifejezésével élve olyannak mondta volna, hogy a fehér hajú, szemüveges, tanárkinézetű ember olyan volt örökkön csillogóra fényezett cipőjével, öltönyéhez színben is találó ingével, szorosra kötött nyakkendőjével, mintha skatulyából húzták volna elő.

Az asszony, divatjamúlt kosztümje ellenére is ápoltság volt, s ahogy karon fogva, talán egymást is támogatva mentek vagy jöttek a boltból, idegenségük még kirívóbbá vált abban a környezetben, ahol a házaspárok, ha véletlenül egy irányba is mentek, a férfiek mindig egy-két lépéssel az asszonyuk előtt jártak.

Amikor először köszönt a posta előtt az idős párnak, azok olyan csodálkozó szemekkel bámultak rá, hogy szinte fogadni is elfelejtették a köszönését, s talán három évbe telt, hogy szóljanak is egymáshoz.

– Nem láttuk a télen, talán beteg volt? – kérdezte az idős férfi, nagyon udvariasan, hogy nehogy tolakodásnak lehessen venni, s ő akkor értette meg, hogy a házaspár annyira kapcsolatok nélkül élhet a faluban, hogy azt sem tudják róla, hogy csak tavasztól őszig lakja a házat, s akkor is csak szabadsága alatt és hétvégeken van itt.

Aztán egyre gyakrabban álltak meg beszélgetni, s a kertszomszédja, aki néha a kidőlni készülő kerítésre támaszkodva elárasztotta panaszaival, nem is hagyta megjegyzés nélkül azt, hogy a falu hallgatólagos szabályát megszegve, szóba állt velük.

– Nem jófélék, a papné meg az embere – mondta ki olyan gúnyosan, talán undorral is azt a szót, hogy papné, mintha lekurvázta volna, mintha már azzal is tagadta volna emberi mivoltukat, hogy csak szájára vette őket.

– Az anyaszentegyház ellen, s rendünk regulájának megsértésével bűnt követtünk el, de az elvtársak számára is valamiféle mocskokban élők lehettünk – mondta Prudencia nővér. – Minket azzal fogadott a falu akkori párttitkára, hogy „mindent tudnak magukról az emberek, ne számítsunk részvétre, mert mindenki tudja a faluban, hogy két börtöntöltelék vette a házat. Ebben a faluban nem lehet csak úgy összeállni, mint lovak az árnyékban. Maguk nem is házastársak, a szocialista erkölcs nem tűr meg közöttünk vadházasságot, úgyhogy szerezzék be a szükséges iratokat, és irány az anyakönyvvezető.” Akkor nem volt más választásunk. Nem kaptunk volna állandó lakhelybejegyzést, mint ahogy sehol sem kaptunk munkát. Benedek testvér hajdani görög tanára, ő világi volt, klasszika-filológiát tanított az egyetemen, szerzett feketemunkát, mert egyik állami kiadó új fordításban akarta megjelentetni a görög filozófusok műveit, s a fordításra vállalkozó nem tudott egyedül megbirkózni a hatalmas feladat rövid határidejével. Évekig annyit keresett a fordításokból, amelyek nem a neve alatt jelentek meg, mintha gimnáziumi tanár lett volna. Én elkezdtem kertészkedni, a gyógynövényeket már a zárdából is ismertem, a többit hozzátanultam. Megéltünk, szerzetesi fogadalmunkat megtartva, Benedek testvér azt mondta, hogy a modern iskolák mintájára mi vagyunk a világ egyetlen római katolikus koedukált szerzetesrendje – mondta és elmosolyodott.

Nem panaszkodott hosszúra nyúló, gyónásnak beillő monológja alatt. Nem keresett magyarázatot arra a gyűlöletre, amely túlélte rendszerváltást, különböző színű kormányzatokat. Saját bűnének tekintette az életben maradásukhoz szükséges kényszerházasságukat, s nem akart igazságtételt, mert mindketten tudták, hogy Isten mégsem azonos az emberekkel, akiket saját képére teremtett. Szolgálni szeretett volna, s mert nem adatott neki harminc évig közösség, ahol megtarthatta volna a *Premontrei Női Kanonokrend, Boldogasszony Leányai* női szer-

zetesrend jelszavát, „ad omne opus bonum parati”, minden jó ügyért készen, Benedeket szolgálta, s Meyer Ottó professzor meg volt győződve, hogy nem is volt kevés, ahogy egyetlen emberre áldozta életét.

Mielőtt elkezdte volna Prudencia nővér azt a hosszú monológot, hazafelé menet, a temetés napján, talán csak magának mondta, de értelmet nyert tőle a professzor számára a sorsközösség halálig tartó vállalása.

– Ő nem tudott volna visszailleszkedni. Szelíd volt és hívő, de a testét betöltő művészlélek miatt, eleve nem lett volna szabad letennie a szerzetesi fogadalmat. Tiszta volt és szegény, de nem tudott teljes szívvel engedelmes lenni, pedig a fogadalom erre kötelezte volna. Az ő lelkületének, szemmel láthatóan, a művész magányának választására volt készítetése, és nem a szerzetesi élet létformája kellett volna, hogy legyen a választott útja. És élehetetlen is volt. Talán hajléktalanként fejezte volna be az életét nélkülem – mondta.

Meyer professzor, felidézve ezeket a szavakat, a ködben felsejlő világba mélyülve megértette, hogy miért nem tértek vissza rendjükbe, amikor már megtehették volna. Előkereste azt a könyvecskét, amit a katolikus egyetem szerzetesánárától kapott, s azon a ködbe vesző éjszakán elolvasta, hogy mit írnak a szerzetesi fogadalomról. „A vallásosság erényének kiemelkedő tette, amellyel az ember a keresztségből fakadó meghíváson túl, az engedelmességre, tisztaságra és szegénységre tett nyilvános fogadalommal az evangéliumi életre kötelezi el magát.”

Amikor hetekkel, az önmagában kétszemélyes gyászmenetként emlegetett, lényegében a hamvak szétszórására korlátozódott esemény után felkereste volna Prudencia nővért, már nem találta a házban.

– Nem láttam napok óta. Lehet, hogy felfordult a vén kurva, ne menjen be, hívja a rendőrséget – mondta Prudencia nővér szomszédja, de Ottó, éppen a figyelmeztetés miatt, nyitott be a záratlanul hagyott ajtón.

Az a néhány edény, amit böjtökkel teletűzdelt étkezéseikhez használtak, tisztára mosottan sorakozott a konyhaasztalon. A két cellahangulatú, puritán egyszerűségű szobában a feszesre igazított pokrócok, a feszületek pornyoma azt sugallta a professzornak, hogy nem kényszerből, s nem is kutya-futtában távozott a ház lakója.

Abban a reményben csukta be maga mögött a végleg kiürült ház ajtaját, hogy szerzetesrendje öltözetében, a városi hajléktalanok között látja majd viszont Prudencia nővért, kezében teástermosszal, karján szendvicses kosárral, aki a hosszú gyónása végén arra kérte Ottót, hogy legyen a végrendeletük végrehajtója, adja át a házukat egy arra érdemes hajléktalannak.

– A kulcs a lábtörlő alatt lesz – mondta búcsúzáskor a Nővér.

Csete Soma

fényből, dísztletből

Aki már maradt fent hajnalig úgy, hogy utána nem aludt, hanem látszólag könnyedén visszatért nappali életéhez. Arról a pillanatról (tényleg pár másodperc az egész), amikor a hajnal és reggel közötti órsékváltás megtörténik. Amikor végleg idomítottjává válsz, amitől kezdve már minden bokorból magadat fogod figyelni az utcán, hátha adsz egy jelet, magadnak: lehet, hogy nem minden ilyen, amilyen.

Aki nem tud hazatérni, mind ebben kering.

Hogy valamivel azért elússétek az időt, gondolatok a rendezőre, aki aznap nem hozott magával forgatókönyvet, pár másodpercig (tényleg egy pillanat az egész) csak bámul bele a jelenetbe, fényből, dísztletből, bizonytalan testtartásokból próbálja kitalálni, hogy hogyan is kéne most jól csinálni a dolgokat.

Talán eleve nem is volt forgatókönyv?

Milyen lenne Pécsen meghalni?

a szürke zakós férfi

Mindez takarosán egy aktatáskába csomagolva.

Egy szürke zakós férfi az ölében tartogatja, buszozik a pécsi vasútállomás felé. A kamera is veszi, ahogyan szürke zakóban, szürke nadrágban és barna bőrcipőben a harminckettes járaton ül, kifelé néz az ablakon, zavartalan. Kórház tér, Zsolnay szobor, Vásárcsarnok, Főpályaudvar. Jövő ilyenkorra már biztosan törölve lesz ez a vonal, egy ideje módszeresen csökkentik az indulások számát. A férfinak még jeleznie sem kell, leszáll a végállomáson, átvág a megállók között, majd végleg eltűnik a kamera elől, amikor belép a pályaudvar árkádsorai közé. Talán pestre utazik, talán nem, hanem máshova. Mindenesetre mi reméljük, hogy egy szép szál virágot azért vásárol a kedvesének, aki, bárhová is megy, biztosan ott vár rá. Reméljük, hogy, úgymond, szorult belé ennyi, de tudjuk, egy ilyen szürke zakót akárki felhúzhat.

Németh Zoltán

Napraforgó

(1)

*A maximálisan kényelmes pamut macskanadrágban,
a maximálisan kényelmes posztópapucsban,
hullaszürke arccal, tolószékben
a teljesen aszexuális idős hölgy.
A kényelem aszexuális.
És ez a hullaszürke arc a lehető
legkevesebb energiát fogyasztja.*

(2)

*A túlzásba vitt ősz.
Egy apáca a szemközti teraszon
épp a rendtársak bugyijait teregeti.
Lila, fehér, halvány barackszín.
De miért egyforma méretű mindegyik?*

(3)

*A játszótéren
a kislány többször átfut
a kisleány üresen hagyott
játékmotorja felett.
Lelassítottam a pillanatot:
lába között a motorral,
ahogy a műanyag műszerfalat,
érinti a combjai közötti
puha párna,
épphogy
nem érintve.
De ő nem lassít:
sőt egy alkalommal
érintés nélkül
begyűjtja a motort.*

Lajtos Nóra

Képleírások és művészsorsok

(Móricz és a festészet)

Móricz Zsigmond 577 novellája közül egy tucatnyi festészeti tárgyú írása fókuszál valamilyen konkrét műalkotásra, vagy csak érinti a témát, illetve tematizál művészsorsot. Ezeknek fele a húszas években születik Móricz írói műhelyében (*A levelibéka* – 1922, *O Mors, bonum est judicium tuum...*, *Fioretti*–1925, *Giotto és Rafael* – 1926, *Baleset* – 1927, *Esőleső társaság* – 1929), majd a harmincas és negyvenes években három-három művet találunk még a festészet témaköréből (*Öt tojás* – 1931, *Művészházasság I.*–1937, *Életre ítélve* – 1938; *Clára* – 1940, *Rég szétfoszlott felhő árnya, Művészházasság II.* – 1941).

A fent említett tizenkét novella egyharmada Assisi Szent Ferenc alakját rajzolja meg, vagy említi példaként a barna csuhás, kolduló barátot. *A levelibékában* például egy gyerekrege menti meg az enyészettől a kis zöld állatot; ezért az elbeszélő „szenteknek” nevezi ezeket a fővárosi kis sihedereket: „*Mintha szenteket láttam volna, Assisi Szent Ferenc lelke lobbant fel a józsefvárosi utcán...*” (*Novellák II.*/606.) Az *O Mors...*-ban Móricz 1925. évi velencei útját írja meg, amelyben az öngyilkosságot elkövető Janka emléke elől menekül két lányával, Virággal és Gyöngyivel.¹ Egy különleges velencei temetés szertartásának látványa nyűgözi le a szemlélőket: a vízen imbolygó gondolaravatalról meztlábás barátok, „Szent Ferenc késői, profán, természetes utódai” emelik át a szárazföldre a fekete koporsót. „Két kislányom forró-ijedten karolom magamhoz: ó jaj, hol van, hol van az, aki most, most imádkozna énérettem” – fakad ki dadogva a súlyos lelkiismeret-furdalás gyötörte énelbeszélő a novella záróóraiban.

Assisi Szent Ferencről (1181–1226) számos legenda született. A róla szóló történetek gyűjteménye a *Fioretti* címet viseli², ami „kis virágok”-at jelent, illetve egyes fordítók címadásának megfelelően *Szent Ferenc Virágoskertje* néven híresült el. Ezt az alcímet alkalmazza maga Móricz is 1926. augusztus 12-ei naplőbejegyzésében, amelyben a Szent életútjának szimbolikus értelméről elmélkedik: „*Szent Ferenc, mikor elindult a bíborból a mocsok felé, a lelket mint drága fényt vitte, s ráreflektorozott minden ártatlanságra: a galambokra, a farkasokra és a süket halakra is (Naplók II./125).*” A fenti bejegyzés témáját dolgozza föl Móricz

1 „A temetés után Lilikét elvitték anyám testvérei, minket meg apánk: Olaszországba utaztunk. [...] Végigjártuk a múzeumokat, képtárakat, templomokat [...] Többet is voltunk a Szent Márk téren, mint a templomában.” (Móricz Virág, *Apám regénye*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 280.)

2 „A *Fioretti* a latin *Floretum* fordítása. *Florétumoknak* vagy *Florilégiumoknak* azokat a legendakompozíciókat nevezték a középkorban, amelyek gyakran a mai kritikai érzéktől merőben eltérően, innen-onnan összeszedelve egy-egy szent életének csodáit, példáit, tanításait tartalmazták.” <http://www.magnificat.ro/portal/index.php/hu/szent-ferenc-alap-mainmenu-144/roviden/9483-assisi-szent-ferenc-viragoskertje-fioretti> [utolsó letöltés: 2018. június 22.]

olvasmányélménye(i)³ alapján az egy évvel korábban született *Fioretti* című novellájában, amelyben Szent Ferenc csodás tetteit örökíti meg. Először a madaraknak prédikáló szentet látjuk, majd a gubbiói farkas megszéldítéséről olvashatunk, végül a halakhoz forduló Ferencről esik szó. A beszédben (nyelvben) artikulálódó csodás tettek felemlítése után – melyet egy ferences barát közvetít egy istentisztelet alkalmával – két férfi (sógorok) párbeszédét olvashatjuk a novella zárataként. Az egyikőjük, a kálvinista férfi hiteltelennek érzi a halas epizódot, mondván: „[...] a tiszai hal – azistenségit! – mán ezer esztendővel ezelőtt sem dugta ki a fejét a füttyentésre...” (Novellák II./833.)

Végezetül az 1926-ban megjelent *Giotto és Rafael* című hosszú (nyolc „jelenet”-re tagolt) elbeszélésről kell szólnunk, még mindig a *Fioretti*-témában.⁴ A mű önmagában is egy átfogó tanulmányt érdemelne, jelen dolgozatban viszont nem áll módunkban a szövegben fellelhető mind a tizenkét képleírásról szólnunk, legfeljebb az olyan komplexebb médiumváltásokról teszünk említést, amelyekben a megjelenített képi alkotások (festmények, freskók) képeslapok, fotográfiák formájában reprodukálódnak.

A novella első felének lazább témafelvezetésében egy házaspár olaszországi utazásáról olvashatunk, amelyben az érzékletes tájleírás és több, egymásra szintetizálódó izgalmas képleírás mellett műkritikusi fejtegetéseket is szerepeltet az író. Az ismét életrajzi ihletettséggű szövegben nem nehéz azonosítani a szereplőket Móriczcal és újdonsült második feleségével, Simonyi Máriával⁵, akivel éppen a novella megírásának idején utazott Olaszországba nászútra az író. Tökéletesen árulkodó jelenet például, amikor a katolikus feleség a dőmban „a szenteltvízhez nyúl, keresztet vet, s halkán súgja: – Egy kicsit imádkozom, szabad?” (Novellák III./18.) Az ott szerzett gazdag élményanyag részletekbe menő irodalmi feldolgozása a műben valódi művészettörténeti-esztétikai „csemege”.

A két, címben szerepeltetett, korszakalkotó festő mellett legalább ugyanannyi szó esik Giotto mesteréről, Cimabuéről és Pietro Peruginóról. A kor neves biográfiaírója, Giorgio Vasari *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek*⁶ címen ismert könyvének több kiadásában is mindig Cimabue életrajzát állítja könyve élére. Cimabue (1240 k. – 1302 k.) tehetséges tanítványa, Giotto fellépéséig reprezentálja a korszakot. A novellában Cimabue *Trónoló Madonnájának* (1. kép) és Giotto *Szent Ferenc a madaraknak prédikál* (2. kép) című alkotásának lényegre törő ekfraszisza olvasható: „Itt ez a két képeslap: egyik a Cimabue-kép, a másik a

3 *Fiorettinek* eddig öt magyar nyelvű fordítása készült, amelyek közül a következőket ismerhette Móricz: 1. *Fioretti*. Fordította: Erdős Renée. Élet ny., Bp. 1911. 2. kiadás: Révai, Bp. 1911. 2. *Assisi Szent Ferenc Virágos kertje*. *Fioretti*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Kaposy József. Franklin, Bp. 1913; 2. kiadás: Genius, Bp. 1921. (A *Nyugat* 1921/9. számának *Figyelő* rovatában olvasható Király György korabeli jegyzete erről a kiadásról: Király György: *Fioretti. Assisi Szent Ferenc Virágoskertje*. Fordította: Kaposy József. Genius-kiadás.)

Valamint feltételezhető, hogy éppen az 1925-ös évben a Jókai-centenáriumra megjelenő Jókai-kódex által irányult figyelme a témára, amely kódex tudvalevő, hogy Szent Ferenc életét és csodás történeteit tartalmazza.

4 Szent Ferenc alakja indirekt módon is feltűnik még egyszer utoljára az életmű végéről: *Clára* (1940) című rövidprójájában az elbeszélő feleségének Clára nevű barátnője neve kapcsán jegyzi meg: „Assisiben láttam egy képet az alsó templomban Sancta Clara. Már ekkor is megállottam s többször visszamentem a kép elé; egészen ez a Clára.” (Novellák IV./734.) Megjegyzés: Simone Martini (1284 k. – 1344) itáliai festő Assisiben a Szent Ferenc-bazilika alsó templomának egyik kápolnáját, a Szent Márton-kápolnát díszítette egy freskósorozatával. Itt látható a mester munkája Szent Kláráról. Szent Klára Ferenc prédikációinak hatására állt a szegények szolgálatába.

5 Móricz Lili: *Kedves Mária! Móricz Zsigmond levelei Simonyi Máriának*, Bp., Magvető, 1979.

6 Móricz ezt a Vasari-kiadványt ismerhette: *A renaissance mesterei. Giorgio Vasari életrajzaiból*; ford. és jegyz. Honti Rezső. Bp., 1924, Győző Andor. Kiadói díszes egészsvázon-kötésben.

1. kép Cimabue: Trónoló Madonna (részlet az Assisi Szent Ferenc-bazilika freskójából), 13. sz. vége

2. kép Giotto: Szent Ferenc a madaraknak prédikál (1320-as évek)

3. kép Perugino: Krisztus színeváltozása (Transzfiguráció) (1497–1500)

4. kép Perugino
(eredeti nevén Pietro di Venucci)
Krisztus születése (1503)

„A kis Jézus imádata...
Nézzé, hogy fekszik a földön a csecsemő... édes
kis kövér pocok. [...] Érzé az ember, hogy Istent
csodálnak benne az emberek, angyalok és állatok,
akik körülveszik.” (III./23.)

5. kép Raffaello: Fornarina (Róma, 1518–19)

6. kép Giotto: Szent Ferenc siratása

„Szent Ferenc fekszik a koporsóban, s felette két nő, a kisebbik ráborul a kezére, s csókolja. Hát ezt a csókot nem lehet elfelejteni... Ahogy a nő odaborul... Az nem színésznő, hogy megjáltssza a csöndet... Itt jöttem rá arra, hogy van a nőben más is, nem csak érzékiség.”
(Giotto és Rafael)

„...a hotel halljában ma kezembe került egy német folyóirat, amelynek az első oldalán ott van egy kép: Rafael Szent Ferencének fotográfia-fűje... A vér megállt bennem: az első élő Szent Ferenc [...]. Nézd meg a szemét, hogy szinte kancsalít, a száját, ahogy szinte nemi kéjben torzul nevetés felé, ez igen: ennek a testnek súlya van: lefogyott, lesoványodott [...], és a ruhája, a szent keze, ahogy erő nélkül tartja a vesszőkeresztet [...]. Egészben egy örült szenvedő. Egy Istenné örült ember...” (Giotto és Rafael)

7. kép Raffaello: Szent Ferenc

...ahogy a gyermek Jézust a karja közé szorítja, s megette a kis Keresztelő János... Az az anyacsó, az egy élő, kielégült ember. Egy nő, aki keresztfülment minden emberin, s most meg van nyugodva, megelegedve s boldog gyermekében.

8–9. képek Raffaello: Székes Madonna (1515–1516 k.)

...a hosszas ovális arc, s mégis kemény arc, ezek a finom vonások, mély nézésű szem... (Clára)

10. kép Simone Martini: Szent Klára (Assisi, 14. sz.)

Giottoé... Nézze, szívem: az elsón milyen szimmetrikusan vannak elhelyezve az alakok, egyik angyal jobbra vetett fejfel, a kép másik oldalán a másik balra vetett fejfel. A felső két angyal viszont befelé hajolva Mária alakjához. S oldalt a kolduló barát, szent Ferenc, kiesve a képből. S most nézzen erre itt: ahogy Giotto Ference⁷ a galamboknak beszél... Az egy rajz-kompozíció: ez egy élethelyzet... Nézze meg a Cimabue Madonnáját, őszinte s reális arc s a többi is, egy sem üres és tartalmatlan..." (Novellák III./24.) A fenti képleírások sajátossága, hogy visszaemlékezés során, képeslapokról történik, azaz egy áttételes médiumváltással van dolgunk, amelyben az emberi emlékezetet pontosító képeslapok mint újszerű vizualitást hordozó mediális közegek működtethetők az értelmezés folyamán. A két műalkotás mint vizuális, képi jelenség között döntő különbség fedezhető fel a térábrázolás és statikusság-dinamika észrevételezésekor: a Cimabue-freskó egy beállított csoportkép állószerűségével szemben Giotto képe kapcsán egy „fordított” ekfraszisszal van dolgunk, amennyiben a festmény utánozza a szent család cselekedetét. Az elbeszélésből vett idézet folytatása pedig már a hüpotoszisz alakzatának iskolapéldája is lehetne, amikor is a narratív szövegstruktúra az elbeszélő élnék képzelőerejét tárja fel, miközben Szent Ferenc gloriifikációját verbalizálja ekképp (3–4. kép): „...nézze, milyen lebegés. Az összes angyalok megmozdulnak, s mint egy felhő sereglenek a szent alakja körül... Friss szél csapott a hullámokra, a felhőkbe, a mező liliomaiba, a gondolatokba [...]” Érdekes narrációs megoldás, hogy gyakran meg-megszakítja a képleírást Móricz, s ezáltal egy körkörös visszatérő műbemutató történik. Az érzékletes ekfrasziszokat a férfi (férj) szereplő kommentálja hosszasan, míg végül szentenciózus megállapításhoz jut, például: „A Rafael által festett madonnák mind élő nők.” (Novellák III./26.)

Móricz nőfelfogásáról is képet formálhatunk a novellában: a festményeken, freskókon megjelenített nőalakok egyszerre szakrális és profán szerepet töltenek be. Szűz Mária édesanyaszerepben tűnik föl a képértelmezések kapcsán. A különféle Madonna-ábrázolások (például Raffaellónál) mellett a vágykeltő, buja nőtipust Raffaello érzéki Fornarinája (5. kép) képviseli: „Nem volt felesége, s meglátta a nőben a nemi társat.” A harmadik nőtípusban pedig a „kikapcsolt érzékiségű”, érzékeny nő (közhasználatú kifejezéssel élve: a „gyengébbik” nem) ölt testet például Giottónál.

„Milyen jó egy nagy festő képébe belemerülni, hasonlít ahhoz, amikor az ember a tengerbe ereszti be magát, s percenként jönnek a hullámok, és elborítanak...” (Novellák III./23.) Ennek a „lebegő” befogadói attitűdnek egy korábbi szöveghelyen egy másik oldala is megmutatkozik, amelyben pedig egyfajta ontológiai „pozícióváltás”-t érezhetünk a sorok között olvasva: „Még sose hatott rám ennyire semmi piktúra, mint ez a kis umbriai bolt – [...] hiszen számtalan képet lát az ember a múzeumokban, de az valami más. Itt bent vagyok a boltban, amit ki kellett festeni, valami célra... Ez élet, valóság...” (kiem. tőlem: L. N.) A Collegio del Cambio, azaz a régi tőzsde falain megelevenedő szentek, allegorikus alakok pazar látványa szinte „beszippantja” a figyelő tekintetét, s esztétikai élményé formálja azt.

Móricz Giotto és Rafael című elbeszélésében igyekezett felmutatni a reneszánsz trecento és cinquecento korszakainak jellegzetes művészi törekvéseit, s mellette egyfajta sajátos élménybefogadásáról is bizonyosságot tett.⁸

Végezetül hadd ejtsünk néhány szót a művészsorsokat bemutató novellákról.

7 A Szent Ferenc életét bemutató freskósorozat szerzősége a művészettörténet egyik leghevesebben vitatott kérdése: az alkotó személyét bizonyító iratok nem maradtak fenn, így azokat a freskókat, amelyek nem Cimabue jellegzetességeit viselik, Giottónak tulajdonítják. <http://24.hu/tudomany/2012/01/08/a-reneszansz-első-fecskeje-1337/> [utolsó letöltés: 2018. június 22.]

8 A többi érdekesebb képleírásokat lásd a 6–10. képek mellett!

Két vívódó festőművész műhelyébe enged betekintést Móricz a *Baleset* (1927) és az *Életre ítélve* (1937) című elbeszéléseiben. A *Baleset* egy tíz éve Afrikában élő magyar festő örökség miatti hazatéréséről szól. A vidékre „száműzött” művészen „életfáradtság” uralkodik el: „*Úgy vonszolta az életet, mint valami rendkívüli terhet.*” (Novellák III./66.) Hiába keresik föl, hogy kiállítást rendeznének a képeiből, visszautasítja az ajánlatot, ami miatt végül a kisvárosban bolondnak tartják. Egyik csavargó estéjén egy nőt pillant meg, akinek a látványa megdermeszti. Elindul a házától ellentétes irányba a mezőre, amelynek a végtelenbe táguló tájképe lenyűgözi: ebből a festői látványból látomás válik; tevekaravánokat lát s egy lányt magas korszóval a fején. Vizuális hallucinációja által ebbe a lányalakba transzformálódik a korábban az utcán meglátott nő arca.

„*A festő az állvány tetején állott és a Péter-fejet nézte.*” (Novellák IV./618.). Az *Életre ítélve*-beli monumentális képeiről híres névtelen festő kritikusaival folytat termékeny párbeszédet. A festő minduntalan a Szent Péter alakját megjelenítő festményén „maszatol”, legnagyobb műgonddal annak fejbábrázolásán dolgozik: „...*ujjával hozzányúlt a Péter-fejhez. A szem körül elmázolta a friss festéket.*” Ez a „retusált” alkotói gesztus azonnal szembetűnik a kritikusnak. „*Ha »szikla« Péter, akkor nem lehet más, csak abszolút koponya.*” (619.) Az anatómiai pontossággal elkészült apostolfejen végzett javítással kívánta előbbé varázsolni festményét, amelyen ezáltal a technikai „simitással” egy magányos lélek alakja körvonalazódik a több méteres vásznon.

Az *Őt tojás* című írásban Matyika, a festő Pestről érkezik haza a falujába temetésre, s közben betér állapotos felesége rokonságához, ahol a jegyző tizenöt éves lányát, Hédikét kívánta megfesteni, de nem engedik. „*Jaj de szép lettél, Hédike – kiáltott fel a festő álmélkodva –, mint egy Botticelli Madonnácska...*”⁹ (Novellák III./334.) Sértődöttségében elhagyja a házat, de előtte még megjegyzi, hogy ikreik lesznek, s „*puttókat fogok festeni belőlük párjával, kis szárnyas angyalokat.*” (333.) Egy kissé hasonló, elutasító művészellenes magatartást mutat fel az *Esőleső társaság* egyik tagja is, aki apaként képtelen megérteni fiát: „*Az én kisebbik fiam... Fene hallott ilyet: művész! [...] festi a lovat, ahelyett hogy ráülne s bevágatna vele a pusztába.*” (Novellák III./165.)

Művészházasság címmel két novella is olvasható Móricztól. A négy év különbséggel megírt szövegek témakidolgozottsága hasonlóságot mutat: a házasság intézményéről értekezik művészek esetében: „...*a házasság ugyanolyan művészet lévén, mint bármely más képzőművészet, ez igazán csak művészeknek való foglalkozás. Csak egy titka van: kell hogy a partnernő megfeleljen a párjának.*” (*Művészházasság*, 1937, Novellák IV./577.) A másik írásban ellentétes álláspontra jut az elbeszélő: „*A szerelem nem arra való, hogy költői és művészi eredményeket szüljön a házasságban. [...] Mert két művésztemperamentum aztán igazán nem fér össze egy művészházasságban*” – olvashatjuk a mű zárósortában (*Művészházasság*, 1941, Novellák IV./758.)

Móricz eddigiekben megnevezett műpártoló novellaapparátusa egy, a festőművészet irodalmi feldolgozottságáról nyújt érzékletes képet. Ugyanakkor ha kitekintünk a szépírói munkákból, Móricz Virágtól értesülhetünk még az író egyéb képzőművészeti „vonzalmai”-ról. Így például arról, hogy Michelangelóról készült drámát írni. „...*nem regényt, de drámát, mert ez drámai jellem volt.*” (MV, *Apám...*: 281.) Vagy később, ahogyan Raffaello igazó asszonyáról, Fornarináról szól: „...*Ez az édes kis fej mily keveset tud a pozitív tudományokból és mégis mily ihlető!... Múza...*” (Uő: 304.) S végül, akiről csak érintőlegesen beszél *Emlékszem* című novellájában: az író portréját szintén megfestő Rippl-Rónai alakja a meg-

9 Utoljára az 1941-es *Rég szétfoszlott felhő árnya* című novellában említődik meg a reneszánsz kori Madonna alakja: „*A falon függő régi képekhez menekült. Kié is ez a fűben fekvő mezítelen Madonna? Reneszánsz. Reprodukció.*” (Novellák III./792.)

ismerkedésüktől egészen a festő haláláig köszön vissza Virág regényében: „Kaposvárott lakott Rippl-Rónai József, a század elejének legjobb magyar festője. [...] Apám már az első pesti kiállítás idején összebarátkozott vele, mikor még a műkritikusok szörnyetegnek tartották. S aztán a háború alatt megszerették egymást.” (268.) „Memento mori. Mennyi halál egymás után!¹⁰ [...] meghalt Rippl-Rónai Jóska bá, a kedves. És meghalt Tóth Árpád, a legszomorúbb költő...” (342.)

A *Napló*iban is találkozhatunk elszórva olyan bejegyzésekkel, amelyek tovább árnyalják Móricznak a festészet irányában mutatott érdeklődését. Dürer életét olvassa (*Naplók*, 277.) például, vagy utalás történik 1910-es *Munkácsy Mihály* című pályarajzára is. Mindezeket túl természetes, hogy író- és költőtársairól is széles panorámát mutat be novelláiban. Írói „ecsetkezelése” során viszont nemcsak kortársai elevenednek meg, hanem régmúlt idők neves poéta- és íróalakjai, mint például – többek között – Rimay János, Csokonai, Kazinczy, Petőfi, Vörösmarty, Gárdonyi vagy Tolsztoj és Dosztojevszkij¹¹.

---

10 Megjegyzés: a két művész halála között egy év telt el. (A festő 1927. nov. 25-én, a költő 1928. nov. 7-én hunyt el.)

11 A tanulmányban szereplő idézetek eredeti lelőhelye: Móricz Zsigmond, *Naplók*, Bp., Noran, 2012; illetve Móricz Zsigmond *Novellák*, Bp., Osiris, 2002.

Ujlaky István

A tengerész nem kalandor

A tengerész alakja a XIX. századi angol szépirodalomban

„Nincs még egy életmód, amelyben az illúzió oly messze esne a valóságtól”

„– Elég gyors hajó volt... / – Minden hajó az, felelte békítőleg M. Értelmes embernek.

A tengerész nem világotató. / – Az idő semmi neki.”

(Joseph Conrad)

A szokásos kérdést: „Mi leszel, ha nagy leszel?”, nem is olyan régóta teszik fel a gyermekeknek. A történelem legnagyobb része úgy telt el, hogy a gyerekek magától értetődő természetességgel apjuk, illetve anyjuk foglalkozását folytatták. Európa persze sohasem volt oly mértékig kasztszerű, mint számos ázsiai ország, de a lakosság 90-95 százalékát jobbágyok tették ki. És bár mindig akadt tehetséges jobbágyfiú, akiből pap vagy tanító vált, és olyan is, aki a városba szökve a kézművesiparban helyezkedett el, épp a parasztok azok, akiknek a legkisebb esélye volt a származásuk predesztinálta helyzetből való kitörésre. Hogyan lesz valaki tengerész? Az apáról fiúra szálló foglalkozás talán itt is létezett, de ez az eshetőség kevésbé mozgatta meg a regényírók képzeletét; talán azért is, mert épp a tengerészek közül sokan sohasem alapítottak családot. Annál jelentősebb a kalandvággy szerepe. A tizenhárom, tizenöt, ám olykor csak tizenkét éves fiú elszökik otthonról, és a tengerészethez áll.¹ Nem írói fantázia szülte, hanem nagyon is valóságos helyzet ez. Egy sor brit admirális életrajza kezdődik így: gyerekfejjel beállt hajósinasnak. Jellemző, hogy még az egyik miniszterelnök, Williame Pitt fiával is ez történt. Ezt a fajta, romantikus képzetektől övezett gyermeki döntést akár némi ironia is körülveheti: „*MacWirr kapitány esetében például teljességgel érthetetlen, mi vitte rá őt, egy szerény belfasti fűszeresnek tökéletesen normális gyermekét, hogy megszökjön, és matróznak álljon. Pedig ezt tette, tizenöt éves korában.*”² A (bármilyen) hajóra szegődő kamasznak hajósinasként kellett kezdenie, akkor is, ha előkelő családból származott. De hogy az egyszerű matróz, a szigonyos, az első tiszt, a kapitány vagy az admirális fokozatáig jutott, abban már nem csekély szerep jutott a származásnak (és az iskolázottságnak) – nagyobb, mint a rátermettségnek. És az, hogy pl. egy bálnavadász-hajó tanoncát szezonon kívül szolgálként vagy családtagként kezelték, attól függött, fizetett-e, illetve mennyit fizetett a hajótulajdonosnak a kiképzésért. Sok fiatalembert az agrártúlnépesedés vitt a tengerre: a sokgyerekes parasztcsaládokban nem jutott megélhetés mindenkinek, miközben a hajózás sokszor küszködött munkaerőhiánnyal.

1 Pl. Thackeray: *Pendennis*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1972. II. 48. oldal, és Conrad: *Véletlen*. Európa Könyvkiadó Bp. 2008. 54. és 212. oldal.

2 Conrad: *Tűzfű*. Magyar Helikon, Bp. 1979. 7. oldal.

A tengerészfoglalkozás sokszor *a nem kívánt fiatalembertől való megszabadulás* eszköze. Házasságon kívül született fiú³, csak mérsékelt gazdag családok másodszülött, nem öröklő gyermeke⁴, semmirekellő fiatalember, a család fekete báránya⁵ egyaránt a tengerre kerülhetett. Sodródó, tanácstalan és a nem túl szorgos, link fiatalembereknél is felvetődhet a tengerész pálya, mint afféle végső megoldás, akár a család támogatásával, akár ellenkezése közepette.⁶ A nincstelenség és végső kétségbeesés is a tenger felé taszíthat, mint szökése után Nicolas Nicklebyt, aki azért végül jobb megoldást talált. Vonzhat a pénz is, ha nem is minden tengeri pályán – de pl. a bálnavadász hajók legénysége jól keresett.⁷ Szerelmi csalódás, az osztálykülönbségek miatt reménytelen, beteljesíthetetlen kapcsolat is tengerre (vagy tengerentúlra) űzhetette a fiatal férfit.⁸ Nem csak önként kerülhet valaki a tengerészethez. A hadiflotta, a Royal Navy rendre, háborús helyzetben különösen gyakran erőszakkal sorozott legénységet. Helyesebb, a magyar történelemből vett kifejezéssel, azt mondani, a legénységet „kötéllel fogták”. Elizabeth Gaskell *Sylvia szerelmei* című regénye betekintést nyújt a dolgok hogyanjába.⁹ A brit tengerpartot kerületekre osztották a haditengerészet egy-egy kapitányának irányítása alatt. A kerületek körzetekre tagolódtak, egy-egy hadnaggyal az élen. A világtenger felől hazatartó halász- és bálnavadász hajókra úgyszólván lesben álltak. Az érkező hajó hadviselésre alkalmas személyzetét besorozták. Épp csak annyi embert hagytak a bálnavadász hajón, amennyi a kikötőbe kormányozhatta járművét. A módszert az tette különösen igazságtalanná, hogy előre belátható szabályok szerint zajló, kiszámítható, meghatározott időtartamú általános hadkötelezettség helyett a peches ember hosszú évekre a flottához kerülhetett, még csak hozzátartozóit sem értesítették, kieső jövedelmét sem pótolták, miközben a szerencsésebb az egészet megúszhatta. A módszerek az emberrablás határát súrolták, vagy akár átlépték, olykor fegyvert használtak, gyakran összetűzésbe kerültek a lakossággal. Dél-Angliában több volt az önkéntes, talán erősebb a hazafiság, és a „kötéllel fogott” matrózok között is kisebb az ellenállás, nagyobb a beletörődés. A jól kereső észak-angliai bálnavadászok viszont minden lehetséges módon ellenálltak. Pedig a Royal Navy számára a legnagyobb harci értéket épp a bálnavadászok képviselték, mint bátor, képzett, tapasztalt, elszánt hajósok. Az erőszakos módszereket különösen ellenszenvessé tette az a tény, hogy az északi vizekről hazatérők ekkor már öt-hat hónapja nem látták a családjukat, s most bizonytalan időre elvitték őket. A tengerészek „kötéllel fogásának” lehetősége kizárólag a tengerből élőkre vonatkozott. Az erőszakos módszereket csak a XIX. század vége felé törölték el. Egyes bűncselekmények elkövetői flottaszolgálattal megválthatták a börtönt.

A tengerészek ideálképe: testületi szellemük, sajátos szaktudásuk, felelősségük, életmódjuk Joseph Conrad, a lengyel földön született angol író műveiben jelenik meg a legbővebb terjedelemben és a legtisztább formában. „*A tenger testvérisége rokon vonásokkal ruházta fel*” a matrózokat, „*egyazon feszült fegyelem ült a szemükben*”.¹⁰ Becsület, hűség,

3 Dickens: *Nicolas Nickleby*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp. 1960. II. 49. oldal.

4 Dickens: *Oliver Twist*. Európa Könyvkiadó, Bp. 2016. 43. oldal.

5 Gissing: A kapusék lánya. *A Három idegen* című antológia. Európa Könyvkiadó, Bp. 1980. I. 151–152. oldal.

6 Pl. Brontë, Anne: *A Wildfell ház asszonya*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1989. 7. oldal, vagy Dickens: *A Jarndyke-örökösök*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp. 1978. 148. oldal.

7 Gaskell: *Sylvia szerelmei*. Lazi Kiadó, Szeged 2009.

8 Collins: *A fehér ruhás nő*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2012. 337. oldal és másutt. Hasonló Galsworthy: *Forsythe Saga* című regényében Iren Párizsba szökése, vagy Iren fiának spanyolországi útja anyjával.

9 *Sylvia szerelmei*, 11–15. oldal, és ugyanebben a könyvben másutt.

10 Conrad: *A Narcissus... A haladás előőrse* című kötetben, Európa Könyvkiadó, Bp. 1979. 34. oldal.

bátorság, tűrés, a közös küszködés teremtette szolidaritás jellemzi ezt a réteget. Nehezen kormányozható, de könnyen lelkesíthető emberek; sajátos nemzetköziség jellemző rájuk, hiszen a legtöbb flotta legénysége többnyelvű. A szigorú szabályok követése, a szárazföld intrikáitól mentes közeg, egyszerűség: belátható, áttekinthető világ ez. Nehéz, kemény és férfias, de valahol vonzó és szép, egy életre elvarázsolja azt, aki egyszer belefog. A fenti, eszményített tengerészképet egy meglepő mozzanattal egészíti ki Conrad: „...a hajósok, ha szabad ezt a kifejezést használni, az ülfoglalkozásúak életét élik. Agyberendezésük az otthonülőké, és otthonuk – a hajó – mindig velük van, ugyanúgy hazájuk – a tenger.”¹¹

A tengerészek segítőkészek. David Copperfield mellékszereplőjét, Emmyt napokig, önzetlenül ápolja egy tengerészfeleség.¹² Ugyanitt Pegotty úrtól megtudjuk, hogy noha a tengerész egyszerű, durva népség, az árvák örökbe fogadása és felnevelése természetes számára.¹³ Gaskell leír egy esetet, amikor halászok és családtagjaik önzetlen összefogással mentenek meg egy – ismeretlen – hajót attól, hogy a szikláknak csapódjon.¹⁴ Az író nő másik könyvében Mary, a szárazföldi (manchesteri) munkáslány tapasztalja meg vadidegen emberek önzetlen áldozatkészségét: elengednek az óceánra induló hajóról egy matrózt, hogy perben tanúskodhasson; barátságból, ismeretlenként is kalauzozlják, szállítják, segítik; egy szegény matrózcsalád pár napra még lakásába is befogadja. „Az ilyen tengeri farkasok bőrében gyakran bárányszív dobog” – állapítja meg Hardy hőse is a regény tengerész mellékszereplője kapcsán.¹⁵ Jellemző a tengerészek idealizálására egy látszólag jelentéktelen mozzanat: a tengerészeknek érzékük van a zenéhez, írja Gaskell. A megállapítás már-már groteszk, hiszen azt sem feltételezhetjük, hogy eleve zenei képzettségüket vennének fel a hajókra, és azt sem, hogy menet közben fejlődhetne ki zenei érzékük. Legfeljebb az gondolható el, hogy egyes hajókon sokat énekeltek a matrózok. A tengerész előzékeny, udvarias. Munkája során kialakul benne egy olyasfajta higgadság, ami a szárazföldön az úriemberekre jellemző.¹⁶ Az egyszerű emberek körében különös tiszteletet vált ki az egyenruha, a Royal Navy tisztí egyenruhája: „Mindeniütt csodálták és tisztelték, már csak az egyenruhája miatt is” hiszen „olyan büszkék uniformisára, mintha csak saját ajtajuk fölött függene cégéreként”¹⁷, mármint a falusiak, amikor hazatért egy közülük való tengerésztiszt. Maga a tengerésztiszt életének legbüszkébb pillanataként emlékszik arra, amikor leteszi a tisztí vizsgát, s kilép a tengerészeti akadémia kapuján.¹⁸

Falusi vendéglobben örömmel látták a tengerészt: személyével, történeteivel odavonzotta a gazdákat, megélnékült a forgalom. A tengerészek sajátos rétegnyelvet beszélnek; a *Szerelem és gyötrelm* hőse, Mary nemcsak hogy nem érti ezt a matróznyelvet, ám szinte „ismeretlen fajként” tekint rájuk. Pedig Mary is a szigetország lakója, csak hát eddigi ismerősei rendre szárazföldi emberek, munkások.¹⁹ A hadihajók fegyelme szigorú és hierarchikus, a kereskedelmi hajókon inkább egyenlőségeszme jellemzi a legénységet.²⁰ A tipikus tengerész átbóbskolja a misét, nem érti a pap utalásait, célzásait bűnökre és

11 Conrad: *A sötétség*... 274. oldal.

12 Dickens: *David Copperfield*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1981. II. 247. oldal.

13 Uo. 210. oldal.

14 Gaskell: *Sylvia szerelmei*, 359–351. oldal.

15 Hardy: *A weydoni asszonyvásár*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1979. 16. oldal.

16 *Sylvia szerelmei*, 92. és 161. oldal.

17 Uo. 369. és 380. oldal.

18 *Véletlen*, 18–19. oldal.

19 Gaskell: *Szerelem és gyötrelm*, Lazi Kiadó, Szeged, 2010. 307. és 313. oldal.

20 *A haladás*... Falk, 495. oldal.

kísértésekre, de a maga módján vallásos: megvannak fohászaik tengeri vihar, villámlás stb. ellen. Sőt, olykor az egyszerű matróz borzad el, ha netán tisztje trágár szót használ: nehogy ezért isteni büntetés sújtsa a hajót. A tengerésznek kapitányától kapott jellegzetes írásos dicsérete: *megbízhatóan józan*. Conrad hőse szerint vannak dolgok, amiket egy tengerésznél jobban senki sem képes megérteni. Fontos azonban: itt nem tengerészeti szakkérdésről, hanem emberi kapcsolatokról van szó!²¹ Ezért nem is tudom, mi a meglepőbb: a matróz (esetleg alaptalan) büszke magabiztossága – vagy az, ha tényleg igaz az, hogy bizonyos emberi viszonyokra tengeri nézőpontból jobban rá lehet látni.

Hardy *Weydoni asszonyvásár* című regénye szárazföldi történet. Tengerész csak a legelején és a legvégén tűnik fel. Ő a „megváltó”, aki megmenti a kitaszított asszonyt, a mű végén pedig ő az, aki (noha jóhiszeműen) teljessé teszi a főhős bukását. A tengerésznek bőven jut ideje gondolkodni, és ennek tudatában is van. Töprengő, méléző, elmélkedő emberfajta.²² Mindarról álmodozik, ami a szárazföldön jó. Meglehető, de a tengerész (olykor) olvas. Nem mindenki, nem is a többség. De nem is extrém kivételről van szó.²³ Dickens regényében arra is akad példa, hogy egy hajóorvos határozottan büszke, amiért tengerésznek nézik – ő nagyra becsüli ezt a hivatást.²⁴ Cyril Abraham hőse, Onedin kapitány „a tenger misztériumáról” beszél.²⁵ Érdekes, a misztérium szót Conrad is használja hasonló összefüggésben.²⁶

Am korántsem csupán az idealizált tengerészkép él az angol szépirodalomban – és a brit valóságban. A tengerész élete, sorsa nem könnyű. Dickens hőse egy kísérleti, luxusbörtönbe látogat. Meglepve tapasztalja, a rabok bőségesebben étkeznek, mint „nem is a nyomorgó szegények, hanem a katonák, matrózok, a munkások”.²⁷ Jól jellemzi a tengerész szegénységét az a Kipling-novella, melynek kiszolgált tengerészaltiszt mellékszereplője egy személyben lesz komornyik, vízvezeték-szerelő és villanyszerelő.²⁸ Wordsworth művében „tengerészruhás kéregető” tűnik fel.²⁹ „Jobb körökben”, vagyis a középosztályban alacsony származásának számít, akinek másodtiszt az apja.³⁰ Sőt, már egy jól menő kisvárosi szabómester is némi lenézéssel tekint tengerész nászurára.³¹ Conrad egy helyütt némi keserűséggel nevezi „sokat kifigurázott népségnek” a brit tengerészeket.³² David Copperfield nagynénje hallani sem akar arról, hogy unokaöccse hajóra szegődjön.³³ Úgy tűnik, a tengerész presztízse csak a szegények, munkások, parasztok körében magas, már amennyire; de már az alsó középosztály körében semmiképp sem az.

21 *A haladás* ... Falk 495. oldal.

22 Gaskell: *Szerelem és gyötrelém*, 208–209. oldal, *Sylvia szerelmei*, 52. oldal, Conrad: *Véletlen*, 78. oldal.

23 *A haladás*... 10. oldal és *Véletlen*, 462. oldal.

24 *A Jarndyce-örökösök*, 370. oldal.

25 Cyril Abraham: *Az Onedin család*, utolsó oldal.

26 *Véletlen*, 62. oldal.

27 *David Copperfield* II. 357. oldal.

28 Kipling: *A kívánságok háza* című kötetben, Műkedvelők Metropolis Media Group Kft., Bp. 2010. 134. oldal.

29 Wordsworth: *A kirándulás a Wordsworth és Coleridge vál. versei* című kötetben, Európa Könyvkiadó Bp. 1982. 191. oldal.

30 *Pendennis* II. 21. oldal.

31 *A haladás*... *A Narcissus*... 180. oldal.

32 Conrad: *Emlékképek a Párbaj* című kötetben, Európa Könyvkiadó, Bp. 2010. 126–127. oldal.

33 *David Copperfield* II. 57. oldal.

A bálnavadász munkája közben akaratlan megfürdik a sarki tenger jéghideg vizében, a trópusokon állomásozó hadihajón járvány tombol, naponta három halott az átlag.³⁴ Pedig a skorbutot már legyőzték, a citromlé megment a súly (skorbut) okozta betegségtől. A brit matrózt a külföldiek gyakran emlegették gúnyosan Lemon Jacknek, de valójában a citromlé óriási vívmány: ezt a betegséget a brit hajózás számolta fel először. Dickens kísértete a *Karácsonyi ének*ben sorra járja a szegények karácsony estéit – a tengeri szikla világítótornyánál és a viharban hánykolódó hajón is időz egy keveset. Gaskell *nagytisztetűjét* megkéri felesége, imádkozzon a tengeri vihartól szenvedő hajósokért, miután a tanyán kicsavart egy gyümölcsfát a vihar. Szegény emberek egyszerű szolidaritása ez, de jelzi: a szárazföldi ember is tisztában van a tengerészek nehéz életével.³⁵ Kipling egyik elbeszéléséből kiderül: a történet mesélője egy tengerészeti műszaki brosúra megírásával hét fontot keres, miközben a főgépész egy tizenkét font értékű házban lakik.³⁶ Pokol vár arra, aki gőzhajóra szegődik fűtőnek vagy rakodónak, és a második nap megbetegszik, állítja Kipling.³⁷ A kazánfűtőé az egyik legnehezebb fizikai munka a világon, s ez tengeribetegséggel (vagy bármilyen más betegséggel) kombinálva valóban maga a katasztrófa lehet. A matrózok bántalmazása, amit a hősnő zavarónak és lehangolónak talál, az *Onedin családban* éppúgy feltűnik, mint Joseph Sheridan Le Fanu *A kísértő szellem* című elbeszélésében.³⁸ Itt egy kapitány szó szerint halálra kínozza egyik matrózát, mert az „arcátlanul viselkedett” (tehát nem lopott, nem követett el szolgálati mulasztást, nem emelt kezét parancsnokára). Mindez úgy történhetett meg, hogy a kapitány betartotta a szolgálati szabályzatot. Szó sincs arról, hogy minden tiszt kegyetlen, minden kapitány szadista volna. Egy átlagos hajón a kölcsönös tisztelet és együttműködés légköre uralkodik. Ám a testi fenyítés extrém kivételnek sem tekinthető, a regények mellett a szakirodalomban is megjelenik. „A tengerész bajnak született, léket kapott hajó, égő hajó a sorsa.”³⁹ Kutyanak való mesterség ez – mondja Conrad egyik hőse.⁴⁰ A kiszolgált tengerész igen alacsony presztízsére utal Coleridge versének jelenete: a násznagyot leállító vén hajósnak a férfi így válaszol: „Kotródj tovább, kotródj bitang!”⁴¹

Milyen tárgyi világ veszi körül a tengerészeket? Folt hátán folt viharkabát, amiből kilátzik a férfi könyöke⁴², másutt olajfoltos ruha vagy erős, durva ruha.⁴³ Egy használtruhaboltban viseltes matrózruhák, viaszosvászon tengerészsapkák, használt függőágy – aki ezt eladja, az is szegény, aki megvenni kényszerül, még inkább az. Az olykor takaróként, a szárazföldön is esőkabát gyanánt használt tengerészkabát több helyütt is megjelenik mint a szegénység szimbóluma.⁴⁴ A lepedő vitorlavászonból készült.⁴⁵ A kis kikötőváros rakpart-

34 A haladás... 298. oldal.

35 Gaskell: *Phyllis*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2006. 104. oldal.

36 Kipling: *A száz bánat kapuja* című kötetben, a *Kenyér a vízen* című elbeszélésben.

37 Uo.

38 *A három idegen* című kötetben.

39 Ifjúság, *A három idegen*, 345. oldal.

40 Emlékképek, 151. oldal.

41 Coleridge: *Rege a vén tengerésze*ről, ford. Szabó Lőrinc.

42 Dickens: *Kis Dorrit*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2019. 65. oldal.

43 Eliot: *Büszkeség és ártatlanság*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2019. 253. oldal és Dickens: *Szép remények*. Magvető Kiadó, Bp. 2008. 325. oldal.

44 Pl. Dickens: *Ódon ritkaságok boltja*. Európa Könyvkiadó, Bp. 2011. 153. és 315. oldal.

45 *Szerelem és gyötrelme*, 334. oldal.

ját halpikkely borítja: a halakat a szabadban tisztítják, takarításról senki sem gondoskodik.⁴⁶ A kupacban álló kagylóhéj másutt is feltűnik – a szárazföldi Magyarországon különleges-ségnek számító osztriga vagy homár a szigetországban jellegzetesen a szegények: matrózok, fegyencek, sokgyerekes munkáscsaládok eledele. A tengerész kedveli a ritkaságokat, vagy ezeket szívesen eladja olyan szárazföldi embereknek, akik kedvelik. Lehet ez vízi állat váza, vízbe fúlt ember kisujja, skorpió alkoholban vagy élve.⁴⁷ És táblák a templom falán vagy a temetőben, feliratok és jelképek: tengerbe veszett hajókról, hajósokról.

A tengerész egy magzatburkot őriz, magával viszi a hajóra: a babona szerint megóv a vízbe fúlástól. Az eset nem egyedi, általános tengerészhiedelemről beszélhetünk.⁴⁸ Coleridge *vén tengerészének* matrózai kivétel nélkül, vakon hisznek abban, hogy a megölt madár és a hajót kísérő jó vagy rossz szél között összefüggés van.⁴⁹ A műben egyébként is földöntúli hatalmak befolyásolják a hajó sorsát: az Úr és Mária mellett a Halál, az Eleven Halál, démonok, angyalok. Itt a költői képzelet nyilván színesebb és gazdagabb, mint maguk a tengerészbabonák. „A hullámok különben az Északi-tengerről érkeztek. Első lendületüket messze vehették, a habok fölötti Norrøway partjainál tanyázó tengeri szörny rejtekhelyén” – olvashatjuk a *Sylvia szerelmeiben*. Nem egy szereplő mondja ezt, hanem maga az író. Semmi magyarázat, semmilyen folytatás – mintha evidens, a brit olvasó számára közismert mondáról lenne szó.⁵⁰ Ugyanitt a bálnavadászhajó kapitánya és matrózai ördögöket láttak. A tengerészek azért aggódnak, nehogy a kapitány trágár szavai miatt átok üljön a hajón.⁵¹ A balszerencsés hajót átkeresztelték, hogy ilyen módon elhárítsák a bajt. Ehhez nem egyetlen embernek kellett babonásnak lennie, hanem tulajdonosnak, kapitánynak, hatóságoknak is. Will, a *Szerelem és gyötrelém* szereplője lelkesen mesél egy sellőről. Ő maga ugyan nem látta, de több társa mesélte, a hableány egy sziklán pihent. „Fázhatott a tengeren, kijött hát melegedni.” Szép leány, fűzöld hajjal.⁵² A sirályok „A tenger egykori mohó vándorainak szellemei”.⁵³ Coleridge *Holló* című elbeszélő költeménye is egy babonás mese: egy holló bosszút áll azért, mert a tölgyfát, ahol fészkelt, az emberek kivágták, és hajót építettek belőle – a holló fiókáit elpusztultak. Hollónk azonban a „kollektív bűnösség – kollektív büntetés” talaján áll: nem a favágót sújtja büntetésével, aki a tölgyfát kivágta, hanem a hajósokat, akik a madár tragédiájáról mit sem tehetnek: a hajó „sziklára rohant, bordája törött”.⁵⁴ Hardy *Lidércfényében* a kisfiú „igyekezett nem gondolni óriásokra, Herne vadászra, a keresztényekre leselkedő Apollyonra, a szellemhajó kapitányára, akinek vérző lyuk van a homlokán, meg a körülötte fekvő holttestekre...”. A *Lidércfény* szerelmi történet, három felvilágosult, modern ember szerelmi háromszöge. A történetnek nincs köze a tengerhez, akár Svájcban is játszódhatna. Mégis, a gyermek képzeletében létező mumus Apollyon kapitány – csak egy tengerparti ország réme lehet. Az ügyes angol a holtak szellemét véli látni a viharos ködben – állapítja meg az amerikai Cooper regényhőse.

Gyermekkorunk kalandregényeiben a hajósok gyakran *szárazföldi patkánynak* nevezik a szárazföldön élőket. Ha a patkány szó és a túlzó fölényérzet vagy megvetés el is maradhat

46 *Sylvia szerelmei*, 23. oldal.

47 *Szerelem és gyötrelém*, 44. és 188. oldal, *Nicolas Nicleby* I. 413. oldal.

48 *Szerelem és gyötrelém* 188. oldal.

49 Coleridge: *Rege a vén tengerésztől*.

50 *Sylvia szerelmei*, 207. oldal.

51 Uo. 103. oldal.

52 *Szerelem és gyötrelém*, 161. oldal.

53 Galsworthy: *Meghalni a szerelemért. Egy devoni férfi*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2009. 150. oldal.

54 Coleridge: *A holló*, ford. Kiskun Farkas László.

az igényes szépirodalomban, a tengeri és a szárazföldi népség mássága itt is megjelenik. Churchill hőse, De Mello tengerésztiszt „*páratlan szakmai megvetéssel lenézett minden szárazföldön élőt és civilt*”⁵⁵, számára a tengerparti város csak lehetséges katonai célpont. Nem csoda, ha két fivér sem érti már meg egymást néhány év után, ha egyikük a tengerrel jegyezte el magát, míg a másik a szárazföldön maradt.⁵⁶ A tengerész a szárazföldön elbizonytalanodik, az anyátlanság érzése és tunyaság vesz erőt rajta, tulajdonképp visszavágyik megszokott környezetébe. Szárazföldi tétlenkedése a teljes felelőtlenség ideje – nincs rajta a szolgálat terhe. Szinte egy idegen világ teremtményének tűnik a parton. *A weydoni asszonyvásár* tengerésze a negyedik szárazföldön töltött napon már azért kapaszkodik fel a hegyoldalra, hogy legalább egy pillantást vethessen a tengerre⁵⁷, de „*vízközelen ténferregnek*” Conrad tengerészei is a kikötővárosban.⁵⁸ Hiába, aki sokáig volt tengerész, akár évek szárazföldi élete után sem szabadul ideiglenességérzésétől a parton.

A matróz gondosabban ápolja saját illemszabályait, mint a „a szárazföldi közönséges halandók” az övéiket.⁵⁹ Baines kapitány ki is mondja: a parton bebörtönzés, betegség, rab-szolgatartás van – a tengeren szabadság.⁶⁰ A tenger embere a „szárazföldi bagázs” munkáját slendriánnak tartja. Büszke saját felelősségérzetére, és hiányolja ugyanezt a parton. A szárazföldi világ képmutató, gyanakvó, káoszra hajló, divatokat és hóbortokat követ – a tenger világa a nyugalom, biztonság, béke, a függetlenség. A hivatásától már visszavonult, „szárazföldi életre kárhozott” tengerész azt a reményt adja fel utoljára, hogy ha meghal, tengerésmódrá, a nyílt tengeren temetik el. (Ilyenkor a kapitány mond rövid búcsúbeszédet vagy olvas fel pár sort a Bibliából a teljes legénység előtt. Aztán, ha van elég faanyag a hajón, akkor koporsóban, ha nincs, akkor vászonba varrva, egy szappanozott, és ezért csúszós deszka segítségével a vízbe taszítják a halottat. A koporsóban vagy zsákban persze kellő holt teher, hogy elsüllyedjen a mélybe).

Conrad *Véletlen* című regényének hősei többször is megütköznek azon, hogy a kapitány fülkéje a bal oldalon van, hiszen annak a hajó jobb oldalán kell lennie, mindig, minden hajón.⁶¹ (Az extrém eset magyarázata: ezúttal feleségének adta át a megszokott kapitányi kabint.) *Am ebből itt és most az a lényeges: a kapitány alakját megszokás, hagyomány szentesíti. A kapitány sorsa a magányosság, elszigeteltség és megközelíthetlenség.* Valami olyasmi, mint a mesebeli herceg – mondja Conrad.⁶² Hiszen tekintélye a tapasztalatán és szaktudásán alapszik. A hajón élet és halál ura. Büntethet, eskethet, temethet. Egyedül kell döntenie. Kikérheti persze az elsőtiszt, vagy akár a teljes tisztikar véleményét, de döntenie neki kell, a döntés súlya, felelőssége az övé, és nem lehet nem döntenie. Ha vannak is felettesei – a hajó, az árukészlet tulajdonosai –, azok oly hatalmas társadalmi és földrajzi távolságban, „*hogy akár természetfölöttinek is tekinthetjük őket*”.⁶³ Kapitány és hajója összenőtt. „*Nos, Falk arra a kentaurra emlékeztetett engem. Afféle keverékember volt. Persze nem ló és ember keveréke,*

55 Churchill: *Savrola*. Metropolis Media Group Kft. Kiadó, Bp. 2010. 106. oldal.

56 *Véletlen*, 182. oldal.

57 *A weydoni...* 296. oldal.

58 *Párbaj*. Nevetős Anne, 403. oldal.

59 *A Narcissus...* 45. oldal.

60 *Onedin-család*, 363. oldal.

61 *Véletlen*, 329. és 349. oldal.

62 Uo. 320. oldal, vagy: Danielsson: *Lázadás a Bounthy hajón*. Gondolat Kiadó, Bp. 1971. 34–35. oldal.

63 *Véletlen*, 320. oldal.

hanem hajóé és emberé.”⁶⁴ A hajó a kapitány elválaszthatatlan része⁶⁵, úgy tekint hajójára, mint szerelmes a szerelmére.⁶⁶ A *Tájfún* kapitánya szürke, már-már jelentéktelen alak, kissé fantáziátlan, középszerű, nem tűnik különösebben tehetségesnek. Egészen addig a pillanatig, míg ki nem tör a tájfún. És ettől a pillanattól a helytállás megtestesítője, a természeti csapással és a tájfún közepette kiéleződő emberi kapcsolatokkal is remekül birkózik meg. A legénységet pusztá jelenléte megnyugtatja és bizalommal tölti el.⁶⁷ Az *Onedin család* Baines kapitánya ízig-vérig tengerész, egy nagy cég megbecsült alkalmazottja, mégis: élete végén sem telik saját házra. „Végül is a kapitány nem üzletember, nem vállalkozó”⁶⁸ – értsd: nem a pénz rabja. Fogarty kapitány viszont meggazdagszik, igaz, ezt Albert herceghez kapcsolódó közéleti tevékenységének köszönheti, nem eredeti hivatásának. A kapitány persze lehet semmirekellő is, mint a Patna parancsnoka a *Lord Jim*ben. Ám világos: ő a kivétel. A szabály a tekintélyes, komoly, felelősségteljes alak, akiben megbíznak. A világ legkülönbözőbb hajóinak legkülönbözőbb kapitányait hivatástudat és becsület kapcsolja össze, egyfajta virtuális testületé.

A *Jane Eyre* két nőalakja, Diana és Mary egy kapitányhoz („vitéz katona és jó ember”⁶⁹), illetve egy lelkészhez mennek férjhez. Mintha ez lenne az a két kis társadalmi csoport, amelyek mintegy összekötik a nemesek és úriemberek, illetve a szegények nagy társadalmi tömbjeit. Kapitány és pap akár össze is kapcsolódhat, legalábbis Conrad szerint számos kereskedelmi hajó kapitánya származik „a kegyelet és béke eme hajlékaiból”⁷⁰ (azaz paplaktól, lelkészcsaládtól). A kapitány átmeneti társadalmi helyzete „fel felé” és „le felé” is vezethet. Már említettük, hogy Baines kapitány élete végéig sem jutott oda, hogy saját lakása legyen. A szegény, nyugdíjas tengerészek számára létrehozott tengerészotthonok szobáit a hajókabinok mintájára alakítják ki, azaz: kicsik. Ám, még akinek saját háza van, az is, meglehet, „olcsón szerezte meg az egyik ilyen házat, amely a nyomornegyed parókiájához tartozott”.⁷¹ Egy jó generációval később Galsworthy regényének kapitánya egy jellegtelen kis házacskában lakik, melynek egyetlen érdemi tulajdonsága, hogy ablakai a tengerre néznek.⁷² A fenti esetekből adódik a nyilvánvaló tanulság: gyakran egy élet sem elég ahhoz, hogy egy hajóskapitány a szolid jólétben élők alsó csoportjához felkapaszkodjon. Ugyanakkor *A fehér ruhás nő* egyik alakja kereskedelmi hajó kapitánya, egyidejűleg földbirtok örököse, előkelő rokonsággal.⁷³ Kevés irodalmi mű emeli olyan magasra a kapitány presztízsét, mint Gaskell a *Sylvia szerelmeiben*: egy tengerész toborzótiszt szerint „Őfelsége nem iskolamester, hogy nebulókra legyen szüksége, hanem egy kiváló kapitány, akinek férfiakra van szüksége”.⁷⁴ A metaforában lappangó elismerés értékét csökkenti, hogy tengerésztisztől származik. Ha van valaki, akit a civil hajózásból a tengerészek is, a szárazföldi emberek is a legtöbbre, a kapitánynál is többre becsülnék, az a révkalauz. Ahhoz, hogy a munkáját végezhesse, szaktudás, felelősség és tapasztalat mellett páratlan helyismeret kell.

64 *A haladás...* Falk, 451. oldal.

65 *Véletlen*, 381. oldal.

66 *A Narcissus négere*, 53. oldal.

67 *Tájfún*.

68 *Onedin család*, 386. oldal.

69 Brontë, Charlotte: *Jane Eyre*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1976. 429. oldal.

70 Conrad: *Lord Jim*. Új Palatinus Könyvesház Kft., 2005. 7. oldal.

71 *Véletlen*, 88–89. oldal.

72 *Egy devoni...* 125. oldal.

73 Collins: *A fehér ruhás nő*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2012. 446. oldal.

74 *Sylvia...* 212. oldal.

„Révkalauzra emlékeztetett, az pedig a tengerészek szemében a testet öltött megbízhatóság” – írja Conrad.⁷⁵ Talán ennél is meglepőbb Gaskell *Szerelem és gyötrellem* című regényében a mű végét izgalmasan lezáró per. Itt „egy olyan révkalauz vallomása, akit maga a Trinity House nevezett ki, minden gyanú felett áll”.⁷⁶ (A Trinity House tengerhajózási és kereskedelmi testület.) Dickens férfigyűlölő nőalakja majdnem férjhez megy egy révkalauzhoz – de aztán meggondolta magát: nem tetszett neki a révkalauz.⁷⁷

Habár tengerészek között talán több a magányos ember, azért sokan házasságot kötnek. Nagy terhet, már-már elviselhetetlen terhet rakva ezzel a feleség nyakára, aki fél évig sem látja férjét. A tengerészfeleség vagy kapitányfeleség külön emberfaj, társalgásuk, nőknél szokatlan módon, hajók és hajózási társaságok körül folyik.⁷⁸ No meg kikötőkről, tengerészekről, álmatlan éjjelekről és kimoshatatlan nadrágokról.⁷⁹ A tengerész akkor is szívesen házasodik hajón, ha erre a szárazföldön is adódna lehetőség. A nőkkal kapcsolatban a tengerész gyakran tűnik fel úgy, mint a felelőtlen és megbízhatatlanság megtestesítője. Maláj hajósok közt még mindig gyakori a bigámia⁸⁰, a brit tengerész számára, a táviró korában, erre már kevesebb a lehetőség. Mindamellet Altamon ezredes kerüsen meséli, hogyan szöktek meg tengerészei maori feleségeiktől – talán nem vették komolyan azt a házasságot, melyet bennszülött feleségeik nagyon is komolyan vettek.⁸¹ „Isten őrizzen valami katonától vagy tengeréstől”, aggódik házassági ügyben Hardy alakja is.⁸² A *Nicolas Nicleby* mellékszereplője, Lillevick úr meséli, felesége megszökött egy nyugalmazott hajóskapitánnyal.⁸³ Galsworthy *Egy devoni férfi* című kisregényében egy kalandor hajóskapitány elcsábít egy árva, tizennyolc éves falusi lányt. Összeházasodnak, ennyiben a hajós becsületes, de azt ígéri a lánynak, vele jöhet hajóújtjára is, ezt az ígétét azonban megszegi. A kapitány egyébként „hihetetlenül életerős, vakmerő, alkalmazkodó és az erkölcsöknek fittyet hányó” alak, kalózra emlékeztető ábrázattal. Hogy miben is áll kalandor terve, melyhez nőt nem vihet magával, ki sem derül a műből.⁸⁴ Ugyanakkor Conrad *Véletlen* című regényében a sorsüldözött, az öngyilkosság gondolatával foglalkozó Miss de Barral számára egy tengerész hozza el a megváltást, s a hajózás lassúságához illő, fokozatos kibontakozással a megoldást, megnyugvást is.

A tengerészeken felül is sokan élnek a tengerből. A csempészet bevett dolognak számít. Halászok, bálnavadászok, kereskedelmi hajósok mellékjövedelme, de szárazföldi átvevők, orgazdák nélkül nem működhetne. Gaskell a *Sylvia szerelmeiben* sokat ír erről, de a jelenség Thackeraynél is felbukkan. A napóleoni háborúk idején, a diktátort kijátszó csempészség úgyszólván nemzeti ügy (holland, portugál, orosz, amerikai kapcsolatokkal); később már csupán a brit hatóságok vámbevételeit apasztja. A tengerészeket kiszolgáló kiskereskedelem sokak megélhetését biztosítja. Egyik fő szezonja a hajók kifutása előtt: hiszen el kell látni felszereléssel, élelemmel a hajókat, ruhaneművel a tengerészeket. A másik szezon hazaérkezésük: a hajós egy összegben kapja meg félévi bérét, s bátran köl-

75 *A haladás...* A sötétség mélyén, 271. oldal.

76 *Szerelem...* 351. oldal.

77 *David Copperfield* II. 101. oldal.

78 *Kenyér a vízen* vagy *Párbaj*. Nevetős Anne 411. oldal.

79 *Szerelem és gyötrellem*, 327. oldal.

80 Kipling: *Aki király akart lenni* című kötetében A Pambe Serang ügy, Kelet Kiadó, Bp. 2010. 6. oldal.

81 *Pendennis* II. 234. oldal.

82 Hardy: *Lidércfény*, Európa Könyvkiadó, Bp. 1959. 55. oldal.

83 *Nicolas Nicleby* II. 371. oldal.

84 *Egy devoni férfi*, 116–117. oldal.

tekezik belőle. Tengerészek és kereskedők között lehet átjárás.⁸⁵ A vízi vigéc kis csónakkal kivez a kikötőbe befutó hajó elé, hogy rávegye: ebben és ebben a boltban vásároljon.⁸⁶ A tengerből kiemelt vagy a víz által partra sodort moszatok, algák, növények gyűjtése akár szolid egzisztencia is lehet, vagy mellékfoglalkozás, kiegészítő bevétel. A tengeri növényeket trágyaként használták.⁸⁷ A hajókat jelentős ipar szolgálja ki. Devenport hatalmas hajógyárában a XIX. század végén tízezren dolgoztak. Az írók képzeletét azonban inkább a kisipar foglalkoztatja: szigony- és horgonykovácsok, hajóácsok, árbóc- és evezőkészítők.⁸⁸ Az igazi nagyok mellett a kisbefektető fogalma is létezik a kereskedelmi hajózásban. Tom, a *Büszkeség és ártatlanság* hőse Jakin barátjától tanulja meg, hogyan kell kis mennyiségű áruba fektetve lassanként gyarapodni.⁸⁹ A hajóorvost, mint Dickens alakját, nem kalandvagy viszi a tengerre, hanem a magasabb fizetés.⁹⁰ Egész jól meg lehet élni abból, ha valaki uzsorás lesz: tengerészeknek, dokkmunkásoknak, raktári írnokoknak, bárkatulajdonosoknak kölcsönöz magas kamatra.⁹¹ A középkorban tengerparti földesurak vagy parasztok kedvenc mellékjövedelme volt a hajótöröttek és hajóik kifosztása. A jelenleg még a modern Angliából sem tűnt el: Jack vízbe fúltak cipőjét, ruháit, tárgyait kaparintja meg.⁹² Kisegyzisztenciák a hajóélelmezési tiszték, miközben a hadiflottának szállító nagykereskedők elképesztő gyakorisággal és pimaszsággal lopják meg a tengerészeket, s gazdagszanak meg. És persze ott az igazán nagyok: hajótulajdonosok, kereskedelmi és biztosítótársaságok, hajógyárak részvényesei, dokkok bérlői vagy tulajdonosai. De ők már csak tengerből élők – nem tengerészek. Lehetnek gazdagok, de nem izgalmasak.

IRODALOM

- Abraham, Cyril: *Az Onedin család*. Ford. Gálvölgyi Judit, Kis Marianne és M. Szabó Csilla. Saxum Kiadó Debrecen, 1997
- A *három idegen* (XIX. századi angol elbeszélők) vál. és utószó Ruttkay Kálmán. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980. (Ebben a tanulmányban a kötetből Joseph Conrad: *Ifjúság*, ford. Vámosi Pál, George Gissing: *A kapusék lánya*, ford. Bartos Tibor, Joseph Sheridan Le Fanu: *A kísértő szellem*, ford. Borbás Mária, és Anthony Trollope: *Malachi öble*, ford. Miklós Katalin elbeszéléseit használtuk fel)
- Brontë, Anne: *A Wildfell-ház asszonya*, ford. Borbás Mária. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989
- Brontë, Charlotte: *Jane Eyre*, ford. Ruzitska Márta, a versbetéteket ford. Görgy Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976
- Collins, Wilkie: *A fehér ruhás nő*, ford. Béresi Csilla. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2012
- Conrad, Joseph: *A haladás előőrse*. Kisregények és elbeszélések. Ford. Vámosi Pál, Balabán Péter, Mészáros Klára. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979

85 Véletlen 88. oldal vagy *Párbaj*. Emlékképek, 152. oldal.

86 *Lord Jim*, 6. oldal.

87 Trollope: *Malachi öble*, A *három idegen* című kötetben, I. 373–396. oldal vagy *Sylovia*... 38. oldal. A *rét* című ír filmben is felbukkan a jelenség.

88 Eliot: *Middlemarch* I. Európa Könyvkiadó, Bp. 1976. 301. oldal vagy *Szép remények*, 384. oldal.

89 *Büszkeség és ártatlanság*, 342–343. oldal.

90 *A Jarndyce-örökösök*, 200. oldal.

91 *Véletlen*, 88. oldal vagy *Middlemarch* II. 342. oldal.

92 *Szép remények*, 452. és 457. oldal.

- Conrad, Joseph: *Lord Jim*. Ford. Örkeny István. Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 2005
- Conrad, Joseph: *A párbaj*. Elbeszélések. Ford. Bojtár Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010
- Conrad, Joseph: *Tájfün*. Ford. Katona Tamás. Magyar Helikon, Budapest, 1979
- Conrad, Joseph: *Véletlen*. Ford. Tótfalusi István. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2008
- Churchill, Winston Spencer: *Savrola. Forradalom Laurániában*. Ford. Tamás Gábor. Metropolis Media Group Kft. Kiadó, Budapest, 2010
- Danielsson, Bengt: *Lázadás a Bounty hajón*. Ford. Vajda Endre. Gondolat kiadó, Budapest, 1971
- Dickens, Charles: *David Copperfield*. Ford. Szinnai Tivadar. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981
- Dickens, Charles: *A Jarndyce-örökösök*. Ford. és átdolgozta Ottlik Géza. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1978
- Dickens, Charles: *Kis Dorrit*. Ford. Bizám Lenke. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2010
- Dickens, Charles: *Nicolas Nicleby*. Ford. Devecseriné Guthi Erzsébet. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1960
- Dickens, Charles: *Oliver Twist*. Ford. Szentkuthy Miklós. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2016
- Dickens, Charles: *Ódon ritkaságok boltja*. Ford. Tábori Zoltán. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011
- Dickens, Charles: *Szép remények*. Ford. Bartos Tibor. Magvető Kiadó, Budapest, 2008
- Eliot, George: *Büszkeség és ártatlanság*. Ford. Szinnai Tivadar. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2010
- Eliot, George: *Middlemarch*. Ford. Bartos Tibor. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976
- Galsworthy, John: *Forsyte Saga*. Ford. Szabó Magda és Szobotka Tibor. Ulpius Ház, Budapest, 2006
- Galsworthy, John: *Meghalni a szerelemért. Egy devoni férfi*. Ford. Béresi Csilla. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2009
- Gaskell, Elizabeth: *Phyllis*. Ford. Molnár Miklós. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2006
- Gaskell, Elizabeth: *Sylvia szerelmei*. Ford. Gebula Judit. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2009
- Gaskell, Elizabeth: *Szerelem és gyötrelm*. Ford. Acsai Roland. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2010
- Hardy, Thomas: *Lidércfény*. Ford. Pálóczy-Horváth Lajos. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959
- Hardy, Thomas: *A weydoni asszonyvásár*. Ford. Bartos Tibor. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979
- Kipling, Rudyard: *Aki király akart lenni*. Válogatott elbeszélések. Vál. Sári Júlia. Kelet Kiadó, Budapest, 2010
- Kipling, Rudyard: *Kívánságok háza (elbeszélések)*. Ford. Kollárik Péter. Metropolis Media Group Kft. Kiadó, Budapest, 2010
- Kipling, Rudyard: *A Száz Bánat Kapuja (elbeszélések)*. Ford. Balogh Dániel, Elekes Dóra, Greskovics Endre, M. Nagy Miklós, Sári Júlia, Somogyi Endre. Palatinus Kiadó, Budapest, 2009
- Thackeray, William Makepeace: *Pendennis jó és rossz sorsának, barátainak és legnagyobb ellenségének története*. Ford. Göncz Árpád. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1972
- Wordsworth és Coleridge versei. Lyra Mundi. Vál. Szenczi Miklós. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982

Báthori Csaba

Rend és szabadság a versben

(A 2005-ben megjelent zürichi József Attila-kiadásról)

A mondóka azzal kezdődik, hogy 1998 decemberében Magyarországra látogatott Egon Ammann zürichi könyvkiadó, több magyar szerző barátja és nyugati előhírnöke. Emlékszünk, közeledett 1999 ősze, az a néhány nap, amely a frankfurti könyvvásáron Magyarország szellemi életére irányította a figyelmet: abban az évben Magyarország volt a seregszemle díszvendége.

Megismerkedésünk napjaiban alkalmam nyílt megkérdezni Egon Ammannat, érdekelné-e néhány kortárs magyar költő műve németül. Miután igent mondott, hazarepült, én pedig elküldtem neki Svájcba néhány verset. Pár hét múlva az a válasz érkezett: a közelgő könyvvásárra már nem vállalhatja ismeretlen kortárs költők kiadását, a fordítások minősége azonban arra indítja, hogy megkérdezze: nem akarok-e József Attila német fordítója lenni. Úgy tervezné, írta, hogy ebbe a sorozatba illeszteni a leendő József Attila-kötetet is. Én örömmel igent mondtam. Legközelebbi találkozásunk alkalmával, amikor már a részletekre tértünk, Egon – hiszen közben a tegezésig melegeedtünk – elmesélte: szülei 1956 őszén Bernben befogadtak egy magyar menekült családot, a családban egy fiatal lányt, aki szüntelenül valami Attila Józsefről, vagy ahogy Ammann ejtette haláláig: *Josefról* áradozott, és kapásból, hevenyészve le is fordított egy-egy versrészletet ettől a *Joseftól*. Később Egon megszerezte az elérhető József Attila-fordításköteteket, és Franz Fühmann, Stefan Hermlin, Heinz Kahlau, Günther Deicke és Kárpáti Pál fordításai is megerősítették vélekedésében: a század egyik jelentős költőjéről van szó. Megállapodtunk, hogy József Attila születésének századik évfordulójára megjelenteti a magyar költő verseit.

Én nekiláttam a munkának. Már az elején úgy döntöttem, hogy a kiadói szándéktól függetlenül a teljes lírai életművet németre fordítom. Időrendi sorrendben haladtam, és József Attila Összes verseinek 1993-as, Századvégnél megjelent kiadását használtam, amelyet Stoll Béla rendezett sajtó alá. Az ő kétkötetes ún. kritikai kiadását és jeles JA-tanulmányokat is forgattam-olvastam közben. 1999-ben az a szerencse ért, hogy feleségem, Balla Zsófia egyéves akadémiai ösztöndíjat kapott Berlinbe. A kint töltött évben végeztem el a munka első, megalapozó jellegű részét, néhány év kihagyás után újra német nyelvi környezetben.

A testes könyv aztán 2005 februárjában jelent meg Zürichben... de 1998 és 2005 februárja közt, mint említettem, jó hat esztendő szívós, kizárólag a József Attila-fordításra összpontosított, a rendületlen remény elve szerint végzett munka áll. Ammann már a nyolcvanas években megkezdte a nagy európai ismeretlenek átfogó, összkiadást célzó

Elhangzott a bécsi József Attila-konferencián, az egyetem Finnugor Tanszékén, 2018. november 16-án.

kétnyelvű közlését, és az évek során tekintélyes sort állított elő a világlíra klasszikusaiból. A József Attila-kötet tehát abba a sorba illeszkedik, amelyben költőnk olyan nagyságok közé emelkedik, mint Konsztantinosz Kavafisz, Fernando Pessoa, Oszip Mandelstam, Alejandra Pizarnik, Antonio Machado és mások. Az évek során tehát, mint mondtam, kéretlenül elkészítettem az egész anyagot, és még ma sem mondtam le arról, hogy ez a fordításköteg egyszer csakugyan – más kiadónál, nyilván más feltételek közt – napvilágot lásson.

Az előkészületek folyamán három stratégiai kérdést többször is hosszasan mérlegeltünk. Az egyik: hogyan hártjuk majd el azt a makacs és virulens babonát, amely azt sulykolja, egy költőt csak a célnyelvet anyanyelvként használó személy vihet át a másik partra. A világlíra története mindkettőnkét arról győzött meg, hogy mind az elsődleges, mind a másodlagos alkotás, azaz a műfordítás területén se szeri, se száma a kölcsönzött nyelven létrejött életműveknek. Ne hátráljunk messzebb az időben – ezen tűnődöttünk –, vegyük csak az egész latin nyelvű középkori himnuszköltészetet, Petrarca latin gondolati műveit, Janus Pannonius líráját. Én magamban tovább ugrottam: emlékezzünk Bessenyei György vagy Kazinczy német műalkotásaira (ember legyen a talpán, aki ott el tudja különíteni a magyar és a külföldi rétegeket), Baudelaire latin verseire, Rilke négy francia kötetére a húszas évek közepén. Vagy idézzük fel a hatalmas lendületű avantgardisták tevékenységét, például a román Ilarie Voronca emlékezetes francia nyelvű líráját, az orosz Brodskij angol verseit és másokat. Nem is kellene sorolnom, ugyanis ha *egyetlen* esetben lehetségesnek bizonyult, hogy egy alkotó idegen nyelven minőséget teremtett, akkor ez most sem kizárt. (Mellesleg maga József Attila vagy Illyés Gyula is írt idegen nyelven verset, sőt Illyés azt sem átalotta megvallani: volt életében egy pillanat, amikor úgy érezte, döntenie kell, francia vagy magyar költőt farag-e magából.) A műfordítás, már akkor is tudtam, művészi munka, Ignotus nem is műfordítót emleget híres esszéjében, hanem fordító-művészről beszél, és ezt a minőséget az is jellemzi, hogy az ember a határokon túl, idegen közegben teremti meg az addig abban nem ismert, többé-kevésbé ekvivalens idiómát. A lírafordítás éppen úgy teremtés, mint a versírás, csak más palettáról vesszük a képhez a hangnem kikeveréséhez szükséges festői elemeket. Kétségtelen, ez – az anyanyelvűség háttérbe szorulása – volt a legdacosabb hiedelem, amely a legnagyobb német József Attila-vállalkozást kísérte. Itt szeretném megemlíteni: végül azért választottuk a Daniel Muth álnevet is, hogy kissé csillapítsuk a német olvasó esetleges ingerültségét, a sok magyar névtől való ódzkodását (hiszen a költő mellett még amúgy is három magyar közreműködő tűnik fel németnek kimondhatatlan névvel a kötetben: Fejtő Ferenc, Dalos György és Tverdota György neve). Gondoljuk meg, csakugyan, a mi lelkünk is fészkelődni kezdene, ha azt olvasnánk a *Faust* címlapján: magyarra fordította Georg Schmidt. *Mut* németül azt jelenti: *bátor*. A *Dániel* nevet pedig feleségem, Balla Zsófia pár napos korában elhunyt kislfia viselte. Úgyhogy nem téptem le az arcomat, csupán kissé eltakartam.

A másik alapvető döntés arra irányult: melyik német nyelvre ültessem át az anyagot? Olyan ugyanis nemigen van, hogy a német irodalmi nyelv. Aki a hatalmas (prozódiai, ejtési, hanglejtési, ritmikai, hangsúlyelhelyező, szókincsbeli s egyéb eltérést mutató) nyelvfoltokra csak egy futó pillantást vet az európai térképen, az is sejtetheti, nem mindegy, melyik részleges (bár még mindig tetemes elterjedésű) nyelvi-ejtési vezértónust választjuk, hogy az írott (vagy főleg a *mondott*) szöveg hitelesen, meghitt művészi nyelven, az azonnali meggyőzés erejével tudja érvényesíteni közlendőit. Egon Ammann svájci volt, de világlátott, és az egyetemes nyelvhasználat híve, javasolta az észak-német hangzó- és szókincsanyag használatát, s végül ezt is céloztam meg. Mindannyian, akik a kiadás körül bábáskodtunk, tudtuk, milyen képtelen civakodást kellett megvívnia a berlini vagy frankfurti „grossdeutsch” lektorokkal, mondjuk, Dürrenmattnak, Thomas Bernhardnak,

vagy akár annak idején Franz Kafkának. Ha Kafka, mondjuk, a cseh nyelvből származó *Pawlatsche* (belső udvari gang, vagy akár külső árkádsor) szót használja, rögtön elárulja eredő helyét, márpedig ezt (főleg egy kelet-európai költő esetén) a nagy német lektorok homlokráncolva méregetik, ritkítják, sőt igyekeznek könyörtelenül kigyomlálni a szövegből.

Én mindenképpen szerettem volna kerülni bármiféle regionalitás beszüremkedését, hiszen éppen József Attila az a költőnk, aki rokona a jelentős nyugati gondolati költészeti elődöknek és kortársaknak, s bár főleg életének korai szakaszában nem áll távol tőle bizonyos magyaros-kackiás-kakukkmarcis „*murci-verbalitás*” (ezt tán épp Tersánszky róttá fel neki), érett eszmélkedő darabjai a poétikai-eszméleti tisztaság mintadarabjai. Egy szó, mint száz: olyan nyelvi hangszekrényt igyekeztünk létrehozni, amely, vélekedtünk, a megütközés vagy idegenkedés zavaró mellékérése nélkül közvetítheti a nagy József Attila-i tartalmakat. Ennek a tiszta és szak-német tónusválasztásnak csupán egyik részleges előnye volt – és erre e költészet lenyűgöző gondolati vonulatainak átültetése közben, nemegyszer a teremtő pillanat potyautasaként hökkentem rá –, hogy Attila elvont eszméletének egyes villanásait a német filozófiai törzsszóanyag alakzatai hajszálpontosan „*lefedték*”, felszívták, egyenértékűen sugalmazták. Ez valószínűleg József Attila filozófiai olvasmányainak, ismereteinek is köszönhető. Egyetlen példát mondok. Az *Eszmélet* 2. nyolcasának negyedik sora így hangzik: *egy szálló porszem el nem hibbant*. Úgy tűnik, az *el nem hibbant* páratlan szótalálati furfangja eredményesen tereli el a figyelmet a henye ragrímekről (álmaimban-tagjaimban), mondhatnám: semlegesíti a fesztelen rímtechnika szertelenségeit. Vagy mégsem annyira henyeség, hanem egy ősi összecsengés feltolulása? A modernségben olykor a legarchaikusabb gyakorlat nyoma képes felbukkanni. A Bükkhavaspatakán, Csikban gyűjtött népballadában, a *Nincsen* már igazságkezdetű vénleány-siralomban ilyen rímpárok csendülnek fel: *Bárcsak lenne ulyan törvény; / Leány kérné meg a legényt, / Hogy a legény várakozna, / S a leány csak figurázna. // Isten atta szüzességem, / Kihez menjek immá férjhez...* Azt hiszem hát, József Attila – néha éppen a hangzástorzítás révén – igen eredeti rímhatást képes elérni, és itt-ott az asszonánc szélső határain egyszólyoz zenei szédületében (rímkezelésének hatásmechanizmusát érdemes volna egyszer újra molekuláris éberséggel megvizsgálni). Ez az álmaimban – *el nem hibbant* rím, semmi kétség, a két azonos magánhangzó erejével csorbítatlan rímhatást kelt, de azért a múlt idejű ige és a helyhatározószó összecsengése szokatlan, vagy legalábbis babitsi merészségre vall.

De nem erről szeretnék most beszélni. Hanem arról, milyen váratlan megfeleléssel, egymásra hajló indulattal, a hirtelen felfedezett rokonság elemi villanásával találta meg itt egymást a sokrétű magyar ige és a keresett német kifejezés. A franciában van egy kifejezés a hirtelen támadt (ott: szerelmi) érzésre: *villámcsapás-érzés, coup de foudre*. Bár sokáig kerestem ezt a szót, ilyen érzés fogott el a megtalálás pillanatában. A német változat így hangzik: *im Flug war nichts verrückt, kein Pollen*. Sokat dolgoztam ezen a soron, és megnyugvással könyveltem el, hogy a *rollen* hívórímet a *Pollen*nel tudtam megfeleltetni, amely – mindkettő – még a *porszem* magánhangzóit is őrzi. De a legfontosabb itt, úgy tűnik, az ige felfedezése, „beültetése” volt: a *verrücken* ige ugyanis, szerencsére, a németben is ugyanazt a hirtelen moccanást, ránduló zökkenést, képtelen elváltozást jelöli, amely az eredetinek olyan villámütés fényt kölcsönöz. A fizikai elváltozás mögött ott rejlik a lélektani *lököttség, Verrücktheit* fenyegetése, és ezt a réteget a német ige ugyancsak hallatlan aktivitással közli az olvasóval. Nem célom itt mélyebben elemezni a sort, megtette ezt monumentálisan és mégis molekuláris aprólékossággal átvilágító könyvében Tverdota György. Csupán jelezni szerettem volna, hogy a letisztult német filozófiai fogalmi nyelv, amelyre itt szükség volt, még a többértelmű és hűvös metaforikus szinteken is segítségemre volt.

A harmadik, hosszan latolgatott dilemma a kötött formák alkalmazása körül alakult ki. Köztudomású tény, hogy költőnk Párizsból történt hazatérése után lényegében nem

írt szabad verset (dehogynem írt, írt – de azok szinte láthatatlanok), és életművét a kötött formájú modern klasszicizmus síkján tökéletesítette. Igen ám, de mit tegyen a magyarról németre fordító igyekezet? Míg a nyugati hagyományban szisszenés nélkül lehetséges a célnyelvben különböző átmentési technikákat alkalmazni, addig a magyar gyakorlat a formai elhajlást gyakorta kilengésnek, hűtlenségnek, sőt barbárságnak bélyegzi. Stefan Georget nem hibáztatta, hogy Baudelaire költeményeit nem az eredeti sor- és szótag-számmal ültette át (pedig az elvben lehetséges lett volna), az angolok 19. századában esze ágába nem jutott volna senkinek, hogy kárhoztassa a Dantét sokszorosan prózában fordító szándékot (lapozgassunk csak Borges Dante-esszéiben), sőt a huszadik század második felében senki nem intette meg Ted Hughes-t, amikor szabad költői prózában próbálta visszaadni Pilinszky verseit. Nálunk költői tetszhalált okozott a harmincas években, amikor Faludy György nem adekvát formákban modellálta Villon verseit: Vas István és mások akkori nemleges ítélete Faludyn pontosan a drákói szigorral ható magyar hagyomány parancsait kérte számon.

Persze tagadhatatlan, hogy a magasrendű, a vers egész esztétikumát, teljes formarendjét átmenteni igyekvő, a legátfogóbb esztétikai tükrözést megcélzó vállalkozás Nyugaton is legfelül áll a fordítói értékskálán. Noha a kritikusi ittasság a mai napig nem győzi bírálni például Rilke ihletett, formahú Valéry-fordításait, mégis mindenki tudja: azt a mércét máig sem sikerült megütnie senkinek. József Attila ügyében a formahú fordítást javasoltam (bármit jelentsen ez), és véleményemet osztotta Egon Ammann is. Fel-felmerült a munka hat esztendeje alatt, nem is egyszer, hogy lazítsam esetleg a forma bizonyos elemeit, például keverjek ki ún. megközelítő, „félvak” sorvégeket, vagy eleve hagyjam el a formának ezt a legmozgékonyabb, legingatagabb elemét, a rímet (mint azt tette számtalan huszadik századi mester, mondjuk, Mandelstam fordításakor Ralph Dutli – sőt, még a páratlan formaművész, Paul Celan is –, vagy Pessoa átültetésekor Georg Rudolf Lind). Nem volt könnyű döntés. Mert meg kell mondanom, ma is létezik olyan fordítói teljesítmény, amely igazolja a szigorú kötött forma maradéktalan átvételét, s ez mintha már önmagában nagyobb erőfeszítést követelő megoldásokra szólítana fel. Ilyen például Urs Heftrich sorról sorra megmért Vladímir Holan-kiadása Heidelbergben: nem vonható kétségbe, hogy a teljes körű megfeleléseket megvalósító fordítói gyakorlat ma is lehetséges, és a lírai fordításművészet legmagasabb csúcsait semmiféle „modernség” hamis jelszava nem homályosíthatja el. Ugyanakkor kétségtelen, hogy fordítói pályámon én magam egyre több hasznát láttam annak, hogy a tolmácsolás más-más féle szemléletéből hiteles és indokolt, bár itthon eretnek módon vásottnak minősített tanulságokat vonjak le. Ma már, sok év múltán úgy gondolom: noha a formahú fordítás általában nem az egyedül üdvözítő megoldás, itt nincsen királyi út, József Attila esetében azonban a forma konstitutív szerepe miatt ma is a legajánlatosabb tükrözési elv.

Döntésemet a modellálás terén megnehezítette, hogy a német költői hagyományban a kötött formakészlet presztízse jócskán megkopott, és egy-két hangadó – bár a mesterséget és a költői értéket illetően avatatlan és rossz ízlésű – kritikus eleve lenézéssel közeledett, s közeledik ma is, a kötött formájú átültetéshez. A helyzetet súlyosbítja, hogy manapság számtalan zsurnálkritikából élő újságíró terjeszti azt a hiedelmet, hogy a modernség egyenlő a szabadverssel, és a kötött forma már önmagában maradi, gyanús elképzelés, esztétikai kacat, a vaskalaposságnak ódivatú, nevetséges maradványa. Pedig ha egy kicsit szemügyre vennék a világlíra újabb áramlatait, hamar beláthatnák, hogy sem Joszif Brodskij, sem Durs Grünbein, sem Henri Cole, sem Philippe Jacottet nem idegenedett el ettől a szabályozott alakzati eszménytől, sőt, a fiatalkorukban szabályszaggató neo- vagy posztavantgardisták az érettség beálltával visszahódították önmagukban a kötött forma évezredes művészi belátásait. Gondoljunk Kassák csak öregkori klasszicizmusára.

A József Attila-kiadást utólag bíráló néhány újságíró többnyire nem tudott magyarul, nem volt gyakorló lírikus, de főként halvány fogalma sem volt a költői mesterség szabályairól, ízlése pedig kizárólag valamiféle kötelezőnek hírelt ironikus költői dikció jelzeteit várta (amolyan Enzensberger- vagy Robert Gernhart-mérget, amolyan élcelődő poétai szurrogátumot). Az ilyen újságíró nehezen fogadta be a mi súlyos létgondokat tárgyazó, számukra elviselhetetlen komolyságot sugárzó, ráadásul tragikus sorsú lángelménk költészetét.

Egon Ammann viszont – és ezért holtában is hálával tartozunk neki – nem tágitott, s úgy gondolta: bűn volna könnyítést hajhászva, kétes modernséget színelve, és magasabb példányszámot megcélozva, az újságírók tájékozatlanságát ajnározva meghamisítani, akár csupán formai szinten, József Attila művészetét. Ami a dolog *crux*át, keresztjét, a rímet, s azon belül is a *nem tiszta rím* kezelését illeti, a hangütést az *asszonánc* felé tereltem, és bátran kerültem a német fül számára szinte kizárólagos rímhatást jelentő tiszta rímek halmozását. A nagy európai rímrendszerek – a francia, a német mindenképpen – a tiszta rímre épülnek, ezért is merülhetett ki olyan látványosan, legalábbis egy újabb klasszicizmus, tatarozási kísérlet, azaz néhány zseni érzékesség. Az imént idézett rímpárban (álmaimban – el nem hibbant) a magyar fül tökéletes rímhatást érez, nem is igen tudjuk megmondani, asszonánccal vagy tiszta rímmel van-e dolgunk. (Ez egyébként számos József Attila-rímre érvényes.) Végül azonban – és ezt 2005-ös nyugati felolvasásaim igazolták – a helyesen mondott és megértett szövegmondás minden esetben lenyűgözte a közönséget. Így volt, nem másképp, bár alig áll elő ma már tanú, s még ha nem így lett volna is, azt hiszem, döntésünk helyes volt, József Attila maga is helyeselte volna.

A könyv utóéletét az is mutatja, hogy később Münsterben egy kisebb válogatott kötet is megjelent a zürichi kiadás anyagából. Továbbá hadd említsem meg, hogy a könyv 2005 tavaszán nyolc héten át szerepelt az német kritikusok által összeállított sikerlistán. Azóta, tudtommal, gyakorlatilag a könyv minden példánya elkelt.

Mielőtt befejezem, szeretnék még dióhéjban két olyan érdekes tapasztalatomról beszámolni, amelyet fordítás közben, szinte váratlanul, szereztem. Az egyik: könnyebb volt fordítani a *kései* nagy verseket, mint a zsenyéket, a nekünk oly kedves előfutamokat, a kassákos hirdetőverseket, az első ujjgyakorlatokat, az Ady, Juhász Gyula és mások nyomvonalán született néhány primórt. A fordító hallgatólagosan köteles a gyengébb vonulatokat az egészbe *tagosítani*, megteremteni a mérvadó vezérszólamok elejét, s a korai emlékezetesek közt is felvonultatni a tartalmi szempontból kötetbe kívánczót. A fordító ihletét az eredetiből meríti, az eredeti tökélye kitágítja lehetőségeit, mondhatnám: az idegen nyelvben is képes szokatlan fogalmakat, meghökkenítő világosságot teremteni. A németben van egy ritkán használt, de a fordítói tevékenységet szabatosan kifejező ige: *umschaffen*, szó szerint: átalkotni, az egyik alkotást átvinni a másikba. Úgy éreztem: én magam is érlelődtem, megérttem az ötödik-hatodik esztendőre azokra a nagy művekre, amelyek József Attila nevét végleg beírják a világlíra évkönyveibe (az *Ódára* gondolok, az *Eszméletre*, a *teljes kései* korpuszra). Fontos volt itt a kizárólagosság, a figyelem elterelése nélküli összpontosítás, az egyetlen tárggyal való foglalkozás. Nem is tudtam volna mással foglalkozni azokban az években, csak e versek fordításával. Lehet, hogy ez a szűkítés is fokozta az elmélyedést, a kizárás pontosította a kifejezéseket, segített megőrizni a homógen hangütést hosszú jeltelen éveken át.

A másik említendő dolog: József Attilát nem elég lefordítani, költészetének érvényt is kellene szerezni egy olyan szellemföldrajzi térben, amelynek lakossága a versek élményalapját saját tapasztalatából már nem ismerheti. A jóléti társadalom nemigen ismeri többé a szegénység, az éhezés, a fázás, a nélkülözés, általában az ínség élményvilágát (s ha közvetve ismeri is, nem szívesen veszi észre, *will nicht wahrhaben*, mondja a német, nem szeretné *igaznak venni*, nem szívesen emlékszik rá). Tudom, sok versolvasó nehezen fogad

be szíve mélyén önpusztító létgyakorlatra valló életműveket. 2005-ös felolvasásaim során nehezen tudtam megítélni, mennyiben vitte át az esztétikai hordozóanyag e költészet egyetemes közlendőit, mennyiben győzte meg az amúgy lelkes, néha rajongásig hevült hallgatóságot a mélyebbről fakadó költői tanúságtétel, a szociális elkötelezettség, nem „térítette-e el” az olvasó megrendülését a költő személyes sorsának siker- és eredménytelensége, sokszoros szakmai kudarca, elvont szférákba emelkedő hangütése, az a „tisztaság” és szigorú tisztaság, amelyet mi magyarok ebben a költészetben – egyebek mellett – annyira értékelünk. Megegett, hogyne, például a müncheni egyetem 2005-ös estjén – egy csodálatos müncheni színész előadásának hála –, hogy a hallgatóság átszellemülten, megilletődött csöndben ízlelgette szinte egyenként a szavakat, s a végén viharos tapsal és megindult szavakkal hálálkodott minden résztvevőnek a „nagy felfedezésért”.

Nem kétkem, az előadott nagy verseket az idős színész szinte személyes tapasztalatot tükröző megrendülése hitelesítette, avatta művészi élménnyé, az örökkévalóság jegyében előállt pillanattá. De ilyen elemi siker volt a kötet bemutatója is 2005-ben, a berlini magyar nagykövetségen, ahová – szigorú beléptetés mellett, ezért ismerem a számot – pontosan négyszázhatan jöttek el. Kertész Imre, aki ugyancsak jelen volt az esten, utóbb a fogadáson mosolyogva azt mondta (ma sem tudom, nekem mondta-e vagy önmagának, netán Attilának üzent a másvilágra): *Látod, milyen nagy utat lehet megtenni, ha az ember a semmiből indul.*

Nem is rossz ez talán végszónak. Igen, aki a semmiből indul – ezt éppen József Attila élete és műve igazolja –, az mindenhová elérhet az időben.

Borsodi L. László

Baka István „apokrif” költészete¹

A *Tájkép fohással* című költői testamentumból kimaradt versekről

Baka István élete utolsó esztendejében, 1995-ben szerkesztette meg korábbi versesköteteiből², azok ciklusaiból az általa teljesnek, véglegesnek és lezártnak tekintett, ugyancsak ciklusokból álló, költői testamentummá (újra/át)rendezett poétikai életművét, a *Tájkép fohással* című könyvet, amelynek geneziséről Bombitz Attila a következőket írja: „A *Magdolna-zápor* (1975), a *Tűzbe vetett evangélium* (1981), a *Döbling* (1985) válogatott versei, valamint a *Döbling* után írt versek alkotják, új cikluselosztás szerint, az *Égtájak célkeresztjén* (1990) reprezentatívnak tekinthető kötetét. Baka válogatásában és újabb cikluselrendezésében a már posztumusz *Tájkép fohással* (1996) ezt az utóbbi metszetet veszi alapul, néhány korábbi vers felvételével (*Megtalált versek* ciklus), tematikus átrendezésével, valamint annak az 1990 után publikált három kötetnek a teljes, ciklusba rendezett közlésével, sőt azokon túlmutató újabb versekkel (*Március*, *Tavaszeveg*, *Toldi*, *Üzenet Új-Huligániából*), amelyek költészetének csúcspontját jelentik. Ez a három kötet a *Farkasok órája* (1992), a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* (1994) és a *November angyalához* (1995).”³ A kötet végén olvasható szerkesztői jegyzet szerint Baka „összegyűjtött versei számítógépbe gépelésével a *Csak a szavak* című versig jutott el, a további munkát súlyosbodó betegsége lehetetlenné tette. A tervezett kötet tartalomjegyzékét azonban előre kinyomtatta, és kézzel a jegyzék végére írta utolsó verse (*Üzenet Új-Huligániából*) címét.”⁴ Így a kötet anyagának összeállítását ugyan a költő özvegye fejezte be, de ismert a szerzői szándék, melyek azok a versek, amelyeknek a *Csak a szavak* után még helyük van a könyvben. Eszerint Baka az utolsó, az *Új versek* című ciklust alkotó műveknek a *Március*, a *Tavaszeveg*, a *Toldi* és az *Üzenet Új-Huligániából* című költeményeket tekintette. Csordás Gábor azonban két olyan verset is felvett a kötetbe, amelyek a költő által elkészített tartalomjegyzékben nem szerepelnek.

1 A tanulmány egy hosszabb lélegzetvételű értekezés (Baka István „apokrif” költészete. Ami a *Tájkép fohással. Versek 1969-1995* című gyűjteményes kötetből kimaradt) első része a Baka István által kanonizált, a *Tájkép fohással* című kötetben (Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996) véglegesített költészetnek és az *Összegyűjtött versekben* (Kalligram Kiadó, Budapest, 2016, szerkesztette, a szöveget gondozta: Bombitz Attila) közreadott korai verseknek a dialógusáról, az utóbbiakban felfedezhető „poétikai jelekről” mint az érett Baka-költészet előzményeiről.

2 *Magdolna-zápor*, Magvető Kiadó, Budapest, 1975; *Tűzbe vetett evangélium*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981; *Döbling*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985; *Égtájak célkeresztjén. Válogatott és új versek*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990; *Farkasok órája*, Tolna Megyei Könyvtár – Szekszárd Város Önkormányzata, Szekszárd, 1992; *Sztyepan Pehotnij testamentuma*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994; *November angyalához*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995

3 Bombitz Attila: *Sztyepan Pehotnij feltámadása. Kommentárok és jegyzetek Baka István életműkiadásához*, Forrás, 2009/12., 50–64., itt: 52.

4 Csordás Gábor: *A szerkesztő jegyzete*, in: Baka István: *Tájkép fohással. Versek 1969–1995*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996, 327.

Mindkettőt, a *Sellő-sonettet* és a *Rapszodiát* az *Új versek* ciklus elején helyezte el.⁵ Úgy vélem, a két vers azonban az utólagos (önkényes?) szerkesztői eljárás ellenére sem része a szerző szándéka szerint lezártnak tekintett, életműkiadásnak számító költői testamentumnak. Véleményemet Bombitz Attilának, a *Baka István művei* életműsorozat⁶ szerkesztőjének az okfejtése és életmű-helyreállító gyakorlata alapozza meg, aki a sorozat első, *Versék* című kötete és az *Összegyűjtött versek* filológiai alapszövegének a *Tájkép fohással* című, a Baka István által módosított, újrendezett és az alkotás felől lezárt költői testamentumot tekinti (amelyet már az Unikornis Kiadó is pontosan követett 1998-ban *A magyar költészet kincses-tára* 66. köteteként Kormos István verseivel közösen kiadott könyvben). Az *Összegyűjtött versek* utószójában Bombitz a következőket írja: „A Tiszatáj életműsorozatában e két vers, a *Rapszódia* és a *Sellő-sonett* már kikerült a *Tájkép fohással* »Új versek« ciklusából, és a függelékben voltak olvashatók. A függelék a *Tájkép fohással* eredeti, szerzői intenciójú kompaktságát és zártságát kívánta ellensúlyozni a Baka által fel nem vett, de életében megjelent, valamint a hagyatékban 2003-ig talált versek, változatok és vázlatok közlésével. Jelen kiadás [*Összegyűjtött versek* – B. L. L.] függeléke az azóta előkerült kéziratok és gépiratok közlésével bővült, valamint azokkal a korai versekkel, amelyek publikálásához a jogörökös a *Versék* szöveggondozásakor még nem járult hozzá.”⁷ Bombitz Attila korrekciós gesztusát tehát magának a Baka-poétikában érvényesülő nyelv- és költészetfelfogásnak a karaktere legitimálja, mint ahogy a *Függelék* összeállításának a szükségszerűségét és az abban érvényesülő koncepció mibenlétét is. Felismerve és követve ugyanis a költő által következetesen érvényesített poétikai-esztétikai elveket, a nyelvi megnyilatkozást mint szerepjátéko(k)a)t színre vivő poétika belső alakulását, fejlődését, szerkesztői elvként nem valamilyen létjogosultnak vélt teória nevében kategorizált, hanem igazodott a költői életműből következő, így a szerkesztővel szemben is támasztott szigorú alkotói, kifejezetten poétikai-esztétikai természetű elvekhez és elvárásokhoz.

Mint ismeretes, Baka István nagyon igényes költő volt (önmagával és másokkal szemben is): csak a verseszményének, vagyis a képi megformáltság és a metrum tekintetében tökéletesnek ítélt költeményeket közölte, és ha úgy látta helyesnek, az első – folyóiratbeli vagy kötetben való – közlés után is szigorúan megrostálta a verseit. Az 1970 előtt írt szövegekből beválogatott ugyan néhányat a *Magdolna-zápor* című kötetbe (*A lombon átszűrt; Hajnaltól reggelig; Szép fácska, dunna volt...; Már egyre több eget; Az udvar fája; Nem vagy itt*), de később az *Égtájak célkeresztjén* és a *Tájkép fohással* című gyűjteményes kötetekből kihagyta, mert mindvégig megvolt benne az igény, hogy a világot egységben, harmóniában láthassa és láttassa. Mint fogalmaz: „Ez az igény fejeződik ki abban, hogy igyekszem szigorúan szerkeszteni, mivel a vers a valóság helyére lépő valóság is, amelynek éppen olyan szervezettnek kell lennie, mint amilyen megszervezettséget feltételezünk a világról.”⁸ Ha azonban úgy ítélte meg, hogy verse nem felel meg ennek az elvárásnak, és a

5 „A *Sellő-sonett* bizonyosan az ott olvasható versekkel egyidős, tehát a Baka István életében megjelent utolsó versgyűjtemény (*November angyalához*, Jelenkor, 1995) lezárása után íródott. A *Rapszódia* korábbi, de biztosan 1990 után keletkezett, és a költő egyik verseskötetébe sem vette fel.” Uo.

6 A Baka István-életműsorozat a Tiszatáj Könyvek gondozásában jelent meg Szegeden: *Versék* (2003); *Próza, dráma* (2005); *Publicisztikák, beszélgetések* (2006) – mindhárom kötet szövegét gondozta és az utószót írta: Bombitz Attila; *Műfordítások I.* (2008); *Műfordítások II.* (2008); *Műfordítások III.* (2009) – mindhárom kötet anyagát válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta: Szóke Katalin, a szöveget gondozta: Bombitz Attila.

7 Bombitz Attila: *Utószó*, in: Baka István: *Összegyűjtött versek*, 527–535., itt: 529.

8 Baka István: „*Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl*”. Beszélgetőtárs: Vecsernyés Imre, in: *Baka István művei. Publicisztikák, beszélgetések*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 236–243., a szöveget gondozta és az utószót írta: Bombitz Attila, itt: 238.

kötetben, illetve a ciklusban elfoglalt helyén a vers nem a világ egészéről beszél, akkor (utóbb) kihagyta, vagy nem is helyezte el kötetben. Így lehetséges az, hogy Baka István első verseiből saját kánonjába⁹ viszonylag kései, az 1969-es *Nem vagy itt* című leszámítva, 1970-ben vagy azután keletkezett költeményeket emelt be. Ilyenek például: a *Nyár. Délután*; a *Végigver rajtad*; a *Temesvár. Dózsa tábora* stb.

A Baka egyes verseiből, ciklusaiból, köteteiből és különösen a költői életmű summázatát képező *Tájkép fohással* című könyvből, valamint a költőnek a különböző megnyilatkozásaiból kiolvasható önszigor, alkotóéleti, nyelvi fegyelmesség mellett tehát filológiai-irodalomtörténeti szempontból is szükségszerű volt a tudatosan felépített teljes Bakaversuniverzum megértéséhez és annak kiindulópontja, háttere összetettségében való látásához, hogy már 2003-ban a Tiszatáj-életműsorozat részeként a *Verses*ben összeálljon egy függelék a költő által gyűjteményes kötetekbe fel nem vett, az alkalmi és tréfás verseiből, a vázlatokból, töredékekből, változatokból vagy addig a hagyatékából előkerült szövegeiből. S milyen jó, hogy 2013-ban úgy döntött a jogörökös, hogy az *Összegyűjtött verses*ben 2016-ban ezek kiegészülhetnek a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum Irodalmi Kéziratgyűjteménye által megőrzött, főként fiatalkori verskísérletekkel, amelyeket Bombitz Attila irodalomtörténész körültekintő és pontos filológiai, szerkesztői munkája tett hozzáférhetővé a kutatóknak, olvasóknak, s amely kötet a *Függelékkel* együtt immár Baka István költészetének eddig (2018) legteljesebb gyűjteménye, egy újabb, tán ehhez képest is bővebb kiadás megjelenéséig a Baka-költészetet vizsgáló kutatás alapja.

A szerkesztő a kötet *Utószó*jában rögzíti is azokat a poétikából következő alapelveket, amelyek meghatározták filológiai munkájának, a *Függelék* (újra)szerkesztésének az irányát. A *Tájkép fohással* Baka által összeállított és Bombitz által helyreállított ciklusrendje után a versek, vázlatok, változatok és töredékek szöveggenetikai, formai és műfaji szempontok szerint tagolódnak fejezetekre, az időrendet követve mind a versek keletkezését, mind esetleges publikálásukat illetően. Ezért tehát úgy tekintek a *Függelék*re, mint forrásra, mint szövegek gyűjtőhelyére. A *Korai versek* a költő gyerek- és kamaszkori verseit tartalmazza az első verskísérletektől az első publikációig. A *Gyűjteményes kötetekből kimaradt versek* című fejezet azokat a műveket foglalja magába, amelyeket Baka egyes köteteibe felvett, de az *Égtájak célkeresztjén* és a *Tájkép fohással* című gyűjteményes köteteibe már nem kerültek be. Ebben a ciklusban kaptak helyet a csak folyóiratokban, napilapokban napvilágot látott, de kötetbe fel nem vett versek is.¹⁰ Az *Alkalmi és tréfás versek* darabjai arról árulkodnak, „hogyminden komoly költészetet, még ha nem is gyakran, játékra csábít a rím, a metrum, s e játék során – a formát és a költői eszköztárat illetően – mestermunkák születnek.”¹¹ A *Vázlatok, töredékek, változatok* című fejezet részben a költő életében megjelent folyóiratbeli publikációk azon darabjait tartalmazza, amelyek az újraközlés során alapvető változáson mentek keresztül, részben a késznek aligha nevezhető verseket, amelyek a hagyatékából kerültek elő kéz- vagy gépirat formájában. A fejezet szövegei kapcsán egyet lehet érteni Bombitz Attila véleményével, amely szerint a „már publikált, a későbbi továbbírás következtében azonban már előszöveggé vált, illetve a kevés számban

9 A tanulmányban a *kánon*, *kanonizálás* fogalmát abban az értelemben használom Baka István költészetére vonatkoztatva, hogy a költő a *Tájkép fohással* című könyvében módosította, újrendezte korábbi köteteinek a verseit, ciklusrendjét, és az alkotás felől lezárta, ezzel hivatalosította és véglegesítette, azaz *kanonizálta* költői testamentumát, hátrahagyva, hogy mi az, amit Baka István költészete címén tisztelnünk kell, és azt is, hogy melyek azok a szövegek, amelyek kiestek ebből az egyszemélyes kánonból az alkotói-szerkesztői műhelymunka során. Fogalomhasználatomban ezek a kihagyott, kimaradt szövegek képezik a költő „apokrif” költészetét.

10 Vö. Bombitz Attila: *Utószó*, 529–531.

11 Bombitz Attila: *Sztyepan Pehotnij feltámadása*, 54.

megmaradt kéziratos variációk betekintést engednek néhány vers alakulástörténetébe.¹² A *Hátrahagyott versek* olyan Baka életében publikálatlan költeményeket tartalmaz, amelyek az elmúlt másfél évtizedben kerültek elő.

A *Tájkép fohással* című kötetből kimaradt vagy kihagyott verseket tartalmazó szöveggyűjtemény létrejöttének filológiai argumentációja után az interpretációban az egyes opusok szöveggenetikai,¹³ formai, műfaji vonatkozásain túl elsősorban olyan szövegcentrikus, poétikai szempontot igyekszem érvényesíteni, amely arra figyel, miként kerülnek dialógusba a korai Baka-versek, -verskezdemények az érett költő alkotásaival, főként a *Korai versek* című fejezet darabjai kapcsán kiemelve, hogy mi az, ami kidolgozatlan a kezdő Baka szövegeiben, és melyek azok az aspektusok (változások és elmozdulások), amelyeket meghalad a későbbi költészet a nyelvkezelés, a képi komplexitás, a szerepjáték és a versek alapján körvonalazódó világnézet terén. Ezek a zsengek – a később keletkezett változatokhoz, kísérletekhez képest is – elemi szinten és közvetlenebbül láttatják, hogy honnan indul, és a *vállalt* versek ismeretében hová jut el Baka István költészete, bővülő mesterségbeli tudásának köszönhetően milyen utat jár be az alkotó, és az egyszerűtől, a naivtól, a közhelyestől indulva hogyan teremődik egyre komplexebbé az a költői nyelv, amelyet ma már Baka félreismerhetetlen versnyelveként értékel mind a szakma, mind a szélesebb olvasóközönség.

A *Korai versek* után olvasható további szövegek pedig már úgy értelmezhetők, mint a szerepjátékosnak tekintett, maszkokat és alteregókat változtató költészetnek, az *Üzenet Új-Huligániából* című verssel lezárt életműnek (szövegtől függően) a szerves előzményei vagy folytatásai. Baka István meghalt ugyan 1995-ben, de a nyelv elsődlegességének tapasztalatából kiindulva, Bombitz Attila szerkesztői szerepének köszönhetően, a szövegek megkonstruálják a földi életből időközben kilépett Baka István helyére a szövegek egymásutánjából és egymáshoz való viszonyából kikövetkeztethető, tehát textualizálódó *Baka Istvánt* mint szerzőt, mint szerkesztőt, vagyis a tudatos költőt, aki a különböző intertextuális, interkulturális utalások révén a kultúra/kultúrák tereumaiban tett kalandozásán kívül¹⁴ arról ad számot, hogy a költői munka tudatosságot feltételez, a felépült költői világ pedig szelektálás, szerkesztés, szigorú szakmai mérce, mesterségbeli tudás eredménye. Teszi mindezt szerepjátékosként (és itt már tényleg a költői nyelv, a Baka-poétika formálja önmagát egészé, hiszen a költészetben körvonalazódó alkotói, esztétikai alapelvek mintegy latensen irányítják Bombitz Attila szerkesztői munkáját), annak a tudatos költőnek a szerepében, aki a *Baka István művei. Publicisztikák, beszélgetések* című kötet esszéiből és interjúiból is megismerhető: akiben tudatosan munkál a nyelv, alakít a kultúra, aki ugyanakkor kiszolgáltató a nyelvnek, a hagyománynak, a hagyomány általi önmegszorozódásának, a szerepek és megszólalások sokféleségében szüntelen újraartikulálódó egység képzetének. Ezért esendő a nyelvben bolyongó Yorick, Hány János, Szttyepan Pehotnij és Baka István. Ennek az esendőségnek a tudatában és annak a megnyilvánulásaként ír át verseket, hogy ki szövegeket a korábbi ciklusok kompozíciójából,

12 Vö. Bombitz Attila: *Utószó*, 531–532.

13 Ahol nem az értekező szövegbe ágyazva, hanem lábjegyzetben jelölöm a versek, versvázlatok, változatok, töredékek bibliográfiai adatait, ott az *Összegyűjtött versekben* érvényesített jelölési logikát követem: keletkezés dátuma, ennek hiányában keltezés nélküli (K. n.), a keltezés nélküli közlés után zárójelben megjelenő dátum a megközelítő keletkezési időszakot jelöli, végül pedig egyes szövegek esetében a Baka István életében vagy halála után folyóiratban/napilapban való megjelenést tüntetem fel.

14 A *Tájkép fohással* című költői testamentum teljes körű, recepcióesztétikai megközelítését – amely érinti Baka István költői életművének metaforikus versbeszédét, szerepjátékos jellegét és ciklusépítkezését – ld. Borsodi L. László: *Maszk és szerepjáték. Baka István költészetei*, Kalligram Kiadó, Budapest, 2017, 303 p.

ezáltal is relativizálva én és nyelv kapcsolatát, hangsúlyozva a szerepekben megszólaló én (ön)definíálhatóságát. Ezt a szerepet az alkotás felől és a *Tájkép fohással* kötetkompozíció utólagossága felől is érvényesnek érzem.

A nyelv működésének vagyunk tanúi, amely a korai költészetben hol túlírja önmagát, hol leegyszerűsödik, és didaktikussá válik, nem rejtve el kellőképpen a tájat a költői szóteremtő ereje révén létrehozó beszélő gesztusait. Ezért a keltetésnél több még a modor, a manír, a korai versváltzatokban már csírájában jelen van, de – természetsszerűen – még nem stabilizálódik, nem érhető tetten az a szigorú metaforika, az az összetett képi építkezés, amely a későbbi költeményekben vershorizonttá tágul. A forma biztonsága viszont már ott munkál a később kiszórt versváltzatokban, -kezdeményekben is.

Versformák, motívumok, zenei hatások mint előzmények a korai versekben

Baka István felfedezője, mestere és első verseinek közlője, Ilia Mihály írja a költőről: „Már verseket ír Baka diákkorában, amikor egyik tanára előtt nem tudta produkálni a verstani főladatot, s megszégyenült. Elhatározta, hogy megtanulja a verstant. Ez olyannyira sikerült neki, hogy a vers formagazdagságának aligha volt jobb tudója nála a mai magyar költészetben. Költészete a formák gazdagságában tobzódik, makacs ragaszkodása a kötött formákhoz színes versvilágot teremtett.”¹⁵ Az Ilia Mihály által felidézett momentum felől olvasva a *Korai versek* első, 1950-es években keletkezett ötletszerű, főként a hangutánzásra alapuló, az idő múlását érzékeltető szójátékát, a [*Kip kop tik tak*]-ot („Kipkop / tik tak / Kip kop / tik tak / Kip kop / tik tak / szól az óra / tillárom / fecsegnek a / lányok / tillárom / aszt fecsegik / tillárom / és az óra is tud / beszélni / úgy beszél / hogy Kip kop / tik tak”), valamint az 1957 szeptemberében, mindössze kilencévesen (!) írt darabját, az *Őszt*, megállapítható, hogy természetsszerűen még messze áll a gyermek Baka István a formatudatosságtól, de eredendő, vele született formaérzéke van. Bár még nem jelzi a későbbi kivételesen művelt és tehetséges poétát, a [*Kip kop tik tak*] a felnőttkori versek groteszk-ironikus világát teremtő nyelvi fantázia előzményének tekinthető, az ütemhangsúlyos verselésű, ősi nyolcasban írt és félrímes, kétszakaszos *Ősz* pedig a nyelvi rendezettség igényét ígéri még akkor is, ha szótagszám tekintetében döccen a 2. szakasz második sora, ha szintén a 2. szakaszban a páros sorok végén ugyanaz a főnévi igenévképző kerül rímhelyzetbe, és témáját tekintve klisészerű (ősz) a verskísérlés: „Még sárgult a réten a fű, / ami nyáron üdén zöldellt. / Hideg szél söpri a fákat, / üres rajt a madárfészek. // Itt van az ősz, hamar megjött, / szeretnék még fürdeni. / Eső esik, nem süt a nap, / a nyárról le kell mondani.” Úgy vélem, a *Tájkép fohással* kontextusában jelentésesebbnek minősül egyrészt az, hogy az ifjúkori zsenégék elején is – a szerző életkorának megfelelő nyelvi színvonalon – a vers zenei lehetőségeire irányuló költői figyelem artikulálódik, másrészt egy ősz-vers áll, amely előretal a költő későbbi ősz- és tél-verseire (*Október; November; Téli reggel; Ősz van az úrben; Téli út; Téli dal* stb.), és az utolsó sorban úgy mond le egyszer s mindenkorra a nyárról, hogy ígéretét a teljes poétikában betartja, ugyanis Baka István költészetében évszaktól függetlenül télbe hajló ősz van, a táj kopár, feszültséggel és fájdalommal teli, például a tavasz-versekben is: *Miért hallgatsz, tavaszi erdő; Kora-tavaszi éjszaka; Tavaszdal; Esős tavasz; Tavaszvég* stb.

Az *Őszt* egy versciklus, szintén az 1950-es években keletkezhetett *Meséskönyv* követi, amely a teljes Baka-poétika rendezőelvének tekintett ciklusépítkező eljárás előfutárának tekinthető. A műfajilag gyermekversekből, gyermekvers-kísérletekből álló ciklus darabjai a *Kishugom meséskönyve, A szép és hiú kiskirályfi, A halhatatlan madarak* és *Az elefánt-bébi*.

15 Ilia Mihály: *Baka István meghalt*, Holmi, 1995/11., 1652–1653., itt: 1652.

Baka István egy 1979-ben készült interjúbán Görömbei András arra vonatkozó kérdésére, hogy mit jelent számára a *Kincskereső* gyermekfolyóirat szerkesztőségében végzett munkája, és milyen tapasztalatai vannak a kiadvány olvasóival kapcsolatban, a következőket válaszolta: „'74 szeptembere óta dolgozom a *Kincskereső*nél. Fő területem a széppróza, és a korrigálástól a táborszervezésig sok mindent csinálok. Mi elég gyakran találkozunk – *Kincskereső*-ankétokon – az olvasóinkkal, azok a tizenévesek, akik egyébként is olvasnak, jól fogadják a lapot. A *Kincskereső*, azon kívül, hogy érdekes olvasmányokat akar adni a gyerekeknek, híd is a mese, a kalandos könyvek és a »nagy« irodalom között (az idézőjel azért helyénvaló, mert a gyermekirodalom is lehet nagy, mint ahogy a »nagy« is kicsi); Nagy Lászlót, Kormos Istvánt, Sánta Ferencet éppúgy közöltünk, mint Janikovszky Évát, Lázár Ervin *Mikkamakka*-történeteit. Jó néhány tehetséges fiatal is sikerült megnyernünk a lapnak. (...) Szeretem ezt a munkát, a személyiségem is sokat oldódott, mióta gyakran kell gyerekekkel találkoznom, talán egyszer még az ifjúsági irodalomba is beleártom magam, nemcsak szerkesztőként.”¹⁶ Baka István megnyilatkozása azt juttatja kifejezésre, hogy nemcsak a felnőtt, hanem a gyermekirodalom terén is nagyon igényes volt. A felsorolt nevek által jelölt, azóta klasszikussá vált életművek jelzik, hogy Baka kiknek a munkásságát tartotta mércének. Bár a *Meséskönyv* darabjainak feltételezett keletkezési, valamint az interjú elkészülésének ideje alapján tudjuk, hogy a ciklus darabjai ott voltak/lehetek a költő íróasztalában, az életmű alakulástörténetéből arra következtethetünk, hogy nem tartotta elég színvonalasnak gyerekeknek szóló alkotásait, hiszen soha nem publikálta azokat. Sőt a gyermeki látásmódot érvényesítő költői magatartást sem érezhette akkor és később sem érvényes költőszerrepnek, mert az interjúbán megfogalmazott ígéretét sem teljesítette, nem mintha műveltsége és a nyelv kezelésében megnyilvánuló tehetsége alapján erre nem lett volna képes. Sokkal inkább arról van szó, hogy a tragikumra, iróniára és groteszkre hangszerelt apokaliptikus költői hanghoz nem illeszkedett, a könnyedséget megengedő gyermeki hang mintegy *hiteltelenítette* volna azt. Ezzel magyarázható, hogy *nem kerülnek elő* korábban a többnyire (valószínű az olvasmányaiából származó) mesékből ismert klisékre épülő korai próbálkozások, illetve ez indokolja azt is, hogy ezeket a kezdeményeit nem írta tovább. Így soha nem tudjuk meg, hogy a szójátékokat kedvelő gyermekköltészetben a formai virtuozitás milyen szintjére jutott volna el poétikájának ez az ága. Bár megvannak bennük a kezdő költő formai gyarlóságai (ragrímek, a befejezés csatánószerű lekerékítésének elmaradása stb.), és bár még nincs meg (mert nem lehet meg) a saját költői hang, de alakul(na), keletkezőben van/lenne, ugyanis a meglevő szövegek és a Baka által kanonizált költészetben tetten érhető fejlődés alapján sejteni lehet, hogy az ezután keletkezők sem veszítettek volna frissességükből, üdeségükből, mint ami jellemző a *Kishugom meséskönyvére* (különös tekintettel a 2. és a 4. szakaszra): „Kerek erdő szélén / ezüst szellő játszik, / annak közepében / csillagfű virágzik. // Bogár arra surran, / féreg arra vásik, / csillagfű tövében / mesemondó bácsik. // Mikor egyik mondja, / szunyókál a másik, / mikor egy se mondja, / szellő hadonászik. // Én is arra jártam, / három napot-éjet / közellükbe` álltam, / tudom az egészet.” *A szép és hiú kiskirályfi*, valamint *A halhatatlan madarak* azonban azt is jelzik, hogy Baka gyermekversvilága nem tud tartósan gondtalan, boldog maradni, mert a játék, a lebegés – akár képzavar árán is – hamar elkomorul, átfordul morbidba, és a gyermeki rettenetessé változtatja. Talán a gyermeki képzeletet foglalkoztató halál és halálfélelem ennek az oka, ami később az apokaliptizist világmagyarázattá érlelő költeményekben válik mind nyelvileg, mind világkép szempontjából megalapozottá, csírájában itt most egyelőre ilyen képeket eredményezve: „Beesett a vízbe, / hiába keresték”

¹⁶ Baka István: „Közösségre vágyakozom”. Beszélgetőtárs: Görömbei András, in: *Baka István művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 229–236., itt: 235.

(*A szép és hiú kiskirályfi*); „Nem húlt ki még a holttetem, / s lezúdul mind elé, / s egy vér-
cseppel a csöriben / süvít az ég felé. // A réteken fehérlenek / kóccal tömött csontvázaik, /
de vériük most is ott lebeg, / ahonnan származik.” (*A halhatatlan madarak*) Az utóbbi vers
jambikus lejtése már a későbbi, a vállalt versekre jellemző formai igényességet jelzi. Az
elefánt-bébi pedig olyan értelemben tekinthető a jelentős Baka-versek előzményének, hogy
megjelenik benne a transzcendens iránti igény, a világok közötti dialógust kereső maga-
tartás, aminek majd az angyalok és Isten kerülnek a középpontjába. Igaz, ennek a versnek
a képi megformáltsága még nem koherens, és József Attila költészetének erőteljes avant-
gárd hatása érezhető, de a gyermeki képzelet a verskísérelt *mentsége* lehet: „Nem is alszik
máshol, / lilium kelyhében, / vízbe ér a lába, / füle ring az égen. // (...) / alukál a bébi, /
hófehér a szája. // Álma felröpíti / felhők magasába, / száll a pici bébi / vígan trombitálva.”

S ha a *Meséskönyv* komor hangjai – megsértve a gyermekversek beszédmódjára jellemző
konvenciót – érzékeltetik is, hogy a gyermekként létezés csak átmeneti állapot ebben a
költészetben, és a gyermeki hangnak nincs tartós helye Baka majdani polifonikus költé-
szetében, s ha *Az elefánt-bébi*vel meg is szakad a tematikus gyermekverskíséreltek sora, az
1960-as években keletkezett alkotásokban megmarad a gyermeki attitűd, ami a naivitás, az
őszinteség fogalmával írható le. A 12 évesen írt *Május 1.-ből*¹⁷ túlzás lenne a költő politikai
elkötelezettségét kiolvasni. A munkásosztály, a munkások nemzetközi napja iránti
lelkesedése, a szocializmus által hirdetett – mint utóbb kiderült sokakat megtévesztő –
társadalmi egyenlőség és igazságos tana iránti rajongása és megvalósulásába vetett hite, a
régii (például a szocializmus előtti korszakok nemzeteszmenye, a vallás, a háborúk okozta
egyéni és közösségi traumák stb.) és az új (a szocializmus földi paradicsomot hirdető
eszméje) radikális szembeállítását egyfelől azt fejezi ki, hogy milyen világnak az áldozata
a beszélő, és a kanonizált Baka-költemények (Dózsa-, Zrínyi-, Vörösmarty-, Petőfi-versek
stb.) felől olvasva honnan és hogyan jut el a nemzeti költőszerephez, a magyar történelem
értékének felismeréséig, identitást meghatározó szerepéig ez a poétika. Másfelől azt
érezkelteti a vers, hogy a *Meséskönyv* álomszerű, látomásos világához képest kitágult a
gyermeki tudat, már nemcsak a képzelet tartományai foglalkoztatják, hanem az a világ is,
amelyben élnie adatik, és ez a gyermekből kamasszá érő beszélő tudatosodási folyamatá-
nak egyik állomása: „Fel hát! Előre! Él még a régi, / taposd a sárba, taposd agyon! / Le vele,
mert új hajnal pirkad, / az égen és az arcokon.”

Ez a tudatosodás nemcsak társadalmi, hanem magánéleti vonatkozásban is kifejezésre
jut a *Korai versekben*. Az *Édesanyámnak* című vers¹⁸ azonban jóval több, mint magánéleti
jellegű vallomás – a gyermek Baka István sorai a költői tudatosság, a költészet iránti igé-
nyesség és alázat kifejezői, jelezve, hogy egy ígéretes költői pálya, egy esztétikai, poétikai
szempontból figyelemre méltó költészet van kibontakozóban. Az édesanya nemcsak az
élet, hanem a költőként való létezés eredete, feltétele és biztosítéka: „Ki az, ki átkísér az
életen, / kiterjeszti védő kezét? / Ki úgy szeret, mint senki más nem, / ki értünk éli életét. //
Édesanyám az, köszöntse versem, / bár a lant ügyetlen kezemben. / Talán, ha mégis meg-
felel e pár szó, / megnyugvást érzek szívemben.”

A költői játék és a költői szerep/státusz tudatosítása után a komoly mesterségbeli tudást
igénylő szonett kikísérletezése következik. Olyan szövegek formálódnak a továbbiakban,
amelyek elvezetik majd Bakát a tökéletes szonett megírásáig, olyan emblematikus költe-
ményeket eredményezve, mint a *Hurok-szonett*, a *Mágikus szonettek*, a *negyvenedik év szo-*

17 1960. április 28.

18 1960. V. 7.; Új Dunatáj, 1996/2. A teljes verset először Töttös Gábor közölte a folyóiratban: Id. *Köztünk voltál, Baka István. Beszélgetés a költő szüleiével*, Új Dunatáj, 1996. június, I. évf. 2. szám, 5–21., itt: 10.

nettje, a Szonett és ellenszonett stb. Méltán írja Zsávolya Zoltán, hogy azt, hogy Baka István technikailag mennyire jó költő, az versszerkezeteinek lendületén, gördülékenységén mérhető le.¹⁹ Ha a *Mágikus szonettek*ben a szonett, tágabb értelemben a költői nyelv által létrehozott „lira szelleme” fiktív genezisének lehetünk a tanúi, akkor *Az éj mint óriás hal...*, a *Szonett a dús időről* és a *Szonett a késő délutánról* című vázlatok éppen azt viszik színre, amit a *Mágikus szonettek* című vers második darabjában ironizál, nevezetesen, hogy a vers születésének kegyelmi pillanatát valamilyen metafizikai erő, nem a transzcendenshez köthető isteni teremtené. Ezek a kísérletek éppen a nyelv által meghatározott alkotói kint, az alkotás során formálható nyelv, valamint a nyelv által szonetté formálódó versvilág teremtődését láttatják, érzékeltetve a távot és az út nehézségét, amely eljuttatta Baka Istvánt a techné terén odáig, hogy olyan szonetteket tudjon írni, amelyek révén ma úgy emlegetjük, mint a 20. századi magyar szonett egyik legjelentősebb művelőjét.

Az éj mint óriás hal... című szöveg esetében²⁰ csak a sorok részleges elrendezése és a szonettre jellemző rímképlet töredékes volta utal a kötött forma megalkotásának a szándékára, de nem kerekedik szonetté, és a képek tekintetében is csak a *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban* című verset idéző két nyitósor előlegezi meg a kanonizált Baka-művek metaforikus versnyelvét. A folytatás egyenetlen szótagszámú soraiban azonban nem valósul meg meg az egyetlen képből kibontott metaforikus versvilág: „Az éj mint óriás hal táogat / és elnyel házat, vágyat, álmokat.” A nyitány alapötlete a Liszt-versben válik összetetté, míg a vers további részében a vizuális síkot a fölöslegesnek ható kiszólások, gondolati reflexiók törik meg: „És most a légben kigyóznak sután / az esti furcsa gondolatok. / És lomha gondok is keringenek, / s nem mondott mondatok.”

A *Szonett a dús időről* és a *Szonett a késő délutánról* című szonettkísérletek²¹ már továbblépést jelentenek *Az éj mint óriás hal...* című vershez képest: mindkettő tizennégy-tizennégy soros, azaz mindkettő két-két kvartettből és két-két tercínából áll. Amiért mégis csak kísérleteknek tekinthetők, az az, hogy mindkettőben a kvartettek sorvegei ölelkező rímet alkotnak ugyan, de a két tercínában az egymással összecsengő sorok ríme szerintem nem szól tisztán: „s hullámozó, mély idő, fehéres dáliák / állnak őrt: az ablaktúli rét... / *Oly messzi, mély s tapintható az ég!*” (*Szonett a dús időről*); „elpihen s tölcservirágu éj / szirma nyílik feketén, de még / fény a kerti asszonyok kezén // s a késő délután is fényre fényt vetél – / vacsorák buggyanó permetét / őrzik már tüzén a zöld fazék” – *Szonett a délutánról* (kiemelések tőlem – B. L. L.). A versek jambikus lejtése mindkét szövegben kitart, ez már a verszenére érzékeny, a későbbi formatudatos Baka tehetségét jelzi. Ami azonban a sorok szótagszámát illeti, a *Szonett a dús időről* című szövegben több az ingadozás, a *Szonett a délutánról* kilenc szótagos sorai viszont fegyelmezettebb verset eredményeznek, hogy a vers második tercínájának első sora a maga tizenkét szótagjával megzavarja a vers formavilágát úgy, hogy ezáltal nem válik hangsúlyossá a sor: „s a késő délután is fényre fényt vetél”. Képi megjelenítés szempontjából sokrétűbbé válik a versnyelv, inkább látványt, mint látomást teremt, de még nem születik meg az egy metaforából kibontott egységes szerkezetű vers. Ehelyett inkább helyenként még zsúfoltnak érzem mindkét vers képstruktúráját, itt-ott képzavar, manír is megfigyelhető, hol Tóth Árpád impresszionista, hol József Attila tárgyias képeire játszva rá, anélkül, hogy egyénivé válna: „a dús időről”; „a múltó égi kék sötét szememre lobban”; „a sárgazöld felizzik és pirossan / jó az est”; „álommá pihent, vesző energiák”; „Oly messzi, mély s tapintható az ég!” (*Szonett a dús időről*); „arcáról a gondot

19 Vö. Zsávolya Zoltán: *Az iszonyat romantikája. Baka István költészetéről*, Műhely, 1997/4., 30–34., itt: 33. (Részletesebben ld. Borsodi L. László: *Maszk és szerepjáték*, 122–130.)

20 1962. X. 2.

21 1963

levető / égen"; „a harangszó a porba bukott / s a köveken guruló zajok / csendesültén millió törpe tér // elpihen"; „vacsorák buggyanó permetét / őrsi már tűzén a zöld fazék" (*Szonett a délutánról*). A képek nehézkedései, elenyésző formai döccenői ellenére azonban ezek a versek a részletekben, elemi szinten már arra a világra emlékeztetnek, keletkezésük időrendjét tekintve már azt a világot előlegezik meg, amely Baka István reménytelen, Isten által elhagyott, apokaliptikus versvilága.

A szonettformában írt versek sora itt megszakad, és olyan szövegek következnek, amelyekben a különféle elrendezésű verstani formánál fontosabbá válik a kép. Az *elefánt-bébiben* megvillanó transzcendensre való érzékenység az *Egzotikus hajnalban*²² az új nap születésének a megjelenítésében artikulálódik újra, és – a költői nyelv autentikussá váló folyamatában előrelépésként értékelhető mozzanatként – elmarad a lírai ennek a képi síkra való rámutatás révén önmagát ezen a világon kívül helyező reflexiója, azonban ez a résziker a formai kötöttség rovására megy, és ha el is kápráztat egy-egy kép („a hold az égbe olvad”), eredetinek mondható szóteremtés („*bodrulnak apró dús fellegei / e lomha boltnak*” – kiemelés tőlem: B. L. L.), a „*tükröt fodrozó habok*” szószerkezet túldiszfektívessége, képzavara (?) és a befejezés köznapisága („*megszületett az Új Nap*”) jóvátehetetlenül elrontja a szöveget. A kísérlet fontos mozzanatként tekinthető azonban egyrészt annak a folyamatnak a kiindulópontjaként értelmezve, amelynek során eljut a Baka-poétika a letisztult, kikristályosodott, logikus képvilághoz, egy-egy metaforából egész univerzumot bontva ki, és amelyben már minden apró részletnek megvan a jól meghatározott helye, másrészt utal a következő versre, a *Misztikumra*.²³

A nyelvi megformáltság (a sorok szótagszáma, a ritmus, a versbeszéd) tekintetében egyenetlen ifjúkori zsenge több szempontból is fontos aspektusokat tartalmaz. Itt jelenik meg először később a Baka által versnek tekintett költeményekben ritkán szerepeltetett *Krisztus*, aki „messzi földeket bejárt, / a keresztet elfeledte rég; / velem volt.” Ez a Krisztus az irgalom, a hűség Krisztusa, akinek az alakja a beszélő lélektájjain összekapcsolódik az *Eszter* név által jelzett női princípiummal, aki átvéve a krisztusi képességeket, a lírai én számára (akinek „Minden kötelesség gyilkosom”) az egyetlen vigasz marad. Eszter Baka István költészetének ifjúkori műzsája lehet, aki a soron következő *Csillag és virágban* is szerepel, aki ha név szerint nem is került be a későbbi versekbe, mintegy elfödve a személyest, a hagyományba ágyazva Mária Magdolnaként mégis jelen van. Hogy miért nem – például a bibliai – Eszter nyert *polgárjogot* a későbbi versekben, és miért a szintén bibliai szereplő, a bűneiből megtért nő, az a versek keletkezése teljes körű feltárásának lehetetlensége miatt alighanem örök titok marad. Poétikai érvek alapján azonban arra következtethetünk, hogy a világba vetettségét megélő és azt a hagyomány terében közölni tudó, szerepjátékosként konstruálódó, érzelmi kiteljesedésre törekvő, a szerelemtől elválaszthatatlan, a lét értelmét a transzcendens megtapasztalása által elérhető harmóniában látó és ennek érdekében irgalomra és bűnbocsánatra vágyó beszélőhöz jobban illik Magdolna, aki a *Szakadj, Magdolnázáporban* egyszerre válik a bűnbánat, a kegyelem és a lehetséges beteljesedés kifejezőjévé a Krisztus-sebekkel eljegyzett táj és az én számára. Akár egy valós személy nevéként, akár az ószövetségi könyv szereplőjeként értett Eszter neve által jelölt előzményekhez képest Baka István költészetében a Magdolna-hagyományban válik értelmezhetővé a (késő) modernség dilemmája: otthonra lel-e, nyugalomra talál-e az ember a világmindenségben, eljut-e az isteni nyelvbe a szerepjátékosként felfogott alkotó és alkotása. A zsengek felől téve fel a kérdést, úgy tűnik, Baka poétikája útban van efelé.

22 1963. XII. 30.

23 1964. I. 30.

A *Csillag és virág* (Szimfónia) című négyrészes,²⁴ a zenei műfaj szerkezetét követő költemény (és nem kísérlet!) megszólítottja, az Eszter női név révén szorosan kapcsolódik az előző, a *Misztikum* című vershez. Az egyes fejezetek címét a római számokkal ellátott zenei jelzetek adják: I. *Allegro*, II. *Andante*, III. *Scherzo*, IV. *Finale*. A kompozíció számos vonatkozásban jelentős előfutára Baka István költészetének. Az eddig szemrevételezett zsengekhez képest ugyanis ez az első, amelyikben közvetlenül is megnyilvánul az ifjú költő zene iránti vonzalma és zenében való jártassága, amelyben vállaltan is egy nagy hagyományú zenei műfajra írja rá a versét. A *Csillag és virág* nemcsak a Görömbei Andrásnak 1979-ben adott interjúban Baka által megfogalmazott, zene és költészet kapcsolatáról szóló hitvallásának gyakorlatba ültetett, kísérleti szinten megvalósított poétikai előzménye és megalapozása,²⁵ hanem megelőlegezi a későbbi, a klasszikus zene erőteljes hatását érvényesítő költeményeket, mint például a *Halál-bolerót*, a Liszt-művekre írt *Mefisztó-kerिंगőt*, a *Balcsillagzatot*, a *Szürke felhőket* vagy a *Gyászmenetet*, a Schumann zenéje ihlette *In modo d'una marciát* vagy a Bizet művére rájátszó *Carmen* című triptichont, nem beszélve azokról a közvetett, ugyanakkor nyilvánvaló hatásokról, amelyek Baka verseinek szerkezeti megkomponáltságában és a verszenében ragadhatók meg. A korai vers a klasszicista zenei izlésreformot hozó Stamitz, Richter és Cannabich szimfóniáiban érvényesülő négyteteles szerkezetet követi, arra téve kísérletet, amit később költői-zenei ars poeticaként így fogalmaz meg a költő: „Azt hiszem, a megformálásban erősen hatnak rám a zenei formák. Ahogy egy zenemű egy tételében a témák szembenállása és egymáshoz viszonyított változása mond ki mindent, úgy próbálok én is a magam »témáival« bánni, gyakran a szonátaforma elvei szerint. Én nem egymás mellé rakom a képeket, nem egy gondolatsort illusztrálok velük, hanem a versnek nemcsak képi, hanem gondolati központját is jelentő alapmetafora minden lehetőségét igyekszem kibontani.”²⁶ A *Csillag és virág*ban még nem jön létre ugyan a vers középpontját jelentő alapmetafora, de úgy tűnik, hogy a zeneműre jellemző, a témák szembenállásával és egymáshoz viszonyított változása által teremtett vers(ny)elv működőképessé (lesz), megelőlegezve a Baka István által kanonizált szerepköltészet polifonikus jellegét, a szimfóniára jellemző sokszínűségét úgy, hogy a beszélő még nem szerepjátékos.

A művet tagoló, annak gondolatrítmusát adó „Eszter, Eszter!” egyszerre értelmezhető megszólításként-felkiáltásként és elégikus ismétlésként, amelynek a kimondása a szerelem érzésével magára maradt lírai én egyetlen vigasza. Ezzel azt is állítom, hogy az I. rész, az *Allegro* mintegy megsérti a zenei konvenciót, mert nem vidám, nem víg, és a megszólítások közötti változó hosszúságú szakaszok sem gyorsítják a tempót. Ebben költői tudatosságot vélek felfedezni, hiszen az allegro hagyományának való ellentmondás a későbbi Baka-költészetre jellemző hagyományátértelmezés és -továbbírás gesztusát sejteti, azt érzékeltetve, hogy a kedves, Eszter hiányában a lírai énnek nincs oka az öröme. S ha a megszólítások közé eső szakaszok képei még olykor mesterkéltek is („Elhervadnak a csillagi rétek”), ha helyenként *eredetüket* tekintve a romantikus látomásosságot idéző, kép-zavartól sem mentes utánérzések („elolvadt a hold jeges virága”; „jéggolyócska szemmel, /

24 1964. I. 4–5.

25 „Ha otthon vagyok, egész nap zenét hallgatok. A zene talán kábítószer is számomra, de leginkább képzletmozgató: amit hallok, látom is, sőt inkább látom, mint hallok. (...) úgy érzem, a zenéből értettem meg, milyen fontos egy műnek a szerkezete. Első könyvem négy-öt strofás verseinek felépítésére bizonyosan hatott a szonátaforma, terjedelmes versezetekkel pedig kicsit az újonnan megismert Mahler hatását kísérletezem. Mostanában különösen Mahler műveit hallgatom sokat, ebben az egyszerre ironikus és emelkedett zenében Közép-Európa kisvárosait »látom« – én is kisvárosban nőttem fel, de eddig »kétpileg« még csak a környezetét dolgoztam fel magamban. Talán ezután – s ehhez az első ösztönzést Mahlertől kaptam.” In: Baka István: „Közösségre vágyakozom”, 234.

26 Baka István: „Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl”, 238–239.

bennem jégvirággá megfagyott erekkel”), ha néhol közhelyesek („én meg itt lenn megőrülök érted”; „Megfojt ma a hőség, dermedt a hideg”) és giccsesek is („virágzó neveddel, csillaggal szememben”; „rózsaszirmú este, / aranyló vidéken”), kárpótolnak egyrészt – s ez nem kevés egy 16 éves költőtől (!) – a későbbi Baka-versek képeit megelőlegező telitalatok („befagytak fölöttem az égi vizek”; „s bár hajad színére tompa este réved, / még egy hét s árnyékká felejtelek téged”), másrészt a strófák felépítésében érzékelhető formai változatosság. Az *Allegro* variatív strófafelépítése, ritmusa és ríme a mesterségbeli tudást elsajátítani igyekvő alkotót sejtet, az érett poétika formabravúrjainak, formai fegyvelmezett-ségének előzményét képezve (s ha nem is a makrostruktúrában, akkor éppen e struktúrát átszövő verstechnikai sajátosságok részleteiben fedezhető és fedhető fel az allegro hagyományára való rájátszás). A vers soraiban a jambusok perelnek a trocheusokkal, de az utóbbiak számbeli fölénye érzékelteti: a megnyilvánuló lírai magatartáshoz és lelkiállapothoz az ereszkedő lejtésű verszene illik, függetlenül attól, hogy miként változik a sorok szótag-száma, amelyben szintén szabályszerűség érvényesül. Az ütemhangsúlyos ritmus szerint is ritmizálható, tehát szimultán verselésű költemény első szakaszának első és utolsó két sora tíz szótagos (4/4/2), amelyek szimmetrikusan egy kilenc szótagos (4/4/1) sort zárnak közre, miközben a szakasz rímképlete is zárt: abxba. A 2. szakaszra a szimfóniára jellemző változatosság érvényes: az első két tizenegy szótagos (4/2/4/1) sort két tizenkét szótagos (4/2/4/2) követi – amelyekben az első sor anapestikus felütését szintén a trocheusok fölénye tompítja szomorú verszenévé –, hogy az ötödik sortól kezdve a tizennégy soros szakasz végéig fegyvelmezett rendben (kiugrások nélkül) 4/2-es, egyben trochaikus lejtésű sorok kövessék egymást. A formai virtuozitás a rímképletben is felfedezhető: a hosszú sorok páros ríműek (ccdd), amelyekhez a keresztrímet páros és félrímekkel társító konstrukció kapcsolódik: efefggxhxh. A nyolcsoros 3. szakasz is szimultán verselés szerint szerveződik: az első hat tíz szótagos sorban (4/2/4/2) szintén a trocheus győz az anapestussal és a jambusokkal szemben, hogy aztán a szakasz utolsó sorában és egy külön szakaszba tördelt hat szótagos sorban (4/2) a jambusok ellenpontozzák a teljes szakasz ereszkedő lejtését: „s marad a fájdalom! // S marad a fájdalom!” Sokatmondó, hogy éppen a fájdalomról szóló sorismétlés válik jambikussá, mert ez a felkiáltás és verszene lendíti át az I. rész befejezését jelentő háromsoros szakaszt és egy különálló sort egy másik összefüggésbe, azt mondva ki, hogy az alkotás fájdalomból születik, amiből Baka teljes poétikája és életműve is. Természetesen elsősorban nem az életrajzi értelemben vett költőről van szó (biztos róla is!), hanem a kozmikus rettenetben élő és ezért – kényszerűen – különféle arcokban-szerepekben megkonstruálódó, önmagával azonosságra törekvő, az egy(ség)et kereső, de a teljességet, az isteni (nyelv)világot (soha) nem lelő, a versek tanúsága szerint tehát nyelvben megragadható emberről és költő(szerep)ről: „S akkor, mint Homérosz, vakon, / csak sejtett világról sok csodát regélek, / s fénybevonta emlék, varázslatos kegyeser; // csillaggá emellek, Eszter!” Szótagszámban a vers többi sorától eltérő 4/4-es, ugyanakkor egy trocheus és egy jambus feszültsége által lüktető sor („S akkor, mint Homérosz, vakon”) azt jelzi, hogy – itt ugyan még csak járulékos elemként, hasonlóként jelenítve meg, de – a Baka-poétika költőszerepet keres, megszólalási módokat, megjósolva, hogy világa nyelv, nyelv által megkonstruálódó világ (lesz), hogy az írás, az alkotás befelé való látás és tisztánlátás, élhető lét (lesz), amelyben mindennek, Istennek, szerelemnek (Eszternek és majd Carmennek), énnak, világnak a nyelvben, a hagyományban lesz értéke, minden a nyelvben lesz hozzáférhető. Majdhogynem szimbolikus ez a kijelentés ebben a korai zsenében, amellyel a kései *Vadszőlő* lírai kijelentése alkot keretet: „Ha kifelé bezárul minden út, / Itt legfelül lesz tágasabb a tér”. A „csillaggá emellek, Eszter!” ebben az összefüggésben úgy értelmezhető, mint a múzsához fordulás mozzanata, ars poetica, amelyben a szerelem, illetve az ezzel összefüggő hiányérzet, a teljesség hiánya vezérelti a lírai ént, a versbeli

alkotót, aki a műalkotásban a szerelmi, a kozmikus vagy az alkotói hiányról szólva éppen e hiányérzetet avatja verssé, azaz teljességgé.

Ez a költészeti folyamat artikulálódik az *Andante* címet viselő II. részben. A címmé emelt, a mérsékelt gyorsaságú időmérték meghatározására szolgáló zenei műszó keltette elvárását a vers úgy teljesíti, hogy képeit az impresszionisták képalkotására jellemző statikusság, a nominális stílus jellemzi: „»Rét. // Virág. // Pipacskerülte asztag. // Tremoló a fűből. // Itt az este. S én egyre virrasztlak, // figyelő tekintet. Szembogár nevelte ág. // Túlhan a kiserdőn pikkelyes folyó, // lomha fodrain kihült szelek zizegnek – // Zörgő szénát adj az állatoknak, // vacsorát a fáradt embereknek: // Július, kibomló Estidő!« // Tétován felizzó délutánban / e szőke estelen ha hallgatom: / zendülést az égbefonta nyári fáról, / ki írta? én? vagy honnan visszazengő? / – nem tudom. / Úgy szeretlek! úgy! Csak ezt tudom”. Az előző rész ritmikus tagoltságához, formai rendezettségéhez képest úgy tűnik, hogy az *Andante* egymás után írt egyenetlen hosszúságú sorokban az egymást követő természeti képek ötletszerűek, nem kidolgozottak, nem jön létre köztük koherencia, egy egységes, statikusságot érzékeltető versvilág, hanem a statikusság a szöveg mint felépítmény megalkotottságának a rovására megy, szétesik, és néhol értelmetlenségbe fut, hiszen főként a befejezésben a beszédhelyzet önreflexívvé válása, majd vallomásos jellegűvé változása nem kellőképpen előkészített, nem következik az előzményekből, így függőben marad a lírai elmélkedés-szemlélődés tárgyaként megjelenő természeti képsor is.

Nem így a III. rész, a *Scherzo*. Baka versfejezete a Beethoven, majd Schubert, Mendelssohn, Schumann és Chopin művészetében önállósult műforma hagyományán alapszik, azaz szeszélyes, tréfás, enyegő, ám ezt a hangulatot nem tartja meg kezdettől végig. Ha nem is ellentétes hangulattal szakítja meg, és tér vissza az eredetihez, a versbeszéd logikájából következően, tehát várhatóan a befejező sorban a teljes költeményre jellemző ujjongásnál erősebb lesz a hiányérzet. A lírai én az *Allegro* csillaggá emelt Eszteréhez szól, neki udvarol, a hiányból, a kedves hiányából versvilágot teremt, a Baka teljes költészetére jellemző ars poeticával összhangban azt fejezve ki, hogy nincs semmi a nyelven kívül, a hiányból teremthető szépség, a költői nyelv, a nyelvben lakozás az egyetlen vigasz a(z) – versbeli (tehát mégiscsak szerepjátékos?) – alkotó számára: „Virágot, virágot, csillagot neked, / szőke hajba kéket (kék csillag szemed) / szőke hajba kéket, szádra bíborat, / nyakláncnak fehérét, / (zümmögő a lépted) / lekaszáltam néked / mind az égi rétet: / hát sudár szavad? / kék csillagot ékül / kék patakka szépül / s már egész magad / körbe csillagokkal / fodrozó napokkal / varázsoltalak. // Csak már lássalak!”

Ha azt állítottam, hogy az *Andante* a szimfónia kevésbé sikerült darabja, akkor túlzás nélkül kijelenthetem, hogy a *Scherzo* viszont – az alkotói pályának ebben a szakaszában – még az *Allegro*nál is jobban sikerült formai bravúr. A III. rész ugyanis – a kanonizált versekhez hasonlóan – a teljesség hiányát megszólaltató, a teljességet megteremteni kívánó költői nyelv a zenéjével is felhívja magára a figyelmet, érzékeltetve, hogy Baka István költészete úton van afelé, hogy formailag fegyelmezett, szigorú szerkezetű darabokból formálódjék egészé. A szimultán verselésű költemény egyrészt a kompozíció egészével összhangban trochaikus lejtésű, másrészt 4/2-es és 4/1-es ütemhangsúlyos verslábak változtatják egymást olyan megoszlás szerint, hogy az első két tizenegy szótagos sort (4/2/4/1) egy tizenkét (4/2/4/2) szótagos követi, majd következnek a rövidebb sorok, amelyeknek trochaikus vonása mellett ütemhangsúlyos verselése a következőképpen alakul: 4/2 – 4/2 – 4/2 – 4/2 – 4/1 – 4/2 – 4/2 – 4/1 – 4/2 – 4/2 – 4/1 – 4/1. A rímképlete: aabaaaabccbddbb. Érdekes megfigyelni, hogy a 4/1-es, azaz páratlan szótagszámú ütemhangsúlyos verslábú sorokban (1., 2., 8., 11., 14., 15. sor) valamiképpen a hiánnyal összefüggő szó általi teremtés mozzanata fejeződik ki, érzékeltetve a disszonanciából fakadó harmónia vágását: „csillagot neked”; „kék csillag szemed”; „hát sudár szavad?”; s már egész magad”; „varázsoltalak”; „Csak már lássalak!”

A mű utolsó, IV. része a *Finale*. A zenében a nagyobb szabású, több önálló tételből álló művek utolsó tétele. Az a feladata, hogy létrehozza az előbbi tételek hangulati kiegyenlítését, tömörítse a fő gondolatokat, elvégezze a ritmikai képletek egyöntetű csoportosítását. Baka István korai alkotásának *Finaléja* is arra tesz kísérletet, hogy összegezen. Visszatér az első tételből az „Eszter, Eszter!” megszólítás, mintegy keretbe helyezve a kompozíciót, és állandósítva a lírai ének a szerelemmel és a költészettel való eljegyzettségét, valamint újraartikulálva a hiányból fakadó alkotás szükségszerűségét, a nyelv felé fordulás gesztusát: „Lásd, én új világot teremtek magamnak, / felkínálom ezt a készülő csodát”. A Baka által kanonizált versekből ismert magatartás, törekvés ez: úgy kíván az én a másik, a te részévé válni, hogy az én által alkotott kedvest, a másikat saját világa részévé avatja. Ezzel megfogalmazódik az, ami visszatérő gondolat Baka István egész poétikájában, vagyis hogy nincs semmi a költői nyelven kívül, amibe kapaszkodni lehetne, ami a teljesség lehetőségét ígérné: „Akarsz-e részese lenni a csodának, / nézni a szememmel: másformájú fák, / más aranyló erdő, napbuktató ágak, / s milyen szép, milyen igazság e világ!” Bár a „napbuktató ágak” (kiemelés tőlem – B. L. L.) kissé megzavarja a képi világ rendjét, amelybe be akarja avatni a kedves lényt, a felkiáltó mondatból és az azt követő, refrénszerűen visszatérő megszólításból-felkiáltásból („Eszter, Eszter!”) világossá válik, hogy a lírai én monológja nem kerekedik párbeszéddé, marad hát (ha közhelyszerűen van is megfogalmazva) a szó szerinti kétségbeesés („Ily szörnyű eget! / e kozmikus magányt!”) és a könyörgés, amelyben újra megjelenik a címbeli és az egész művet átszövő, azt egységesíteni kívánó csillag és virág motívuma. Az utolsó előtti szakaszban a virág a népdalok virágmetaforáját idézi, de általánosító voltánál fogva jelentésköre nem válik pontossá, a képet követő felszólítások direktsége, köznapisága még mindig egy fiatal diák próbálkozásának hat, megtörve a képi egységet: „Ó, add nekem virágszerelmedet / s légy értő társ! boldog türelmedet / tudom vigyázni, mindkettőnk leszek, / s ha akarod, magam megölném, / s aki csak jó; eleven emlék lehetek”. Véleményem szerint az utolsó szakaszban a csillag kontextusa, a *Finale* és a teljes mű befejezése mind a képek megteremtése, mind a vers utolsó szavának megalkotása tekintetében a formára (a szótagszámra) való figyelés áldozata lesz. Ez azonban nem hiba, sokkal inkább a versformával, a zene és a költészet kapcsolatának lehetőségeivel kísérletező tudatosodó költő erénye. Ezt a meggondolást figyelembe véve olvasandó a mű befejezése: „és testi létem haszontalan örvény / szemed tavában: vagy csillaghadaim / óceánja oldjon, ami parttalan.” (kiemelés tőlem – B. L. L.) Ha kifogásolhatók is még a kiemelt képek, a „szemed tavában” metafora már olyan nyelvfilozófiai metafora előzményének tekinthető, mint a *Csak a szavak* című versben a „tó szavában” birtokos jelzős metafora, és ennek megalkotása nem kevés egy születő költészetnek ebben a szakaszában. S ha már arról szóltam, hogy a vers befejezésében Bakánál még nincs összhangban a nyelvi forma a nyelvi megszólalás mikéntjével, akkor erényként mindenképpen ki kell emelnem, hogy amint a kezdő költő a szimfónia egészében – és ebben a teljes mű megformáltságát figyelembe véve még az *Andante* széteső szerkezete is hitelessé válik (amely nem annyira a mesterségbeli tudatosság hiányának, mint inkább a folyamatban levő tapasztalatszerzés kevésbé sikerült eredményének tekinthető) –, úgy a *Finaléban* is érvényesíti fejlődő formakultuszát, formai síkon is lekerekít, és nyitva hagy. A *Finale* összhangzattana is trochaikus lejtésű. A trochaikus sorok közé beékelődő jambikusok zeneileg ellenpontoszó szerkezetet eredményeznek, de a trocheusok nagyobb száma – magába sűrítve a teljes szimfónia ereszkedő lejtésű alaphangját is – és a rím rendezettségétől a rímtelenség diszharmoniaiájáig (abab, cdcd, efef, gxgx, hhij, jxx) eljutó verszene kifejezi a hiányérzetből fakadó harmóniaigényt, megmutatva az esetlegességből születő, de egyre tökéletesebbé váló költészet irányvonalait, amely a nyelvi megelőzőttség tapasztalata folytán már most a zenei, az

irodalmi kultúra különböző rétegeiből építkeznek. Ezért tekinthető a Baka-poétika jelentős előfutárának ez a korai négyrészes szöveg.

A zenei műfajra épülő vers után a *Séta*²⁷ következik. A két szakaszra tagolódó vers címe alatt a római szám sorozatot ígér, de a további versek nem a *Séta* I. részének folytatásai, tehát ha a szöveg önmagában egésznek is, az el nem készült folytatás távlatából töredéknek tekinthető. A három és tizenkét szótag között váltakozó sorok alapján szabadversnek minősülő szöveg rím és ritmus tekintetében érzékeltet valamiféle rendezettséget: a sorok többsége kilenc és tizenkét szótag között mozog, a verskísérlés időmértékes, amelyben a trochaikus és a jambikus lejtésű sorok száma nagyjából egyensúlyban van. Míg a szöveg elején a trocheusok vannak túlsúlyban, és azokat ellenpontoszák az itt-ott feltűnő jambikus sorok, addig a vers végére ez megfordul, és a jambusok válnak uralkodóvá, igaz, a trocheusok erőteljesebben teszik szaggatottá a hegemoniára törekvő jambusokat. Az itt-ott összecsengő sorok az elején még hozzájárulnak a *Séta* zeneiségéhez, azonban a végén a ziláltabbá, egyenetlenebbé váló sorok végéről a rím is eltűnik. A versforma elemzéséből – túl azon, hogy ugyancsak a fiatal költő formakísérlésének lehetünk tanúi – talán az következne, hogy kitapinthatóvá tegyük a felépülő szövegvilágban játszott szerepét. Erre azonban nem lehet kielégítő magyarázatot adni. Ha a ritmus változékonyságában meg is ragadható a séta egyenetlensége, a képi világban nem, mert az zsúfolt, amelyben a színek túldíszítetté és élvezhetetlenné teszik a táj kontúrjait, a zárójeles közbevetés képzavara pedig kilendíti pályájáról a megjelenített világot: „A rét aranyba méretett fűvén / pókezüst ködökbe szalaszul, / szinte zöld korong a két határ közén / (kettős semmi szürke) / sárga hús lövellte vérbe hull.” A fent és a lent, a kint és a bent, a látvány és a látomás világát ugyancsak egymással össze nem illő képek teremtik meg, de nem egészszé, ellenkezőleg, úgy csaponganak a képek, és olyan mértékben nem kapcsolódnak egymáshoz, hogy úgy vélem, a szöveg tépje vesz el, és nem hoz létre katarzist, amikor nyugvópontra jut. Ebben szerepet játszik a nem egészen átlátható mondatszerkezet is: „Ablakom keresztre zümmögött, / csillagok tücsökzenéje szólt, / a négy alig tapintható fal: ördögök / nyelve: villogó tüzet tarolt, / látomások ízeként, tükör, / a láthatár rezét szemébe ütve, / szög szurokra fémezett; a sátán / szarvaként, ahol hegyét a fal kibökte / önmagából, itt-ott, fegyverükre / majd a lepkeszárnyának négy fedője szállván, / megbékélt a ház, a gyertya lángra lobbant” stb.

Amiért mégis fontos lehet ez a verskísérlés, az az, hogy ha képileg még nem is egy koherens világ részeként, de megjelennek olyan fontos motívumok, amelyek Baka István poétikájának és prózájának fontos elemei lesznek: az irodalmi hagyományból tovább vitt és sajátta tett, a kozmikus rettenetet kifejező éj és a közönyt kifejező hold („éj leszállt, egére holdja dobbant” – ebben a képben van már valami Baka későbbi képkalkotói eljárásából), valamint az ördög, és főként a sátán, amely itt még kisbetűvel van írva, de amely/aki később nagybetűvel jelölve válik Baka univerzumának önálló létezőjévé, a lét urává, akitnek birtoka a világ, aki mindig legyőzi a lírai ént és a vele (a Sátánnal) kártyázó, a világával szemben közönyös Istent (aki – nem csoda, ha – „a hold mosatlan / ablaka mögé lép” – *Nyár. Délután*). Ezzel magyarázható, hogy az alkotás elválaszthatatlan a létezésüktől, és erre a tudatosan épülő életmű jeleként a *Sétában* is történik utalás: „megtapadt a lombos égi fán / s figyel – aztán szavakkal ért / nyomába tollam ennek is”. Ha ebben a korai verskísérlésben nem is tisztul le ez a viszony, csírájában már jelzi azt a távlatot, amely a nyelvi szempontból kiforrottabb későbbi Baka-versekben ars poeticává, a Baka-verset meghatározó költői szólamává válik.

27 1964. III. 14–15.

Tóth Krisztina

Bolyongás és megérkezés

Ráthonyi Kinga kiállítása elé

A világ tele van jelekkel. A képzőművészek elsősorban a vizuális üzenetekre fogékonnyak: ezeket a rejtett, vagy éppen világlóan nyílt üzeneteket rögzítik. Azokat, amelyek eltérítenek bennünket bolyongásunk közben, vagy éppen visszafordítanak az úton, hogy új irányba induljunk, tévedjünk el ismét.

A múlt emlékeiből fal épül, a falból labirintus, ahonnan, ha kitalálsz is, nem a jövőbe érkezel, hanem megint régi idődbe, saját magadba. Addig és azért tévelygünk, hogy visszajuthassunk oda, ahol már jártunk. Emlékeink megsokszorozódva üzennek.

Egyszer egy fényes, hűvös hargitai reggelen például valaki arra ébred, hogy a fenyőillatú levegőig köteleit valaki teleaggatta lepedőkkel és ágyneműkkel. A vásznakra pedig a Jóisten napja, ez az izzó, fáradhatatlan diavetítő, rózsás és nefelejcses mintákat vetített. Szép álmokat, rózsás csókokat, írta még oda kacskaringós betűkkel, hogyha valaki nem emlékezne, annak rögtön a lelkébe villanjon a régi bugyuta, gyerekkori versike. És eszébe jusson sok-sok egyéb lepedő és párna is, hiszen az ember negyvenkilenc éves koráig – csak hogy mondjak találomra egy számot –, tizenhétezer-hatszáznegyven napot lepedőn fekszik, párnával a feje alatt tölt. Na jó, vonjuk le ebből a számból, mondjuk, az első harminc napot: azt ki inkubátorban, ki pólyában tölti, és gondoljuk hozzá azt, hogy ők a szerencsések közül valók. Több napot nem vonok le, bár nem tudhatom, hogy bolyongása közepette hányszor érte például az alkotót odakint az éjszaka, hány nappal virradt úgy rá, hogy se párna, se lepedő nem volt alatta. Vannak olyan embertársaink is, akiknél e lepedős-párnás éjszakák száma sokkal, de sokkal kevesebb, mert mondjuk, se ágyuk, se derékaljuk, másoknál meg sokkal több, mert például hosszú éveket ágyhoz kötve élnek le. Lehetne mindnyájukról történeteket mesélni, ezeregy éjszakányi sztorit.

A telesírt, a kínban összegyűrt, a szerelemben kihímvett, az összevérzett, a konvektor-nak támasztott és megpörkölődött, a megdohosodott, a mosásban megfakult párnákról, a váláskor testvériesen elfelezett dupla ágyneműkről, a lepedőkről, amelyeket tépésnek aprítottak fel, amelyekből kötél készült, hogy a sorslabirintus adott pontján valaki átmászhasson egy magas fal túoldalára, a lepedőkről, amelyekbe halottakat csavartak, a lepedőkről, amelyeket addig mostak, míg középütt el nem vástak, a lepedőkről, amelyeket lázas gyerekekre terítettek virrasztó szülők, a lepedőkről, amelyeket megszámoztak, megörököltek, megirigyeltek a rokonok, a lepedőkről, amelyek vizesen kiterítve szintén labirintust képesek alkotni, és amelyeken át csak árnyékunk tűnik át, figyelmeztetve minket pillanatnyi ittlétünk lebegő átmenetiségére.

A lepedőt sok nyelvben ugyanaz a szó jelöli, mint a fehér lapot. A lepedőre mi magunk írunk ráncokat, testünk nyoma a jel, az írás. A fehér lapból kishajó lesz, a kishajó üzenetet visz, ide-oda jár a gyerekkor és a jelen között, míg el nem süllyed persze, mert elsüllyednek mind, ha látótávolságon kívül érnek, csak az örültek és a művészek képzelik

azt, hogy egyszer eljutnak a tengerig. Addig követjük őket a szemünkkel, és hagyjuk, hadd meséljenek nekünk a világról.

Minden történetet hallottunk már, minden történet megíródott, útnak indult, elsüllyedt és felbukkant foszlányokká ázva, újraírva, hogy ezeregyedszerre is elmeséljük az összeset a hajósokról, az asszonyokról, akik vásznat szóttek, a vásznakról, amelyekből lepedő készült, amelyeken gyerekeket nemzettek, a gyerekekről, akik száradó lepedők között futottak, akik papírokat hajtogattak, Szadakóról, aki ezer darut akart elkészíteni, de csak hatszázhatvannégyet sikerült neki, a nőről, aki negyvenkilenc szirént csinált, és munka közben hopp, ötvenéves lett, és arról a kishajóról is, amelyik porcelánból volt, üzenetet vitt, és hiába volt kicsit nehéz, törekeny, sőt billenékeny is, mégiscsak eljutott, legalábbis mi, akik ma itt vagyunk, mindnyájan így tudjuk, ugye?, hogy hosszú-hosszú bolyongás után mégiscsak eljutott a szemhatáron túl, egész a tengerig.

Kiállítás interiőr

Libabőr – 49 szexista szirén találkozása Odüsszeusz 7 hajójával – porcelán, 1300 °C redukció, színtest, máz alatti kobalt, máz, műbőr, bambusz

Libabör

Libabőr, részlet

Libabőr, részlet

Az Ezeregyéjszaka párnái, falvédőszővegekkel – porcelán, 1300 °C redukció, máz, máz alatti festés, fénycsillós, platina, máz feletti festés, matrica

Az Ezeregyéjszaka párnái

Az Ezeregyéjszaka párnái

Az Ezeregyéjszaka párnái

L-epedők – porcelán, 1300 °C redukció, máz, máz alatti kobaltfestés, fényarany, platina, matrica

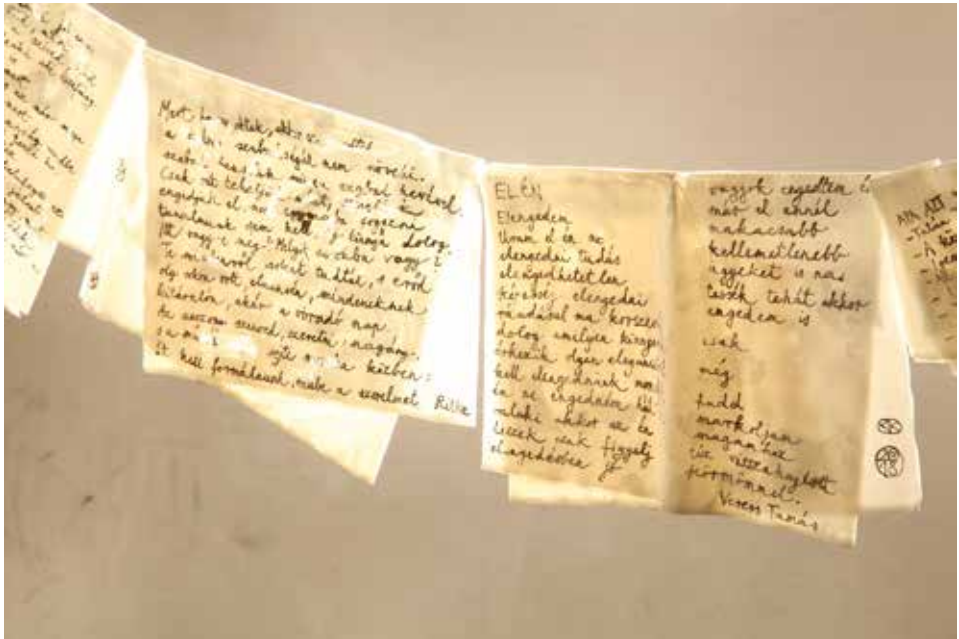

L-epedők (részlet)

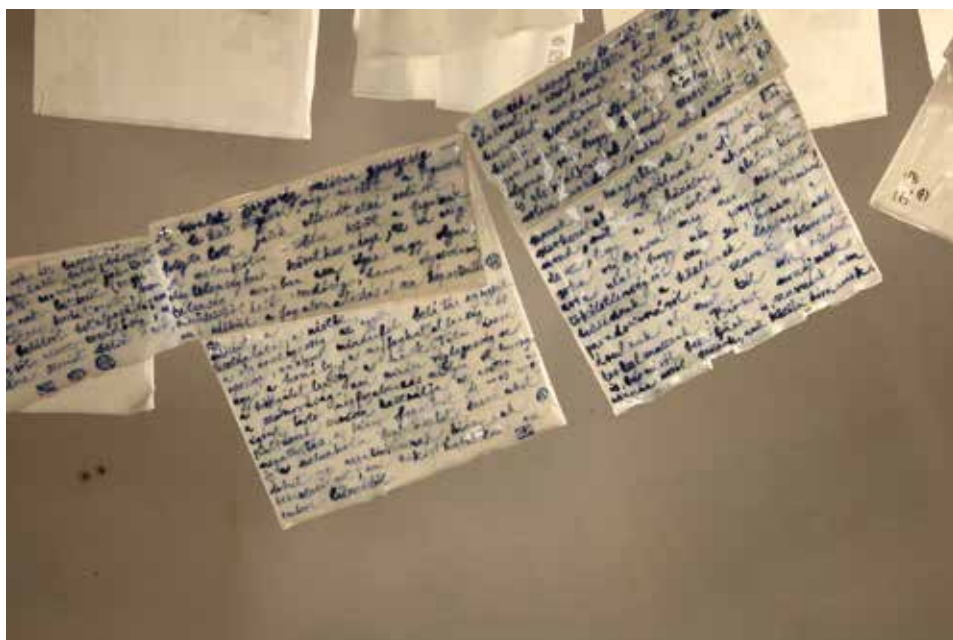
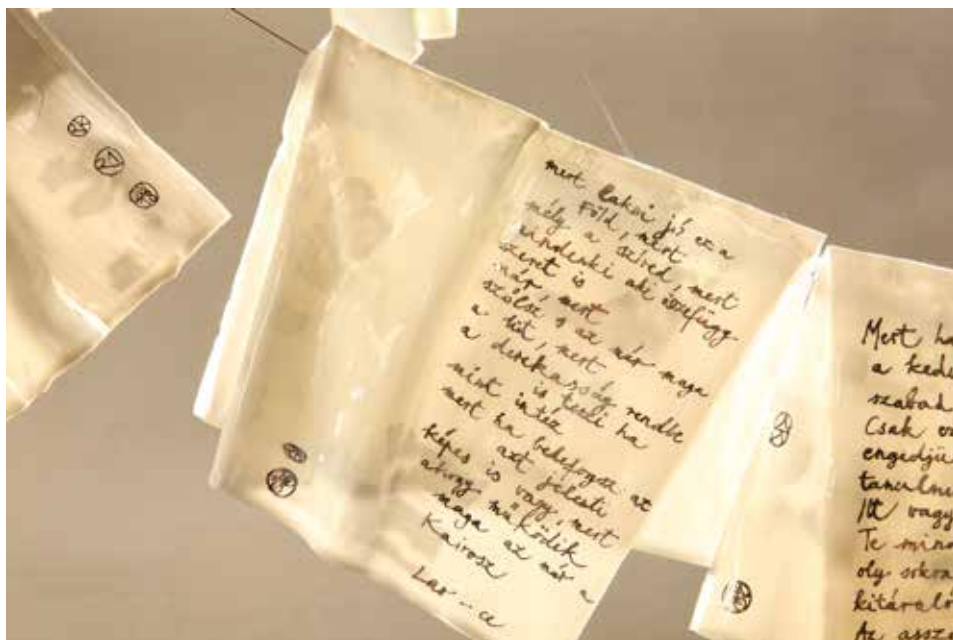

L-epedők (részlet)

A L-epedőkön az alábbi művekből olvashatóak részletek:
kobaltos máz alatti festés: Földényi F. László: Melankólia; fényarany és platina: Linn Ulmann: Nyugtalanok, Lukács evangéliuma, Rainer Marie Rilke: Rekviem (egy barátnőm emlékére), Lao-ce, Veress Tamás: ELÉN, Marx Ehrmann: Desideratü

L-epedők (részlet)

Tóth László

Az idők változása

Széljegyzetek elszelelt napokhoz, évekhez

Valamit múlttudatról, jövőtudatról, veszélytudatról...

Csoóri Sándornál olvastam, még az 1970-es évek elején, hogy nemzetünknek sem egészséges múlttudata, sem jövőtudata nincs, amit Tornai József nyomán azzal egészített ki, hogy veszélytudata „még kevésbé van”. Melyekkel kapcsolatban a lengyelség első világháború utáni „nemzetté szerveződését” hozta fel példának („*Mert belül, a lelkében egységes volt*”), de a románság az időbeni s későbbi azonnali helyzetfelismeréseit is említette, amihez hozzátenném, hogy alapvető nemzeti, nemzetpolitikai és -stratégiai kérdésekben a szlovákság is mindig képes volt és képes maradt összezárni. Amire 20. századi történelmünkben nemigen találunk példát, s annak rendszerváltás utáni alakulását nézve már remény is egyre kevesebb mutatkozik rá. Mára ország, nemzet, úgy tűnik, végletesen s végzetesen kettészakadt (vagy – az erős atomizálódás jeleit mutatva – még többfelé?), s szinte (kor)divattá vált – egymást is túlkiabálva – rosszul érezni magunkat honpolgárként is, s nemzetünk fiaként, lányaként is. Amiről Kormos István jut eszembe, aki anno egy totalitárius rendszerbeni hosszú-hosszú félreállítottsága ellenére, hivatalos elismerésének évtizedes késése miatt sem „hitte magát” soha „üldözött költőnek”, mert mint mondja, „úgy éreztem: itthon vagyok”. Márpedig az *otthon levés* érzése szerintem sem kormány- vagy ideológiafüggő, hanem metafizikai viszony, mely lényegében független attól, hogy jól érezzük-e magunkat odahaza, vagy sem, s attól is, bánja-e „sok törvényhozó, / mint pusztul el szép fajunk” (József Attila). Hiszen – s itt valami rendkívül lényegeset, részünkről is meghallandót és meghallgatandót mondott Kormos – az anyját is „*Az arcán levő ráncokkal együtt: vállalja*” az ember. Nos, nemzetünk, hazánk e ráncaival együtt való vállalásának a férfias alázata, s bocsánat a kifejezésért: jó értelemben vett jámborsága, fatalizmusa, önfegyelme, önmérséklete veszett ki mára belőlünk, s vált gyerekes-kamaszos, pubertáskori ideges rángatózássá, nehezen – vagy egyáltalán nem is – csitítható, követelőző idegrohamok elszomorítóan groteszk sorozatává.

Holott a Tornai–Csoóri-kettős emlegette veszélytudatra manapság mindennél nagyobb szükségünk lehetne – pártállástól, ideológiai meggyőződéstől, egyebektől függetlenül, melyre akár egy nemzeti kiegyezésen alapuló, távlatos nemzeti minimumot is építeni lehetne. Igaz, nemzeti kiegyezés valószínűleg csak ott lehet, ahol a nemzet – megint csak pártállástól, ideológiáktól, egyéni céloktól és

életstratégiáktól (is) függetlenül – *egységes*, mert félő – sok jel mutat rá – minket, magyarokat illetően, épp e nemzetegységünk bomlott meg mára életveszélyesen. Mi több, napjainkra már az is kétségessé vált, akad-e – lehet-e még – olyan közös érdekünk (s értékünk), mely ezt a nemzeti kiegyezést, illetve minimumot szükségessé, elérendővé, összetartó erővé teheti (tehetné) valamennyiünk számára, vagy a magyarság mint olyan már nem tud többé értékszervező erő lenni. S itt megint Kormos Istvánt kell idéznem, aki vagy négy évtizede a kérdésre, hogy a magyar költészetben mely sorokat tartja a legfontosabbaknak, nemzeti *Himnuszunkból* a „*Nyújts feléje védő kart*” óhaját emelte ki. Nos, költőnk, ha élne, végigtekintve a világ s Európa értékrendi, erkölcsi és szemléleti változásain (válságain) – a napi politikai aktualitásoktól, ideologikus értelmezhetőségektől eltekintve is – még inkább Kölcsey e sorát emelhetné ki nyolc évszázad magyar költészetéből. Hiszen valóban elkélne a védő kar körénk, de nemcsak amaz isteni, hanem elsősorban a mi magunk részéről.

Mert most, valljuk be, tényleg sok öngyilkos mód magunk ellen fordított kezünk van, el kell ismernünk. (2013. május 13.)

Az ember életében...

Közhely, de ha már emiatt ébredtem fel, ne múljon el az éjszakával együtt nyomtalanul. Tehát: az embernek egész életében nincs más témája, csak maga. Még akkor is, ha magáról egy szót sem ír le soha. És magát tanulmányozza olyankor is, amikor egy falevelet vizsgálgat meredten. Vagy amikor egy esetlen, kapálózó, hátára fordult bogarat nézeget, s azon töpreng, cipője hegyével eltaposja, vagy ismét természetes helyzetébe segítse a szerencsétlent. Mert a döntéséből is sokat megtudhat magáról.

Egyébként is: csak egyetlen igazi nagy kaland történik meg velünk igazán: az életünk. S ez még akkor is igaz, ha semmi (különös, kalandos) nem történik velünk az életünkben. (2014. október 3., *hajnali fél három*)

Ajándék

A minap, 65. születésnapomra, kaptam a családomtól egy sült malacot, amit fel is faltak nyomban s rendesen. Ami rendjén is volna. Mégsem állom meg, hogy magamban ne mosolyogjak azon, hogy a nekem szánt ajándékukkal tulajdonképpen magukat lepték meg. Vagyis, valójában ők kapták tőlem azt, amit én kaptam tőlük ajándékuul... (2014. október 7.)

Felvidéki? Magyar? Könyv? Kiadók?

Válasz (helyett?) az Atelier körkérdésére

A minap körkérdést intézett hozzám (is) Kopócs Tibor művészeti lapja, az Atelier részére a felvidéki magyar könyvkiadás, illetve könyvkiadók helyzetéről. Szerintem már magával a kérdésfelvetéssel is baj van. Hisz az azt sugallja, mint-ha még lennének felvidéki magyar könyvkiadók. Én csupán, jelen pillanatban,

néhány könyve(ke)t megjelentető, kényszer és szükség szülte képződményről tudok, kiadóról nem. A kiadó ugyanis, a szó klasszikus és nemes értelmében, számomra: műhely is, szellemi képviselő is, szakértelem is, számos szakma (mesterség) találkozása és együttműködése is. Közeg. Önmagában is, és együttesen is azt alkotnak. Én ezt a közeget mai napság sehol nem találok kicsinyke töredék-provinciánkban. Tovább tehát tárgyaltan (*tárgyatlan*) lenne minden válaszom. S különben is, talán Cholnoky Viktornak volt igaza, aki az illetén, e mostanihoz hasonló megkeresésekkel kapcsolatban így válaszolt a fiatal Füst Milánnak, akit mint fiatal újságíró-gyakornokot küldtek el hozzá egyszer: „...*körkérdésekre nem felelek, csak akkor, ha maga az Úristen fordulna hozzám, művének véleményezése végett.*” Nos, ez most részemről is megfelelő válasznak tűnik. Hát így... (*Dsz., 2014. október 13.*)

Civil

Ács Margit mondja Mátyás Ivánról az e havi Kortársban: „*naphosszat kószált a mondataiért.*” Megfogta már valaki ilyen tömören, lényegre törően – s ugyanekkor *finoman* – a Mátyás-féle próza lényegét?

S még azt is mondta ugyanitt róla: „*Professzionális civil*” (értsd: az irodalom világában). S ez a meglátása is tökéletes(en ráillik Mátyásra).

Vagyis a fentiek is igazolják, hogy Mara milyen érzékeny olvasónak – a legérzékenyebbek közül való. Egy igazi, elhivatott civil a hivatásos irodalommagyarázók között. (*2014. október 14.*)

Mítosz

Akárhogya is vesszük: az ember mítoszokat *eszik*. Kérdés, hogy új mítoszaink alkalmasak-e egészséges táplálkozásra? Vagy a bennük levő napjainkbeli adalékanyagok mennyire károsak az egészségére? (*2014. november 2.*)

Visszaszámlálás

Elhűlve olvastam a minap a legfrissebb Opusban, hogy a (szlovákiai magyar) pályakezdők részére évente meghirdetett Pegazus-pályázatra, a verskategóriában, az idén mindössze négyen jelentkeztek, írd és mondd: huszonnégy verssel! A szóban forgó pályázatok történetében ez kétségtelenül a mélypontot jelenti, ami önmagában is tünetértékű, s ahonnan kétséges, van-e, lehet-e visszaút. Emlékszem, amikor – első öt évében, 2006–2010 között – magam is zsűriztem ezt a pályázatot, a felhozatal még lényegesen nagyobb volt, jóllehet már akkor sem voltam/lehettem elégedett vele, s már akkor is arról panaszkodtam, hogy értékelőbizottságunk „több örömét lelte az epikus, mint a verses kísérletekben”. Azonban az akkori 18 verses és 9 prózai – tehát összesen 27 pályázat mégiscsak 103 verset s 13 kispróza kísérletet jelentett, ami ugyan a következő esztendőre valamelyest emelkedett (37 pályázat: 28 a vers-, 9 a próz kategóriában, mellyel ebben a csomagban összesen 136 vers és 17 kispróza érkezett), egy évvel később

már vészesen csökkenni kezdett, s e pályázatok statisztikája innen kezdve így alakult: 2008: 24 pályázó 99 pályamunkával, ebből 15-en jelentkeztek verssel (összesen 89 opusszal), és 9-en küldtek prózát (összesen 10-et); (csupán a próza-kategóriában pályáznak évről évre ugyanannyian: 9-en); 2009: 15 pályázó (9 verssel, 6 szépprózával), összesen 56 (!) írással; 2010: 17 pályázó (7 verssel, 10 prózával). A további évfolyamok számadatait már nem ismerem, visszavonultam, túlságosan fásult lettem ahhoz, hogy továbbra is ugyanazokat ismétlegessem évről évre, amiket öt éven át elégszer felemltettem. Ma azonban, régi újságkivágásaim rendezgetése közben kezembe akadt a Nő egy szerkesztőségi közleménye 1983. május 17-ről (*Irodalmi pályázat*, 15. p.), mely arról tájékoztatja a lap olvasóit és a március 30-án zárult ifjúsági irodalmi és képzőművészeti pályázatának részvevőit, hogy annak értékelését – tekintettel a jelentkezők és a beérkezett pályamunkák magas számára – meg kellett hosszabbítani: a pályázatra több mint száz (!) neveztek be, egyenként több pályamunkával, s ennek a jelentős mennyiségnek az értékelése az előre tervezettnél bizony jóval több időt igényelt a zsűritől (melynek munkájában Grendel Lajos, Zalabai Zsigmond és Kopócs Tibor vett még részt rajtam kívül, aki – lévén akkoriban a lap irodalmi rovatának szerkesztője – egyúttal a szerkesztőséget is képviseltem a bírálóbizottságban). (Ma már látható, hogy a szóban forgó hetilap ekkori, illetve előző évi pályázatára jelentkezettek adták azután a nem sokkal később megszerveződött, csehszlovákiai magyar viszonylatban irodalomtörténeti jelentőségű Iródia-mozgalom törzsgárdáját, s győztesei, jutalmazottjai egyben nemzedékük vezető személyiségeivé, többen közülük pedig Magyarországon is elismert alkotókká váltak.) Nos, azóta harminc év telt el, az előző rendszer is összedőlt, az ország is kettévált, és a szlovákiai magyar irodalom is mély identitásválságba került. És meggyőződésem, hogy – természetesen egyéb, korfüggő tényezők mellett – az idei Pegazus-évfolyam négy verses pályázata (24 verse), minden eddiginél figyelmeztetőbben tükrözi ezt az identitásválságot is. Tózsér Árpád ez évi pályázatértékelő szavait azzal zárta, hogy „úgy látszik, a vers mint műnem történetében megkezdődött a visszaszámlálás”. Amit én nem hiszek, sőt nagyon sok jel mutat arra szélesebb környezetünkben s a világon is, hogy a „vers mint műnem” – egyelőre? – a legkevésbé sincs végveszélyben. Az viszont igaz, hogy a szlovákiai magyar irodalom mint olyan történetében valóban elkezdődött a visszaszámlálás. Talán nem is mostanában, hanem valamikor a kilencvenes években, s mára már vészesen közeledik a zéróhoz. S ez valóban okot adhat a nyugtalanságra, mert összefügg(het) azokkal a könnyen végzetessé válható identitászavarokkal is, melyet az utóbbi két évtized népszámlálási statisztikáinak a szlovákiai magyar népesség csökkenésére vonatkozó adatai bizonyítanak a legfényesebben (legsötétebben?). (2014. november 6.)

Pálya

A minap megvettem valakinek az új könyvét; íróját évtizedek óta, pályája elejétől ismerem, már az első verseskötetével felkeltette annak idején a figyelmem. A későbbi verseskönyvei azonban valahogyan lemaradtak a könyvespolcaimról, mégis, első kötete alapján egész idő alatt kiváló költőnek tartottam, és nem értet-

tem, kritikai fogadtatása, irodalomtörténeti elhelyezése, kanonizálása a közben eltelt évtizedek során miért nem volt olyan, amilyen a bennem élő, első verseskönyv alapján alkotott kép szerint megillette volna. Talán ezért is volt, hogy a kíváncsiság most, (földi) pályánk vége felé, megvásároltatta velem a legújabb verseskötetét, melyre rögvést rá is vettem magam. Bár ne tettem volna! Mert a kötet versei teljességgel olvashatatlanok voltak számomra, és percek alatt lerombolták a költőjükről évtizedeken át magamban hurcolt képet. Tömény modor, akartság, nyál, fröcsögés, nyelvi bájolgás – brrr! S mindez rendkívül öntudatos módon, mintha a költő tudatosan erre az útra készült volna. Értelenségemben gyorsan előkerestem könyvtáramból az első könyvét – hátha én tévedtem vagy változtam volna ekkorát. Nem, az, bár nem a régi fényében, de világos, tiszta, és ma is *olvasható*. Ami gyakorlatilag azt is kizárja, hogy az én ízlésemben, értékrendemben került volna sor ekkora fordulatra. Nem, a fordulat az illetőnél következett be, aminek idejét, okát nem nekem kell(ene) megkeresnem. De lehet, nem éri meg a fáradságot. Hiszen előfordulhat, hogy valakiről nem véletlenül nem tudjuk, hova jutott el útja végére. Hogy a sors esetleg ezzel is meg akart kímélni bennünket a csalódástól.

Egyvalami azonban ezek után sem hagy nyugodni.

Hányan lehetnek utunk elejéről, akik bár annak idején elfogadólag olvasták és becsülték pályakezdő verseim, s bíztak jövőbeni alakulásukban, folytatódásukban is, ám most ugyanolyan csalódással csapják félre pályavégijeimet, mint én a fenti esetben? Ezt, és ennek okát viszont talán valóban célszerű lehetne kiderítenem... (2014. november 11.)

Perverzitás

Létezik-e nagyobb perverzitás, mint temetőben óhajtani szeretkezni? Valószínűleg csak egy: temetőben szeretkezni. (2014. november 11.)

Széljegyzet az idők változásához

Annak idején semmibe se volt szabad belekötni, ami felülről jött.

Most mindenbe kötelező belekötni, bárhonnan jöjjön is az.

Annak idején sok rossz döntés volt, amit kivétel nélkül dicsérni kellett.

Most úgy tűnik, nincs egyetlen jó döntés sem, mert a jó döntésekbe is kötelező belekötni.

Mintha belekötési, kekeckedési verseny zajlana körülöttünk.

És legalizáltattak az agymenések és agyalágyulások.

A műveltséget mindenütt ellepi az infantilizmusok tengerárja.

Szabadság?

Demokrácia?

Félek... újra félni kezdek... (2014. november 22.)

Üresjárat

Rónay György idézi A. É.-t, aki szerint „*mikor az ember nem akar dolgozni, elkezd fiókot rendezni*”. Márpedig én most ezt csinálom napok óta. Az egyik munkám

(könyvem) befejeztem, a következőt most latolgom. S mindig ez van az üres-járat pihenőiben. De mondja valaki, hogy a pihenő (pihegő?) nekikészülés, a keresgélés, a rend(szer)teremtés nem munka? Sokszor ez a megterhelőbb, a több – s nem csupán szellemi, hanem lelki – erőfeszítéssel, a bizonytalanság gyöttrődésével járó. Ha rend van bennem s köröttem, s ha a megtervezettség és megszervezettség rendje öleli körül, amivel éppen foglalkozni készülök, a munka is sokszor nekilendül, s megy, mint a karikacsapás. (2015. május 20.)

Szóköz

Halkan, észrevétlenül alakul, formálódik egy jelentős életmű – a szemünk látára, mégis, azt kell mondjam, észrevétlenül: Halmi Tamásé. Versekből, esszékből, kritikákból, kis prózai futamokban. Ezek az írásművek – mert egymondatos aforizmái is azok, melyek közt, ha úgy veszem, nagyok is szép számmal vannak, regényi történetet magukban sűrítők, példának említsem csak ezt a mérhetetlen távlatokat és tágasságokat nyitót: „Vándor sebek a tengeren: hajók” –, szóval írásművei egytől egyig a csend felől érkeznek és a csendbe tartanak. Talán épp azért oly beszédesek. Az ő két mondata közti szóközben is több a közlendő, mint bárki szószátyár mondatözönében. Mert munkái, szövegei azt mondják, amire az embernek már nincs szava. Azt, amiről az Isten is hallgat, s az ember nem juthat hozzá, csak az Isten felérzésével, az isteni magába abszorbeálásával. (2015. május 20.)

Keleti/nyugati

Keleti észjárás – nyugati agy = transzcendens realista? (2015. május 20.)

Bowie

Tegnap minden híradásban vezető helyen a *Saul fia* Golden Globe-díja. Meg David Bowie halála. Ez utóbbihoz kapcsolódik Sebők Zoltán tárgyyszerű szűkszavúságában is beszédes Facebook-bejegyzése. Íme: „Véletlenül láttam valamelyik égi tévécsatornán, úgy másfél évtizeddel ezelőtt. Stúdióbeszélgetés zajlott éppen, több résztvevővel. Egy kérdésre válaszolva David Bowie Roland Barthes-ra hivatkozott, mire a műsorvezető nyeglén visszakérdezett, hogy ki az a Roland Barthes. Bowie rendkívül dühös lett, és válasz helyett felszólította a műsorvezetőt, hogy ha tényleg nem tudja, kiről van szó, menjen haza és olvasson. A műsorvezető nem mozdult. David Bowie felállt és elhagyta a stúdiót.” Hát nálunk? Hát mi? Pedig hány műsorvezetőnk felállhatna nálunk is! A különbség csupán annyi, hogy mi sem állunk fel... (2016. január 12.)

Rend

Szétnézve magam körül, annyira nincs rend sehol, egyetlen területen sem, hogy az embernek az az érzése, nagyon sokak erős érdeke, hogy sehol, egyetlen területen se legyen rend a világban. (2016. január 29.)

Négerkérdés?

Irodalmi lapunk, az Opus új számában nagy érdeklődéssel kezdtem olvasni Vrábel Tünde már címével jelzett tárgya miatt is ígéretesnek látszó, bőségesen lábjegyzetelt tanulmányát (*Mark Twain és a négerkérdés*). Melyből azonban arról értesülhetek, hogy ifjúkorom egyik kedves, emberségre nevelő, megindító, s ugyanakkor izgalmas olvasmányának, a *Huckleberry Finn*-nek az USA-ban újabban számos bírálója akad, és sok amerikai iskolában és könyvtárban is tiltólistán szerepel (2000-ben például az első ötven között is az egyik legelőkelőbb – a negyedik! – helyen szerepelt a legtöbbször betiltott könyvek között!). Na, ilyenkor szokott kitörni rajtam a frász! (Hol vagyunk? A *szovjetónióban*? – jut eszembe Kukorelly Endre barátom ROM-ja. Vagy Husák elvtársék 1968 utáni posztsztálinista Csehszlovákiájának diktatúrájában? – jutnak eszembe életem sötétebb napjai is.) S amikor a tiltás okát (okait) olvasom, már hinni sem akarok a szememnek. Mely(ek) szerint a könyvet be kell tiltani, mert 1) „brutális elemeket tartalmaz”; 2) vannak, akik „nem értenek egyet a regény befejezésével”; 3) „rasszista jegyek” fedezhetők fel benne (valamely Pihent Agy még azt is megszámolta, hogy 219-szer szerepel benne a „néger” (nigger) szó; 4) túlságosan „férfiközpontú”. A szerző azzal zárja dolgozatát, hogy a *Puddingfejű Wilson* – a regényt ért kortárs bírálatok ellenére is – azért tartja kiemelendőnek, „mert megmutatta, hogy a 20. századhoz közeledve nem minden amerikai gondolkodott amerikaiul”. Na most – félretéve e mondat s az ilyen mondatok, megjegyzések történelmietlenségét –, ha a *Huckleberry*... kapcsán imént idézett (hivatkozott) infantilizmusok, kimódoltságok, ideologikus ráfógások és belemagyarázások, időtévesztések jelentik (jelentenek) az amerikai (amerikai módon való) gondolkodást, az isten mentsen meg tőle mindünket. Egyébként is, ilyen alapon brutális elemei miatt (kiűzetés a Paradicsomból, lángpallosok stb.), továbbá férfiközpontúsága miatt (mi az, hogy Ádám bordáját kivéve teremtetett meg a nő, mi az, hogy ily módon másodrendű, mi az, hogy alárendelt stb.) betiltanák már magát a *Bibliát* is, melyben ráadásul a teremtés végkifejletével sem értek egyet (mivé lett végül a „teremtés koronája”, az ember!?). Igaz, jobb, ha nem adok ehhez senkinek se ösztönzést (érveket), hiszen már amúgy is nagyon sokan vannak, akik legszívesebben kitörölnék a *Bibliát* is az emberi műveltségéből... (2016. február 21.)

Voks

A Simon Attila történész barátommal Szent-Iványi Józsefről, a két világháború közötti csehszlovákiai magyar politizálás e jeleséről írandó monográfiánkhoz olvasgatók, jegyzetelgetek. Íme, kerüljön ide például egyik, kilencven évvel ezelőtti passzusa az 1925-ös csehszlovákiai választások idejéből: „...a demokrácia választási harcában ellentéteket kell keresni és gyártani. Aki több hibát követ el és több támadási felületet hagy fedetlenül, az gyengébb. Az agitációs eszközök gyártásában az ügyesebb az erősebb is. A választási küzdelem ki szokta váltani sokszor a leggaládabb rágalmakat, és minden harc hiába van ellene. A választási küzdelemnél, bármily embertelen, még a háború is szebb. Herczeg Ferenc

Széchenyi szájába adja a politikai harcok idején az elkeseredett kijelentést: »Mennyivel szebb volt a francia harctéren: öltük egymást, de nem gyaláztuk.«

Itt azonban hirtelen elfog a kétely: valóban kilenc évtizeddel ezelőtti ez az idézet?

Hát... igen...

A király meztelen.

Még ha már régóta parlamentben ül is.

Ezek után tényleg nem tudom, hová tegyem a voksomat...

Tegyem-e még valaha valahova? (2016. április 20.)

Igazságtalanság?

Azt írja Gál Sándor legfrissebb jegyzeteiben, micsoda igazságtalansága a sorsnak, hogy jövőre már nyolcvanéves lesz. Én azt gondolom, a sors közömbös, s nem ,igazságos' vagy ,igazságtalan'. Csak az ember számára nem tud közömbös lenni, hogy közömbös. Én eddig jól el voltam vele: olyan volt, amilyen (volt benne hideg is, meleg is – igaz, túl hideg talán nem, de túl meleg sem!). S ha eddig közömbösségében volt hozzám olyan, amilyen, mi szebbet kívánhatnék magamnak a hátralevőkhöz, hogy ez most már maradjon is így. Különben is, hál' istennek, ha azt veszem, verni nem vertek, kínozni nem kínoztak, s emberiségemben sem aláztak meg (nagyon) eddig. (S, ami talán ennél is fontosabb: családtagjaimat, szeretteimet sem.) Ha a testileg, lelkileg megnyomorítottak felől nézem, bizony, elég nagy igazságtalansága lehet a sorsnak, hogy őket igen, másokat (még?) nem (egyelőre?). Ebből a szempontból ugyan mért panaszkodnék a sors igazságtalanságára, hogy maholnap már betöltöm a hatvanhetet? Inkább azt mondom: hál' istennek, hogy már hatvanhét leszek. Inkább áldhatom a sorsom, hogy még mindig így. S kívánhatnék-e magamnak nagyobb ,igazságtalanságot' a sorstól, hogy még hetven- meg nyolcvanévesen is legalább így, a fentiek – s más egyéb elképzelhető, de nem kívántak – nélkül?! S hogy így legyen, így maradjon, istenemre, arról is boldogan lemondanék, hogy hatvanhétnél (sokkal) több legyek... (2016. június 8.)

Beköszön-

Fiatall kollégám főszerkesztői beköszöntője a lapban, melyet annak kiadói az irányítására bízta a minap.

Új ember kovácsa... Szocialista nevelés... Liberáldemagógia... Szabadságdogma...

Vajon melyikünk tehet róla, hogy cikke olvastán ilyenek jutnak eszembe?

Vajon melyikünk téved? (2016. július 1.)

Sebek

Arra ébredtem az éjszaka kellős közepén, hogy rettenetesen fáj a tenyerem. Mindkettő, ugyanazon a helyen, közepén (a kéztőcsontok és az orsócsont között). Talán Krisztus öt sebe közül nyilallt bele kettő? (2016. december 13.)

Valamit a Mindenkiről...

Kilenkor az idei kisjátékfilmek Oscar-díjra esélyes *Mindenki* a Dunán. Technikailag, szakmailag eminens tanuló elsőrendűen *szervezett*, filmes mestermunkája; szép felvételek, éles szemmel elkapott arcok, kifejezések, összefogottság, kiegyensúlyozott ritmus, a rendező és az operatőr kiváló, egybehangolt munkája a szereplőkkel, különösen a gyermekszereplők játéka mérce fölötti, zene és kép egybejárása. Tartalmilag, szemléletileg azonban erősen sematikus (a rossz elnyeri méltó büntetését), a főszereplő énektanár nő alakja emberileg árnyalatlan, egyoldalúan célzatos (pedig egy hibás döntés következményeinek jogos elszenvedőjeként, személyes tragédiája felől is lehetne nézni őt – igaz, ez már egy másik film lenne/ lehetne –, itt azonban, bár akár nemesnek is vehető cél érdekében és meglehetősen kifinomult, kulturált eszközökkel dolgozó, végső soron azonban diktatórikus alakra volt véve a figurája), míg az énekkarnyi gyereksereg, ellenkezőleg, az osztatlan jó, a felmagasztosuló ártatlanság és az „egységben az erő” demonstrációjaként szintén osztatlanul sémaszerű, strukturálatlan. Az utóbbi időben már nemcsak a filmiparban, hanem a filmművészetben nemkülönben – így az újabb magyar filmek esetében is (lásd pl. egyértelműen Bozsogi János 2016-os *Csonka délibábját*) –, mintha egyre inkább kezdene tért hódítani, az újabb amerikai filmek túlnyomó többségét is jellemző, egyfajta leegyszerűsítő, ideologikus szemlélet (melyek óhatatlanul is mindig a hajdani szovjet szabványfilmeket, szabványábrázolásokat, szabvány-eljárásokat juttatják eszembe, csak épp az ellenkező oldalon), afféle – a belsőleg differenciálatlan, osztatlan jó és egyértelműen rossz dichotómiájára épülő – újsematizmus. Az idén harmincöt éves Deák Kristóf persze kitűnően iskolázott, vérbeli filmes, aki a filmes szakma mindegyik rész(leg)ét kitűnően ismeri, s e munkája is jól mutatja, hogy milyen otthonosan mozog a (nyugati) filmipar előkelő műhelyeiben (még pályája elején vágóasszisztensként dolgozott pl. Steven Spielberg stábjában; filmográfiájában tucatnyi külföldi – amerikai, brit, spanyol, pakisztáni – film szerepel, melyekben különböző feladatokat látott el). S kétségtelen, hogy ezeket a tapasztalatait a *Mindenkiben* is bőségesen tudta hasznosítani, ám mégsem tudom elosztatni magamban annak gyanúját, hogy az Oscar-jelöléssel kisjátékfilmjének tagadhatatlan szakmai színvonala, minősége mellett kicsit ideológiai felhangjait, irányzatosságát, sematizmusát is díjazták. Amivel persze korántsem szeretném azt mondani, hogy ezt most *még* nem teljesen érdemelte meg, sőt! De talán nem fog ártani, ha újabb filmjével, filmjeivel bizonyítja majd, hogy ezt *már* most teljes mértékben kiérdemelte. Mindenesetre szurkolok neki, mert egészében véve szép filmet láthattam a *Mindenkivel*, mint ahogy tucatnyi pazarul megcsinált, emlékezetes – s ideológiailag nem is mindig terhelt – szovjet filmet is láthattam anno, amelyeket viszont mostanában már egyre inkább nem sikk emlegetni, s amelyekre manapság egyáltalán nem célszerű (nem tanácsos, nem PC?) emlékezni. (2017. február 26.)

Szabadság, hit, hitel, hitelesség

Forbáth Imre idézi, az őt és verseskönyvét övező közömbösség, érdektelenség kapcsán, Fábry Zoltánnak írt valamelyik levelében Pascal: „A hallgatás a

*legnagyobb üldöztetés...” Csakhogy elkerülte a figyelmét a mondat folytatása: „...a szentek sohasem hallgattak.” Amiből világos, hogy itt a francia bölcselelő nem a ‚visszhangtalanság’ kisszerű, érdekelvű értelmezésében, hanem az érdekefeletti ‚bátorság’ adta szabadság értelmében gondolta, amit írt (annak kapcsán, hogy milyen nehezen talált Párizsban olyan nyomdászt, aki ki merete volna nyomtatni az egyik szövegét). Vagyis a pascali értelmezésben a visszhangtalanságnak nem szinonimája az üldöztetés, hanem éppen hogy a bizonyos helyzetekben való megszólalás elutasítása köti béklyóba az embert, s a ‚megszólalás’, a ‚kimondás’ akár üldöztetés árán való vállalása, a megfélemlítéseken való felülemelkedése teszi őt szabaddá (belsőleg). A fentiek akár például is szolgálhatnának arra az esetre, amikor az értelmezés elszakad az értelmezettől, amikor szabad pályára kerül... Márpedig – s ezt szintén Pascal mondta valahol – „...a gondolkodás szabadsága nem terjedhet addig, hogy a tényeket ne vegyük figyelembe”. Szegény bölcselelőnk! Ha látná, mint igázza le, mint gyűri maga alá körülöttünk a tényeket (s a világot) a dogmává merevített szabadság féktelen kultusza... Az viszont, hogy ezzel épp annak hitele s hitelessége mehet veszendőbe, már egyre kevésbé érdekli annak papjait, igehirdetőit... Pedig *hit* és *hittel* egymásból sarjad, s hitünk csak a hitelesben lehet igazán erős. (2017. június 1.)*

Ki volt Futurista Ferenc?

A két háború közti igen mozgalmas cseh – prágai – színházi élet egyik jellegzetes alakja, népszerű kabarészínésze, legendás komikus volt Ferenc Futurista (aki mellesleg szobrásznak sem volt utolsó), akiről azt tartja a fáma, hogy elég volt csak megjelennie a színpadon, a nézőtíren máris felharsant a nevetés. A magában is különleges (művész)név a mi számunkra akár magyar eredetet is sejtethet.

De volt-e (lehetett-e) köze az egyébként művészcsaládban született Ferenc Futuristának hozzánk, magyarokhoz, dicsekedhetnénk-e magyar származásával? Nos, komikusunk komikusan hangzó (művész)nevének más a magyarázata.

A Ferenc keresztnevet ugyanis még diákkorában, egy magyar származású prágai szobrászmestertől kapta (azért egy magyarnak is szerep jutott hát ebben a névváltoztatási történetben!), akinek műhelyében a fiatal František inaskodott. A Futurista pedig akkor ragadt rá, amikor a még szintén nagyon fiatal Fiala egyik cseh kabaréfellépését követően – még jóval a futurizmus atyjának számító Marinetti prágai szereplése előtt – az egyik újság azt írta róla, hogy ő a jövő tehetősége. És ezzel tulajdonképpen el is dőlt, hogy Ferenc Fialát a prágai nagyközönység már Ferenc Futuristaként ismerje és kedvelje meg.

Azaz olykor nemcsak az életünk lehet regényes, hanem nevünk története is, miként a hajdani cseh (kabaré)színpad egykori csillagának, František Ferenc Fiala Futuristáénak is... (2017. június 14.)

Tükör

Nem könnyű apának (szülőnek) lenni. De lényegtelen, hogy könnyű-e, vagy nehéz. Mert a végső elszámolásnál föl sem merül ez a kérdés. Viszont a gyerme-

ked lesz az a tükör, amely elkerülhetetlenül megmutatja, milyen voltál szülőnek. (2017. június 26.)

A megtartó erő

„Ez az a hang, amiért odaadnám minden regényemet” – jegyezte meg Kemény Zsigmond a népballadák kapcsán.

Lehet, én is a népköltészet hordozta szépségekért, teljességért?

Lehet, én is a népköltészet hordozta szépségekért, teljességért...

Bizton állítom, nagy tragédiánk – az ember veszésének nagy oka – a népköltészet kivészése életünkből (életéből). A népköltészet együtt nőtt, erősödött az emberrel, megtartó erő volt évezredekén át (s ezzel együtt a hite is – hogy is írta Csokonai: *„régibb út a hit, mintsem az értelem”*), s most lemondott róla, elfordult tőle... S itt nem pusztán arról van szó, élhet-e karja, lába nélkül az ember. Hiszen a tudomány ezeket már viszonylag jól működő protézisekkel tudja pótolni. De élhet-e az egész teljességét átjáró/átható költészet s hit nélkül? Hiszen egész emberlényege szublimálódik ezekben. S ha ezek elvesznek (kihalnak belőle), nem emberlényegének elveszése okozza azt? Emberlényegünket vajon mi pótolhatja? Van-e (lehet-e) protézisünk helyettesíteni (pótolni) azt? Láthatáron a protézis-lény? (2017. szeptember 16.)

Isten ölében

„...az ateista nem tud hinni Istenben” (Michaux), ezért elengedi őt. De semmit nem tud tenni az ellen, hogy az Isten nem engedi el. S ez – bevallja? nem vallja be? – jólesik neki. Megnyugtatóan hat rá. S este, hiszi, nem hiszi, Isten ölében alszik el. Reggel aztán, amikor kérdik tőle: hogy aludtál?, ezt feleli: Mintha Isten ölében aludtam volna – borzad el magától. Aztán megnyugszik: hiszen Isten nincs is. De azért titokban már az estét várja... (2018. január 27.)

Füzi László

„Nem az a fontos, hogy ki hol van, hanem hogy ki van valahol”

Dr. Szurkos István *Amit nehéz kimondani* című könyvéről

A személyes hangot ebben az írásban nem tudom, s nem is akarom elfedni, ezért először azt mondom el, hogy dr. Szurkos Istvánt, a könyv szerzőjét 1976 nyarán ismertem meg. Másodéves egyetemista voltam Szegeden, a vizsgaidőszak végén Ilia Mihály tanár úr mutatott be bennünket, Csapody Miklóst és engem az akkor nála vendégeskedő Szurkos doktornak, aki Kovásznán élt, szülésznőgyógyász volt. Ő azonnal meghívott bennünket magukhoz Kovásznára, így pár hét múlva már utaztunk is. Én akkor indultam neki először egy ekkora útnak, sem Erdélyben, sem másutt nem jártam addig, az akkori út történései már csak ezért is erősen rögzültek bennem.

A vonat az alkonyban indult el Budapestről, hajnalban már mintha egy másik világra ébredtünk volna a vonatfülkében. Az is volt, a miénkétől különböző, számos feszültséget magában hordozó, s számos emberi értéket megmutató világ. A hajnali ébredéskor még csak az addig ismeretlen hegyek, havasok, völgyek leptek meg, pár óra alatt viszont az ottani világ politikumára is rádöbrentünk. A hetvenes évek közepén voltunk, a romániai diktatúra már kiépülőben volt, a vele szembeforduló, nagyobbrészt még a nyilvánosság határain belül létező erdélyi magyar kultúra a fénykorát élte, egyik későbbi tanulmányomban a romániai magyar kultúra nagy évtizedének neveztem ezt az évtizedet. Amikor elindultunk, még nem tudtam, hogy ezzel valójában az erdélyi magyar irodalmi, tágabb értelemben pedig az erdélyi magyar kulturális világba léptem bele, olyannyira, hogy ma is figyelem annak minden számomra elérhető megnyilvánulását.

Legelőször azonban egy család életébe léptünk bele. Szurkos doktorék akkor egy tömbházi lakásban éltek, Pista, ahogy már akkor is szólítottuk, Ildikó, a felesége, s három gyermekük, Pistu tizenöt éves volt akkor, Ildikó tizenegy, Enikő pedig másfél. Ebbe a családba érkezett két szegedi egyetemista tulajdonképpen teljesen ismeretlenül, mégis úgy, mintha már korábbról is számos szál kapcsolt volna össze bennünket. A család, a teljes család nyitottsága, Pista energikussága és Ildikó végtelen türelme nélkül ez elképzelhetetlen lett volna...

Az ottani két hetünk alatt megismertük Kovásznát, aztán pedig szinte az egész Háromszéket. Jártunk a Szent Anna-tónál, Háromszék két fontos városában, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen, jártunk Brassóban. Háromszék szelle-

mi-művészeti élete roppant élénk volt, s az ottani értelmiségi réteg tagjai kapcsolatot is tartottak egymással. Kovásznán Szurkos doktorék révén leginkább Incze Sándor tiszteletessel és családjával, Gazda Józseffel, Fábíán Ernővel találkoztunk, Sepsiszentgyörgyön Farkas Árpáddal, Czegő Zoltánnal, Magyarai Lajossal, emlékeim szerint Bogdán Lászlóval is egy rövid időre, Sylvester Lajos színházigazgatóval, Gajzágó Márton újságíróval, Kézdivásárhelyen Jakabos Ödönnel kerültünk kapcsolatba. Ödön ekkor már túl volt indiai útján, melynek során Kőrösi Csoma Sándor dardzsilingi sírjára egy marék csomakőrösi földet helyezett el, s onnét is hozott magával egy maréknyit Csomakőröstre. Jakabos Ödön ismertetett meg bennünket az Ötvös Gyula–Ötvös Sára házaspárral, ők középiskolában tanítottak, velük a hazai és a romániai magyar történelemtankönyvek közötti különbségekről beszélgettünk. Kézdin a múzeumban Incze Lászlóval találkoztunk, ő a kiállító teremben mutatott be bennünket Veress Dánielnek. Incze tiszteletes kérésére képviseltük őt és családját Makkfalván egy lakodalomban, onnét visszatérve – kalandos körülmények között – egyből Kommandóra mentünk, később Erdővidékre mentem el Incze tiszteletessel és feleségével, Incze tiszteletes útközben mondta el nekem a szülőfalujában, Szárazajtán történt vérengzés megdöbbentő mozzanatait. Gazda József színjatszói is elkísértük egy előadásukra az egyik Kovásznához közeli faluba, még egy Kányádi Sándor-esten is voltunk, de lehet, hogy ez már egy másik utamon történt. Jártunk Csernátonban a Haszmann testvérek akkor formálódó gyűjteményében, Brassóba Szurkos doktorral és Incze tiszteletessel mentünk be, akkor az Incze család Ildikó nevű lánya ott volt, ahogy mondták, oda adták be német szóra, ma Pesten színésznő. Amikor két hét elteltével hazaindultam, a brassói pályaudvaron Nagy Olga néprajzkutatóval és férjével találkoztam, az úton velük beszélgettem egészen Kolozsvárig. Nagy Olga ezt megelőzően rendezte sajtó alá Győri Klára *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című vallomását, akkoriban jelent meg a *Széki népmesék* című gyűjteménye, alig valamivel később a *Paraszt dekameron* című összeállítás, ezek a könyvek ismertek voltak akkor, egészen széles körben

Amint a fentebb írtakból is látható, kiváló írókkal, tudósokkal, egyetlen szóval: értelmiségiekkel találkoztam az első erdélyi utamon, számomra ez meghatározó jelentőségű volt, már csak azért is, mert nem értelmiségi világban nőttem fel. Mindemellett ez az értelmiségi kör az anyanyelvi kultúra megőrzésére törekedett, ha tagjai felfogása között létezett is különbözőség, a teória egyébként is különbözik a gyakorlattól, valamennyien ragaszkodtak megőrkölt népi-nemzeti hagyományaikhoz. Későbbi életutamon sokakkal találkoztam azok közül, akiknek a nevét felsoroltam, de azok is, akikkel később már nem találkoztam, nagy hatást gyakoroltak rám, azóta is sűrűn gondolok rájuk.

A legintenzívebb kapcsolatunk – természetszerűen – Szurkos doktorral volt. Széles látókörrel bíró, olvasott, szakmailag jól felkészült orvos volt. Törekedett is arra, hogy jó orvos legyen, orvosként, nőgyógyászként valószínűleg csak így védhette meg magát. Készült nagydoktori értekezése megvédésére, de disszertációját majd csak 1977-ben védheti meg, addig a megyei pártbizottság (!) még a beadását sem engedélyezte. Sokakkal tartott fenn szoros baráti kapcsolatot, nyilván orvosokkal, s a helyi társadalom legkülönbözőbb rétegeihez tartozók-

kal is, magam „kapcsolatrendszerének” csak egy részére láttam rá, az erdélyi magyar írókkal való kapcsolatára. Különösképpen a Sepsiszentgyörgyön, a Megeyi Tükör című lapnál tevékenykedőkkel volt szoros a kapcsolata, de ennél nagyobb körben is ismert volt. Az írásom címében szereplő mondatot történetesen Gálfalvi György idézte Szurkos Istvántól a kézdivásárhelyi értelmiséggel foglalkozó írásában, Szurkos István akkor ott dolgozott. Baráti kapcsolat fűzte a *Tiszatáj* szerkesztőihez, Ilia Mihályhoz és Annus Józsefhez, szoros kapcsolatban állt Kovács Istvánnal, a Kilencek csoportjához tartozó költővel, nem beszélve arról, hogy olvasta a magyarországi és a romániai magyar irodalmi folyóiratokat is. Emlékszem, amikor Kovásznán voltunk, egyszer becsöngetett egy ismeretlen férfi, Soltész József vagyok Szatmárról, mondta. Soltész Józsefnek az *Ez a pasas nem Beckett?* című kötete ismert volt, pár napot ő is ott töltött velünk együtt Szurkoséknál.

Családjuk nyitott volt a kapcsolatokra, a szülők minden tőlük telhetőt, ami nem volt kevés, megtettek tanítatásukért, szűkre szabott utazási lehetőségeiket jól kihasználva igyekeztek minél többet megmutatni nekik a világból. A család életére mégis rátelepedett a félelem, mert legnagyobb gyermeküknél, Pistunál tíz hónapos korában aorta-rendellenességet állapítottak meg. Az ezzel járó állandó feszültséget a közéleti-politikai körülmények növelték, Szurkos doktort 1973-tól megfigyelése alá helyezte a Securitate. Tudni tudtak erről, nem csupán tudtak, de érezték is a következményeit, nekünk közvetlenül nem említették, de utalások elhangoztak róla. Azt, hogy vendéglátónk milyen fizikai és lélektani terhelés alatt élte az életét, nem tudom elmondani.

Mínta állandóan jelen lett volna mindenütt, a kórházban, a vendégeivel az ebédeknel és a vacsoráknál, ahol a legújabb olvasmányokról esett szó, a politikussal folytatott beszélgetéseiben, a napi ütközésekben, a Tündérvölgyben épülő házuk tervezésénél és építésénél, a külföldi utazásoknál. Amikor két évvel később már a feleségemmel látogattunk el hozzájuk, az étteremben az asztalunkhoz ült a Szeku helyi főnöke, s ebéd közben mondta neki: Pista, disszidálj, én kapom majd meg a házadat, ha elmész innét. S mindezt naponta kellett átélnie, munka mellett, minden mellett. Mégis azt hiszem, hogy Szurkos István nagy tétre menő küzdelmet folytatott a hatalommal. Nagy tét, mondom, de rá kell kérdeznem arra, hogy valójában mi volt a tétje ennek a küzdelemnek. A család életének a biztosítása, anyanyelvű kulturális közösség teremtése, az anyanyelvű kulturális és szakmai tájékozódás feltételeinek biztosítása, a saját szakmai előmeneteléhez szükséges feltételek biztosítása, itt a tárgyi feltételekre is gondolok, hiszen számos eszközt maguknak az orvosoknak kellett felhajtaniuk, s valahogyan megszerezniük a kórházaiak számára, s a szellemi feltételekre is, gondoljunk arra, hogy a nagydoktori disszertáció benyújtásához is a megyei pártbizottság engedélyére volt szükség, s akkor még csak a keretekről beszéltünk, s szó sem volt arról, hogy a bezáródó romániai világban valahogyan a szakmai anyagokhoz is hozzá kellett jutni. S akkor jött a többi cél, napi szinten a könyvek, folyóiratok beszerzése is gondot okozott, ennek kapcsán a magyarországiakra gondolok. Akkor már egyre több árucikk hiányzott a romániai boltokból, sokszor a legelemibbek is, ezekhez is hozzá kellett férniük valahogy. Meg kellett küzdeni az

útlevelért, látjuk majd, Szurkos István ottani utolsó nagy küzdelme arra irányul majd, hogy az egész család számára egyszerre szerezzé meg az útlevelet, s így együtt hagyhassák el Romániát.

Nem tudok mást mondani, mint azt, hogy azoknak a céloknak a megvalósításához kereste a teret és a lehetőségeket, amelyek benne a család, a szakmai munka és a közösségi élet kapcsán kialakultak. Azt, amiért ott és akkor Szurkos Istvánnak, és természetesen a többi kisebbségi, s nem csak kisebbségi állampolgárnak a maga tétre menő küzdelmét meg kellett vívnia, valójában az egyéni és közösségi jogok voltak, s másutt, normális államokban ezeket biztosították az állam polgárai számára, de az a Románia, amelyikben Szurkos István is élte az életét, nem felelt meg a normalitás feltételeinek.

Szurkos István azok közé tartozott, akik nem rendelték magukat alá a hatalomnak, s a maguk céljait a hatalom lehetséges, bár szűk körű, s roppant veszélyeket magában rejtő felhasználásával, manipulálásával próbálták megvalósítani. A hetvenes években Magyarországon is megfigyelhető volt ez a jelenség, egy nemzedék számos nagyra hivatott, kiváló képességekkel megáldott tagja gondolta úgy, hogy végső soron ezen a módon győzheti le azokat, akik megakadályozták a törekvéseik természetes módon való érvényesítését.

1976 után 1978-ban jártam Kovásznán, akkor már, ahogy írtam, a feleségemmel. Örömkre, jöttek ők is, Pécssett, a feleségem szüleinél látogattak meg bennünket, ez már az egyetemi tanulmányaink befejezése után volt. Az 1981. augusztus hetedikére virradó éjszaka tragédia érte a családjukat, meghalt a fiuk, ifjú Szurkos István. Az aorta-rendellenesség beteljesítette azt, amitől a szülei és a barátai féltek. A család gondolkodásában ezt követően kerülhetett előtérbe a szülőföldjük elhagyása, erre 1984. július 1-jén került sor. Svédországban, Jönköpingsben telepedtek le, kapcsolatunkat rövidebb személyes találkozások és a levelezés révén máig fenntartottuk.

Szurkos István *Amit nehéz kimondani* című könyve két részre tagolódik. Az első rész a szerző naplójában rögzített visszaemlékezésekre, valamint az ezeket kiegészítő szóbeli közléseire épül, felhasználva a megfigyelésére nyitott Securitate-dosszié négykötetes anyagát is. Mindezt úgy kell elképzelni, hogy az írásbeli és szóbeli hosszabb-rövidebb részekből, töredékekből összeálló szerzői monológot a szerkesztő Veress Mária által írott összekötő szövegek kapcsolják egybe, ezeknek különböző, a dolog természetéből fakadóan magyar, román és svéd nyelvű források adják az alapját, többek között a Securitate által rögzített anyagok is. Szurkos István önvallomása így válik teljessé, mondhatjuk, egységes szövegfolyammá. A könyv második részében a Securitate-dossziék anyagába nyerünk betekintést, ahogy a könyv anyagának szerkesztői, a már említett Veress Mária és a jegyzeteket, interjúkat készítő s a szöveget gondozó Bálint István János jelzik, ennek a könyvnek a kereteit jócskán meghaladta volna a megfigyelési anyag teljes feldolgozása, ők maguk az iratok kivonatos és némileg értelmezett bemutatására törekedtek, ez a kivonatolt anyag az előző majdnem háromszáz után önmagában háromszáz nagyalakú oldalt tesz ki. Veress Mária és Bálint István János munkáját Molnár István gyháztörténész, Securitate-kutató segítette.

A Securitate Szurkos István „célszemélynek” a nyomozás során a COPILUL, magyarul A GYERMEK fedőnevet adta, nyilvánvaló utalással Szurkos István foglalkozására, merthogy nőgyógyász volt. Miután a hazai titkosszolgálatok is vagy a megfigyelt nevével, vagy pedig a foglalkozásával kapcsolatba hozható nevet adtak a célszemélynek, feltehető, hogy a névadásnak ez a gyakorlata „körön belül” általános volt. Megjegyzendő az is, és egyben pedig felháborító, s ezt nem csak azoknak mondom, akik ilyen jellegű anyagokkal nem találkoztak, hogy a megfigyelés mindenre kiterjedt, arra, hogy ki járt náluk, kivel beszélgettek, kit hívtak telefonon és kitől kaptak levelet. A beszélgetések, levelek tartalmát is rögzítették, így a család élete utólag is szinte óráról órára rekonstruálható. Az ilyen méretű, a magánéletbe és a gondolkodásba is betekintést adó ellenőrzöttség dokumentumai szinte agyonnyomják az embert. Az előbb említett „kétszintű” anyag a kötetben összekapcsolódik egymással, a megfigyelések nem csupán a Szeku működésével kapcsolatban jelentenek forrásanyagot, hanem a megfigyelt élettörténetével kapcsolatban is. Személyes és történeti vonatkozásokban gazdag szövegegyüttes teremtődött így, magam, ezernyi lehetséges utalás mellett elmenve, merthogy ennek az írásnak is megvannak a keretei, a személyes vonatkozások közül emelek ki néhányat.

Kiemelésem az azzal kezdem, hogy valójában ebből a könyvből ismertem meg Szurkos István életének az 1976-ban történt találkozásunkat megelőző szakaszát. Beszélgetéseink során természetesen előkerültek a korábbi időszakokra való utalások, így szülőfalujára, a háromszéki Haralyra, arra, hogy Marosvásárhelyen végezte el az egyetemet, de arról, hogy hogyan is zajlott a magyar fiatalok tanulása az ötvenes évek Romániájában, akár a középiskolában, akár mondjuk az orvosi egyetemen, nem beszélt, s más sem nagyon írt erről. Most a következőket olvasom: *„Mi akkor még nem tudtunk románul. A Székelyföldön nem hallottunk román szót, se Sepsiszentgyörgyön, se Marosvásárhelyen. A nyelotanítás egyébként sem volt színvonalas. Valamennyi oroszot is tanultunk, de nem sokat. Annyit mindenesetre mégis ért, hogy be lehetett magolni hosszú szövegeket, majd elmondani és jeles osztályzatot kapni rá.”* Arról sem tudtam, hogy az egyetem elvégzése után bent maradt az egyetemen, arról pedig végképpen nem, hogy onnét a Magyar Autonóm Tartomány 1960-ban történt megszüntetése miatt kellett eljőnnie. Az akkor létrehozott Maros-Magyar Autonóm Tartományban Háromszék már nem volt benne, s az elrománosítás is felgyorsult. A marosvásárhelyi egyetem is kétnyelvűvé vált, a gyakorlati órákat csak románul tartották, ahogy a kórlapírás is románul történt, ezzel az olyan magyar gyakornokok számára, mint amilyen Szurkos István is volt, megszűnt az egyetemi karrier lehetősége. *„A rendszer olyan helyzetbe kényszerített, ami ellen semmit sem tehettem, ezért kihívásként fogadtam a maroshévízi kinevezésemet”* – mondja. Ezzel a változással valójában élete alapszituációja teremtődik meg, az adott tér által megteremtett lehetőségek kihasználása miatt, vagy más kényszerítő körülmények miatt többször kell majd váltania, s mindig újra kell megteremtienie maga körül azt a világot, amelyikben dolgozni, létezni tudott.

Marosvásárhelyen ismerte meg feleségét, Nagy Ildikót, ott született meg a fiuk, Pistu is. A maroshévízi kinevezés után felesége két évig Vásárhelyen

maradt a fiukkal, ő kéthetente járt hozzájuk haza. A könyvben hosszan beszél arról, hogyan hozatta meg a szakmai fejlődéséhez szükséges szakkönyveket, milyen szakmai folyóiratokra fizetett elő, s hogy hogyan készült a szakvizsgára. *„Akkor még nem tudtam jól románul, csak a konyhanyelvet beszéltem, amit betegeimtől rendelések alatt megtanultam, ezért kellett nekem kívülről bevágni a műtéttani kérdésekre minden egyes választ. Magnóról magoltam az anyagot minden áldott este. Annak idején a főorvosi vizsgára készülő magyar tanársegédek állították össze és tanulták meg kívülről az anyagot, mert ők sem sokat tudtak románul. Dr. Márton Gerő tanársegédétől kaptam meg a felvételt és másoltam le. Jó, hogy volt Tesla magnetofonom, amit még annak idején Marosvásárhelyen vettem.”* Hasonló volt ez ahhoz, ahogy mi kaptuk meg Szegeden a felsőbb évesektől professzoraink régi jegyzeteit.

Hasonló volt ahhoz, de mégsem ugyanaz volt.

Maroshévízről a fiuk betegsége miatt költöztek el, Kézdivásárhelyen, a város akkor már az 1968-as megyésítés során újonnan létrehozott Kovászna megyéhez tartozott, a kórház szülészeten volt üres szakorvosi állás, azt pályázta meg, s nyerte el. Az ekkor kezdődő időszakban alakultak ki irodalmi kapcsolatai, legjobb barátjának Farkas Árpádot tartotta, vele utazott Szegedre, találkoztak a *Tiszatáj* szerkesztőivel, Ilia Mihállyal és Annus Józseffel. Az irodalom közel állt hozzá, olvasta a magyarországi folyóiratokat, volt olyan terve is, hogy beiratkozik a bölcsészkarra, magyar szakra. A Szeku általi megfigyelése is ekkor kezdődött. Kézdiról átjárt Sepsiszentgyörgyre. *„Sepsiszentgyörgyön Darkó Zsiga bácsinak, aki nagyon jó sebész volt, törzsasztala volt a Sugásban, ahová a Megyei Tükör szerkesztőségéből mindig oda mentek az újságírók, s ott iddogáltak, beszélgettek. Ennél az asztalnál gyűltek össze a tollforgatók, Farkas Árpi, Czegő Zoli, Magyar Laji, mindenki odagyűlt, Visky Árpi is, Szilágyi Domokos is, amikor Sepsiszentgyörgyre jött, Csiki Laci is ott volt. Ő mondta mindig, hogy költő az, aki meg tud élni a verseiből. Tudtam, hogy egy és három óra között ott vannak, s néha bementem, de soha nem ittam semmit, mert autóval voltam. Ez akkor volt, amikor már Kézdivásárhely és Kovászna között ingáztam, s féltem a közutakat ellenőrző rendőröktől. Bogdán Lacika is Darkó Zsiga asztalánál ült Sepsiszentgyörgyön a Sugásban. Őt akkor ismertem meg, amikor Veress Dani kihozta egyszer Kézdivásárhelyre, s mondta, hogy van itt egy fiatalember, akiből lehet, hogy költő lesz. (...) Vári Attila állandó vendég volt nálunk”.* Ennek a körnek jó néhány tagját ismertem meg első erdélyi utamon, de mindenkiről, s másokról is hallottam már korábban, olvastam a könyveiket, írásaikat, később többük írását szerkesztőként is közölhettem, vannak, akikkel ma is kapcsolatban állok. A Sugásban is jártam, akkor éppen Beke György volt ott Kolozsvárról, de az akkori úton a Szemerja lakótelepen lévő hasonló jellegű intézményben töltöttünk hosszabb időt.

Szurkos doktor Kovásznára 1973-ban került, a Svájcba disszidált dr. Komáromi Mihály helyére. Komáromi Mihályról én azt tudtam, hogy Farkas Árpád neki ajánlotta a *Sectio Caesarea* című versét. Kovászna kisváros, de gyógyvizei révén egészségügyi központ, talán nem véletlen, hogy Szurkos István legaktívabb életszakasza ehhez a városhoz kötődik. Dolgozott a szülészeten, tudományos munkát végzett, megírta nagydoktori értekezését, részt vett a közéletben, írakkal találkozott, közben a naponta megtapasztalt megfigyelésekkel a Szeku is nyomás alatt tartotta. Doktori értekezését végül 1977-ben védhette meg. Ezt követte a

tragédia, Pistu fiuk halála 1981-ben. Pistu az apai vágyat is megtestesítette, arra a marosvásárhelyi orvosi egyetemre készült, amelyiken Szurkos doktor nem lehetett tanársegéd. „Én ott fogok dolgozni, ahol apámnak nem lehetett” – mondta, ha erről beszélgettek. Az apa a fia haláláról így beszélt: „A mai napig nem találok vissza régi voltomhoz, korábbi énemhez. Fokozatosan elvesztettem minden karriervágyamat, eddigi hatalmas élni akarásomat.” A Ceaușescu-rendszer tombolása mégis új tervet kovácsoltatott velük. A fő, hogy együtt maradjunk gondolata jegyében a szülők az emigrálás gondolatával kezdtek foglalkozni. Ehhez az egész családnak egyszerre kellett útlevelet szereznie, ez megtörtént, mindent elő kellett készíteni a kint maradásra, így a házukról is gondoskodni kellett, ez is megtörtént, s azt a látszatot kellett kelteniük, hogy nem akarnak kint maradni, ezt is megtették. Ezeket a konspirációs akciókat nem lehet elmesélni, ha valaki érteni akarja őket, annak el kell olvasnia a könyvet. A Hollandiában való letelepedésüket is előkészítették. Ezt a tervüket azonban nem tudták megvalósítani, így mentek tovább Svédorszáig. Az áthajózás után autóztak tovább, míg Jönköping városát el nem érték. *„Mikor egy kanyar mögül előttűnt a város, emlékszem, megdobbant a szívem. Kinyújtottam a kezem és rámutattam a dombra, melyet egészen benőttek a házak. »Nézzétek! Ott fogunk lakni!«, mondtam a lányoknak, s úgy is történt. Ha nem is a legelején, de egy idő múlva valóban ott vettünk házat”* – mondja svédországi helykeresésükről. Jönköpingben, a városi könyvtárban talált magyar nyelvű könyveket is, elsőként Orweltől az 1984 című könyvet olvasta el, Koestlertől pedig a *Sötétség délben* címűt. A svéd állampolgárságot 1987-ben szerezte meg, de már 1985-től a jönköpingeri kórházban dolgozott szülész-nőgyógyászként, az állampolgárság megszerzése után osztályvezető főorvosnak nevezték ki, 1999-ben nyugdíjas lett, de tovább dolgozott Jönköpingben helyettesítő főorvosként, több alkalommal dolgozott Norvégiában, Lappföldön, Kirkenes városában, közel Murmanszkhoz. Az állampolgárság megszerzése után szinte azonnal hazalátogatott Háromszékre, a nyolcvankilences fordulatot követően segélyszállítmányokat vezetett Erdélybe. 2000-ben Stockholmba költöztek, ott is helyettesítő főorvosként dolgozott, feleségével ma Stockholmban él. Életünk fontos szereplői, így volt ez akkor is, ha néha sikerült találkozoznunk, s így van akkor is, ha a róluk szóló hírek érkeznek el hozzánk.

Szurkos István életútjának rövid, kivonatos ismertetése is jelzi, milyen erős intenzitással élte az életét. A személyes emlékezés és a Szeku által összegyűjtött anyag alapján az idézetek mellett ezer más történetet lehetne felidézni, ahogy az életút fontos pontjait is pontosabban lehetne bemutatni, ha lenne rá terünk. Szólni lehetne arról, hogy az idők során magyarországi megfigyelője is akadt, tehát innét is figyelték tevékenységét, idézni lehetne, ahogy Kányádi Sándorral arról beszélgettek, hogy kinek volt magasabb rangú tárgyalója a Securitate részéről. Ebben a „vetélkedésben” Kányádi nyert, neki tábornoki rangban lévő tárgyalója volt, Szurkos doktornak pedig ezredesi rangban lévő. Szólni lehetne arról is, hogy Markó Béla kockás füzetbe írott verseit tanár barátja, Kiss Lazi mutatta meg neki. Szólni kellene arról is, hogy Jönköpingben, a könyvtárban pontos lista volt az ország könyvtá-

raiban lévő magyar nyelvű könyvekről, s azokat a „megrendelés” után kölcsönözni lehetett. Szólni lehetne arról is, hogy a megfigyelők számos verset rögzítettek, merthogy Szurkos doktor a beszélgetések során sokszor idézett verseket, s hogy ezeknek a leírása valami egészen rettenetes módon történt. A szövegek közreadói párat hasonmásban is bemutatnak, ezek idézésétől eltekintek, helyette inkább idézem azt, amit a közreadók ennek kapcsán írtak: „A dosszié anyagának tanulmányozása során felfigyeltünk az iratokban előforduló számos tévedésre. Ez különösen szembetűnő a lehallgatási iratokban szereplő, magyarul meghagyott irodalmi szemelvények esetében. Nem ritka a fonetikus átírásból származó átköltés, de esetenként még értelmezhetetlen halandzsa is előfordul. (...) A románul írt szöveg alapján az is nyilvánvaló, hogy a rendkívül hibás átíratok szerzője nem mestere a román nyelvnek sem, még az általános iskolai szintet sem üti meg. Ezek után felmerül a kérdés, hogy vajon kik lehettek azok, akik a magnószalagon rögzített beszélgetéseket a hallottak alapján papírra vetették? (...) Helyenként a minőség érezhetően megjavul, amire, mint azt később megtudtuk, az a magyarázat, hogy ilyenkor megfélemlített magyar irodalom szakos tanárokat kényszerítettek az átíratok megszerkesztésére.” Ennek kapcsán óhatatlanul eszembe jut az a beszélgetés, amelyet egyszer, teljesen véletlenül, s természetesen jóval 1989 után egy volt titkosszolgálati tiszttel folytattam, aki, miután a munkahelyem iránt érdeklődött, csak ennyit mondott: Délelőttöként rendszeresen jártunk a könyvtárba, hogy megtudjuk, miről beszélgettek és leveleztek.

Azt, hogy Szurkos István szoros kapcsolatban állt az irodalommal, az jelzi a legjobban, hogy élete sorsfordító pillanatait versekkel, versrészletekkel kapcsolta össze. Ahogy mondta: *versekben éltünk, ez nem vitás*. A szó szoros értelmében élte és éli az irodalmat, még ma is jelzi, ha a *Forrásban* jó, fontos versre talált rá. A számos figyelemre érdemes idézet közül párra felhívom a figyelmet. Amikor arról beszélt, hogy életüket a pengeélen való egyensúlyozás határozta meg, akkor Reményik Sándort idézte: *„Testvéreim, bizony nem élünk jól mi, / Nem atyáinknak tetsző életet. / De aki másképp tehetne helyünkben, / Az vesse reánk az első követ! / Minden percünk kínzó kiegyezés: / Ahogy lehet...”* 1976-os külföldi útjáról, akkor, amikor először találkoztunk, Latinovits Zoltán Ady-lemezével tért haza. Erről a következő kivonatot találjuk a könyvben: *„Ezt a felvételt előszeretettel hallgattatja végig látogatóival, és menet közben bőségesen kommentálja az elhangzottakat. (...) Az Ady-versek aktuálpolitikai értelmezést kapva felkerülnek dr. Szurkos István bűnlajstromára.”* Ha Segesvárnál jártak, Farkas Árpád versét szavalták a gyerekekkel: *„Látod Sándor: úgy szopja koponyádat / e föld, mint cseresznyét az unott kisgyerek. / Mélyében forradalmak hálnak, / s gondolja, addig is még / eljátszik Veled.”* Fia haláláról ebben a kötetben Kányádi Sándort idézve beszélt: *„örök-hiánynak / maradni örök- / jelenvalónak /.../ mivel érdemeltük / mivel”*. (In memoriam Szilágyi Domokos) Távozásukról beszélve újra Farkas Árpád sorai kerülnek elő: *„... kétmillió arcnak ráncá / sorsnak konca – és kölönce / jó velem a bal zsebemben / dohányporral elkeverten / anyaföldem – minden kincsem / és koloncom – menekítem: nosza rajta, ha tudjátok, / vámoljatok vámosok”* (*Határátkelés*). Hazatérésekor ismét Farkas Árpád sorait idézi: *„A szülőföld ölébe felkap. / Csucsujgat: megjöttél szentem, / Zavartan kabátgombommal / babrál, s kicsit meglepetten / tapogatja ki azt az egykori / gyermeket bennem...”* (*Hazatérés*). Nyugdíjba

vonulásakor Ratkó József szavait idézte fel: „dolgozni – nem amíg szabad – / amíg lehet – addig muszáj, / amíg az oktalan halál / föl nem ment, meg nem érkezik – / utolsó pillanatodig.” (*Paradicsom*).

Ennek a könyvnek a létrehozása az emlékezőtől és a szövegek gondozóitól, a kötet szerkezetét kialakító, és azt következetesen érvényesítő szerkesztőktől is nehéz, emberileg-lélektanilag kínkeservesen nehéz munkát követelt. Némileg a munkájuk igazolását jelentheti, ha azt mondom, hogy munkájuk révén megkerülhetetlenül fontos könyv született meg. Fontos azok számára, akik a huszadik század gépies, embert pusztító mechanizmusait akarják megérteni, fontos azok számára is, akik azt vizsgálják, hogy ez a század a maga mechanikus eszközeivel hogyan lépett bele az egy-egy ember életébe, de talán a legfontosabb azok számára, akik arra kíváncsiak, hogy egy ember miképpen fordulhatott szembe ezekkel az erőkkel.

(Budapest–Stockholm, 2018)

Szabó Gábor

...és egyéb történetek

Dragomán György: Rendszerújra

Dragomán György új könyve, mint ezt a fülszövegből megtudjuk, tizenöt év novella-termését rendezi, válogatja köteté.

A regényeivel valóban jól megérdemelt hírnevet kivívó szerző ezzel immár második novelláskötetét jelenteti meg, és a *Rendszerújra* rövid szövegei – csakúgy, mint az *Oroszlánkórus* történetei – ismét azt az érzést keltik bennem, hogy az írások jó része Dragomán (még) meg nem valósított regényötleteinek szilánkjai, szinopszisa, ügyes kézzel felskiccelt vázlata.

Dragomán regényformáló eljárásait alapvetően határozza meg a rövid formák domináns elemekként történő bravúros felhasználása: leginkább *A fehér király*, de a *Máglya* poétikai szerkezete is ezeknek a novellisztikus epizódoknak, önmagukban is értelmezhető mikrotörténeteknek az összefűzésén nyugszik. E regények jelentőségét, világképző erejük intenzitását ugyanis részben épp a kis formák motivikus összejátszása, párbeszédbe állítása, szinte zenei szerkezetű komponálása adja. A regények különböző pontjain felvillanó párhuzamosságok, motivikus rímek, sejtetések, behelyettesíthetőségek folyamatosan gazdagítják, töltik meg új értelemmel a művek egymásba indázó történetszálait, összefüggések, nyomok és minduntalan megfejtésre váró jelek fel-felbukkanó hálózataként látatva a regényvilág alakulását. Ez a kompozíciós elv természetesen a regényekben formát öltő világkép metaforája is: az egyszerre elszigetelt, ám ugyanakkor egy nagyobb egység számos halmazába tagolódó történetsemcsék jelentésmódosulásai, a töredezettségükben is a folytonosságba csatlakozó jelenetek, a nem minden esetben egyértelműen megfejtethető, ám épp homályosságukban jelentéssé váló kapcsolódások egyképpen Dragomán legfontosabb témájának, a rendszer és az egyén, hatalom és alávetettség, autonómia és betagozódás, elszigetelődés és feloldódás, szabadság és elnyomás bonyolult, nem minden esetben szétszalazható *egzisztenciális és hatalomelméleti* problémáinak hordozói. A mindig valamiféle hatalompolitikai térben játszódó regények az identitás megszerzését vagy elvesztését a küzdelemhez kapcsolják; a mikro- és makrorendszerek közti átjárások és konfliktusok az autonóm létezés megszerzésének lehetséges járatait, esélyét ígérik, míg a hangsúlyozottan labirintikus terek és a hasonlóképp útvesztőként kígyózó mondatok ennek lehetetlenségével szembesítenek.

A *Rendszerújra* másfél évtized alatt íródott történetei érthető – bár kissé zavaró – módon meglehetősen eklektikus nyelvi-poétikai megalkotottságúak. Ezzel együtt tulajdonképpen szinte egytől egyig elhelyezhetők a személyes szabadság kérdéskörének imént érintett *tematikus* keretei közt, ám a novellák a regényforma extenzivitása, az egymást újrakontextualizáló történetrétegek kompozíciós megoldásainak hiányában legtöbbször mégis nagyon magukra maradnak. Nagyon jól példázza a történetek ilyesféle esendő-

ségét annak a néhány szövegcsoporthoz az épp ellentétes működése, amelyek egy cím alá rendeződve, az adott téma, ötlet, világtapasztalat vagy létesemény miniciklusokká növesztett sorozatai. A *Lokátorállomás* posztapokaliptikus tájának kísérteties árnyai, a *Gát* víz alatti városának fenyegető szimbolikája a lazán egymáshoz kapcsolódó rövid történetek együttesében finoman rétegződő nézőpontokat egyesítő, gazdag atmoszférájú, a valóságérthetőség és a realitás mezsgyéjén elegánsan egyensúlyozó világokat képesek felépíteni.

Azok a hiányok, sejtelmes elhallgatások, amelyek alapvetően meghatározzák Dragomán poétikáját, az önálló novellák esetében, ha lehet így fogalmazni, meglehetősen *egyértelmű* hallgatásokká lesznek azonban. A történetek – formai értelemben értett – zártsága nem teszi lehetővé, hogy újabb és újabb jelentéslehetőségekkel töltsenek fel a szövegek rései; ami a regények világának szerkezeti játékában motívumok gazdag akusztikájú párbeszédévé változik, az itt gyakran meglehetősen üresen kong. Egészen egyszerűen fogalmazva, a *Rendszerújra* novelláinak egy része kevésbé képes érzékeltetni az ábrázolt események mögött felsejlő lehetséges világok extenzivitását, és a szöveget rövidere zárva valamiféle monolitikus értelem lehetőségét kínálja fel az olvasónak. Annak ellenére is, hogy a novellák zárlata sok esetben látványosan nyitva hagyja a szöveget, amely azonban visszautal, visszavezet az elmeséltek egy régebbi mozzanatára, hogy ott magyarázatra lelve végül mégiscsak nyugvópontra juthasson (*Az ikrek; Új lakóhelyünk; Riport* stb.).

A novellazárlatok olykor viszont – alighanem a tizenöt éves alkotói periódus egy másik időszakaszából – éppen ellenkezőleg, valamiféle szentenciózus, csattanószerű lezárásba torkollnak, amit, azt hiszem, e szövegek szándéka szerint „elgondolkodtatónak” kellene nevezni (*Éhség; Észak; A feltaláló; Medvezsír; Kolonc; Papírpohár* stb.). Ezekben az esetekben talán még inkább tetten érhető a történetekre általában is jellemző erőfelfejtés a mély és vitathatatlan igazságok közvetítésére. A szövegek ilyen értelem intencióját leginkább azoknak az írásoknak az esetében érezhetjük zavarónak, amikor e szándék irányultsága láthatóbbá válik, mint az ezt hordozni, megmutatni, sejtetni hivatott művészi forma, poétikai rend ütőképesége, intenzitása. Néha bizony kínosan banális megoldásokhoz vezet ugyanis ez a törekvés, mint például a *Rabság* című szövegben a börtönigazgató és a rab arcának összetükröztetések az őket elválasztó üvegfalon.

Dragomán egyenes vonalú, többnyire egy élethelyzetet lét- és egzisztenciálfilozófiai absztrakcióvá sűríteni kívánó novellái akkor jók, amikor nem közvetíteni, hanem érzékeltetni akarnak, amikor a szövegből rekonstruálható antropológia, etika, politika stb. inkább megmutatkozik, mintsem iskolamesteri pedantériával bekereteződik. Természetesen a kötetben erre is találhatunk példákat, ilyennek vélem többek között az *Állomás* című történetet. És részben ilyenek azok a szövegek is, amelyekben leginkább megmutatkozik Dragomán nyelvi tehetsége, vagyis azok a nagymonológként hömpölygő beszélyek, amelyeknek hosszú mondatai a lélegzetvétel, vagy épp a zihálás ritmusára komponálódtak, és amelyekben gyakran felidéződik *A fehér király* vagy a *Máglya* elbeszélői hangjának modalitása. A *Puskák vagy galambok* című – Tatay Sándor egykoron híres ifjúsági regényének címét parafrázáló – groteszk például minden további nélkül olvasható *A fehér király* pszeudorészleteként. (Nem tudom, hogy az *Átváltozás* című novella Kafka-átírata mellett a kötet egyik leggyengébb írása, az *Atkelés* mennyiben tekintendő tudatos cím-parafrázisnak, mindenesetre Mándy azonos című, csodálatos novellája nem érdemelte meg ezt a kapcsolatot.) De ilyen, szerintem nyelvileg is eltalált nagymonológ a *Téve* stroke-ba fulladó magánbeszéde, vagy a *Menedék* (szintén Dzsátá hangjára komponált) önelűntető beszédfolyama.

A kötet címadó novellája, a *Rendszerújra* viszont nem csupán remek nyelvi megformáltsága, illetve szerkezeti-poétikai eleganciája miatt kitüntetett darabja a gyűjteménynek,

hanem azért is, mert *in nuce* magába sűríti a novellafüzér legfontosabb tartalmi vonatkozásait: a rabság és szabadság, a rendszer kijátszhatósága és a behódolás, a kiszolgáltatottság és felülemelkedés, az autonómia és az önfeladás, a túlélés vagy az (ön)pusztítás-öneltüntetés választási lehetőségei közti oszcillálás útvonalait. Érdekes – bár az elég eklektikusnak ható válogatás tekintetében talán mélyebb jelentőséggel nem felruházható – jellegzetessége a kötetnek, hogy több szövegben is az agy, az elme erőszakos kisajátítása, uralása válik tárggyá. A személyes kiszolgáltatottság, a közelebről meg nem nevezett hatalmi játékok áldozatául eső „én” agresszív orvosi manipulációja és újraprogramozása izgalmas prózai lehetőségeket rejthet, a *Kavicsok*, a *Kosár* és a *Beavatkozás* akár egy nagyobb lélegzetű prózaforma szövegtömbjeiként is elképzelhetőek.

Dragomán György új, elegyes színvonalú novelláskötete egyrészt ugyan meggyőző a szerző kivételes szituációteremtő képességéről és töretlen mesélőkedvéről, a magam részéről mindazonáltal inkább az író új *regényének* megjelenését várom.

Magvető, 2018

Seres Lili Hanna

A platonista gamer tragédiája

Rakovszky Zsuzsa: Történesek

Provokatíván kevés (15 darab) provokatíván hosszú (akár hétoldalas) verset tartalmaz Rakovszky Zsuzsa legújabb verseskötete. A *Történesek* címnek megfelelően narratív, cselekményes lírával állunk szemben, olyannyira, hogy a második ciklus darabjai egy miniatűr verses regénnyé állnak össze. A legnagyobb olvasói és elemzői problémát viszont éppen ez, az *Allapotváltozások* című ciklus jelenti: nem is maguk a szövegek – bár azok jellegének kritikus voltára is kitérek majd –, hanem a kötetbéli jelenlétük indokolt-sága. Felületesebb olvasásra ugyanis az első (ciklustalan) és a második szakasz után az *Allapotváltozások* feltűnően kilóg mind tematikájában, mind hangvételében. Ez az elkülön-bőzés azonban csak felszíni, amely a finoman kitapintható koherenciát fedi, azt, hogy a tizenöt „hosszúvers” tulajdonképpen ugyanazt a kérdéskört fejtegeti. Csak éppen erős, sőt egyre erőteljesebb heterogenitással.

Ez, a *Történesek* szövegegyüttesének változatossága fokozatosan valósul meg: az első, cikluscímmel el nem látott szakasz verseiben még „csak” a szituáció, a tér és az idő különböző, míg a lírai beszélő személye, jobban mondva hangja, attitűdje, lelkülete nem tér el. Miről is van szó? A kötet első hat versének többségében kollektív krízishelyzetek állnak a középpontban: tömeges elvándorlás, elnyomás, háború, puccs. E helyzetek lírai megszólaltatója a kollektíva kiemelkedő tagja, mondhatni, krónikása, aki nemcsak leírja, de értékeli is a történeket, a saját és az ellenfél viselkedését és tetteit. Sőt, ez a krónikás az értékelő rögzítésnél is többet tesz: alakítja az eseményeket. Ráadásul résztvevőként, alakítóként is gyakran kiemelt szerepe, pozíciója van¹, és ebből a pozícióból látja át a többiek-nél élesebb szemmel a rejtett lelki folyamatokat. A „mi” és az ellenség, az örök szembenálló „ők” lelki mozzanatainak éleslátó leleplezése leginkább a könyv három legemlékezetesebb versének – a *Megjöttek!*, *Az igazság pillanata* és *Az ok* – katartikus lezárásában érhető tetten. Ezekben a versbeszélő hol kollokvialisabb, hol elemeltebb stílusban szólaltat meg erőteljes képekkel láttató, súlyos tétet mozgó bölcséleti lírát.

E szakaszból két vers valamelyest elüt a többitől, mert bár szintén krízishelyzetet, de egészen más tónusút jelenít meg: *Az utolsó napok* és az *Egy más világban* krónikása nem változást hozó (jobban mondva változást elérni akaró) éles szituációkat, hanem a változás észrevétlen *megvalósulását* beszéli el nyílt konzervatívizmussal. E versek megszólalója egyszerű, melankolikus gyásszal viseltet a múlt fensége, hagyománya iránt, amelyről az emberek szépen, fokozatosan elfeledkeztek. Itt tehát – szemben a másik négy verssel – a lírai én

1 „Mi, szerencsésebbek, mentünk tovább”, „Ezzel szemben / én magam szerencsésnek mondhatom” (Klondike; 10., 11.); „Mögöttük ott aludtak / mindazok, akik csak álmodni mertek / arról, amit mi épp megtenni készül-tünk.” [ti. a puccsot – S. L. H.] (*Az igazság pillanata*; 19.); „...a közvélemény is, / valamint a legbefolyásosabb körök, / mellettem álltak”, „Mi mind abban bízunk, hogy / Ön megvédelmezi szegény hazánkat!”, „Ön megvédi országunkat a rémtől” (*Az ok*; 24.).

a maga közösségén kívül áll, szomorúan csodálkozik rá az általa birtokolt hagyományörzés és -tiszteltet hiányára. Ebben a két versben a korábban taglalt, nyomon követhető kollektív történelmi tettek (pl. az említett puccs vagy egy háború kezdeményezése) ellenpontozását látjuk a természetes változás kíméletlen szubsztanciájának, a meg nem fogható pillanatnak a problematikájában: „Melyik volt az a pont, / hogy álltak épp a csillagok fölöttünk, / melyik reggel riadtunk arra, hogy / mostantól egy másik világban élünk? / (...) // Nem volt ilyen reggel, nem volt ilyen pont.” (Egy más világban; 23.) E két vers tehát ugyanazt tárgyalja, a hangnem is igen hasonló, egy fontos különbség azonban feltűnik: míg *Az utolsó napokban* a lírai én elszalasztott lehetőségről, megkésett felismerésről beszél, önmagát közössége és saját maga potenciális megmentőjeként tételezve, az *Egy más világban* ezt az aspektust teljesen nélkülözi – ez alapján nem lehet véletlen a sorrend sem: a kötetben később következő versben megmentésre már nem, csak megemlékezésre van lehetőség.

Amiben viszont a *Történesek* első szakaszának minden verse megegyezik, az a nehezen, legfeljebb implicit utalásokból kikövetkeztethető téridő. Azonban legyen szó amerikai aranyásók vándorlásáról, királyságok közti háborúról, lapbetiltó, tüntetésfelszámoló zsarnok meggyilkolásáról, vagy csak az antik szobrok egyetemes elfeledésének gyászáról, minden „krónikás” történetét, bölcseletét átérezzük, mert tulajdonképpen minden szöveg ugyanabba az irányba tart. A valaha volt és az elkövetkező, új élet között álló ember léthelyzetének felmutatása felé. És ebben nem különbözik a második ciklus sem, sőt, az olyannyira távolinak tűnő verses regényszerű harmadik sem. Rakovszky az idő múlásáról, a változsról és az arra adott mindenkori emberi reakciókról mesél. A történelem alakíthatóságának lehetséges vagy lehetetlen voltáról, az emberi természetről. A kötet varázsa egyfelől a mindezt taglaló mondanivalóban, másfelől pedig e mondanivaló változatos színrevitelében rejlik – mintha *Az ember tragédiája* távoli rokonát olvasnánk.

Három kép a város történetéből – a kötet második ciklusának csupán a címe utal expliciten arra, hogy az itt olvasható három vers helyszíne azonos volna. A különböző időben játszódó történetek tehát ilyen precíz lokalításban is összeránthatóak, de ez az olvasáshoz nem feltétlenül szükségszerű. Ettől függetlenül a tér és az idő az előzőeknél jóval konkrétabban is olvasható: ezek a szövegek a korábban globális módon bontogatott problémakört immár sokkal szűkebb fókusszal mutatják. A helyszín Magyarország, az időpont vélhetőleg a második világháború és az azt követő időszak (mindezt ugyanakkor szintén csak utalásokból, nevekből, tárgyakkól következtethetjük ki, és fölfoghatjuk elvontabb, általánosabb háborús képekként is). A bölcs és akár történelemalakító tettekkel bíró krónikás hangját egyedített, hús-vér „átlagemberek”, a kollektív *mi* megszólalását privát történetek váltják. De továbbra is történelmi idők, krízisek, egy valaha volt világ és az azt váltó időszak a fő téma. Utóbbi lehet nyugodtabb, esetleg könnyebb, de kimondottan jó, kényelmes nem igazán. „Általában soha semmi se könnyű” – szól e ciklus záróóra (*Kertitörpék*; 39.).

Lényeges különbség az első két szakasz között a lírai én nemi identitása is: míg az első versek történelemalakítói/-szemléltői vagy férfi, vagy nemtelen beszélők, a *Három kép...* személyes darabjaiban a történelmi eseményeket inkább elszenvedő női karakterek szövelnek meg. A két utóbbiról biztosabban állítható, hogy női visszaemlékezés, vagyis fiatal lány főszereplőt mozgat, de a harmadik, áldialogikus monológot is nehezen tudnánk férfi szájába adni. E záróvers, a *Kertitörpék* finom iróniája is kiemelendő: a kötetindító nagy horderejű, monumentális konfliktusok és a *Három kép...* tragikus életeseeményei után itt egy közös kert körüli csetepaté áll a középpontban, amelyben a versbeszélő a házsártos időse nő egy kertitörpe-hadsereggel győzi le.

Így jutunk el a nagy történelmi összecsapásoktól a modern kori szembenállásnak ehhez a banális, kicsinyes, ingerlő, de azért fájdalmas fajtájához. És így válik ez a vers megfelelő átkötéssé a harmadik, jelenkori ciklushoz.

Az *Állapotváltozások* címet viselő, hatrészes „elbeszélő költeményben” tehát egészen másfajta lírát kapunk. A forma, a rímek, a téridő és a szereplők Borbély Szilárd és Térey János furcsa elegyére emlékeztetnek: Térey verses regényeinek jelenkorisága és átlagszereplői keverednek a borbélyi *A Testhez* rontott, kezdetleges rímeléstechnikájával és (női) történetvezetésével.² Ahogyan fentebb említettem, elsőre értetlenül állhatunk e ciklus előtt: a történelem nagy eseményei és az emberi reakciók érzékeny, súlyos költeményei után hogy kerül ide egy középkori, párját elkéseredetten kereső nő primitív módon megírt verses regénye?³ Aztán szépen rájövünk, ugyanarról van itt is szó, csak a történelem extrém helyzetei után a jelen hétköznapi környezetébe, életproblémáiba ágyazva: az új élet reményéről. Az elvándorló amerikai aranyásók és a zsarnokgyilkosok tulajdonképpen ugyanarra vágynak, mint a verses regény két főhőse, a számítógépfüggő, „platonista gamer”⁴ Jenő – „*Nevet cserélek, / s karaktert, ha kedvem ebben telik, / az elrontott élet helyett pedig, / ha akarom, jöhet egy másik élet.*” (*Két barát*; 49.) –, és az életét arany paróka és macskaszek segítségével újra cserélni vágyó Emő.

A ciklus egyetlen gyenge pontja talán a *Romkocsma* című vers, amely nem igazán ad hozzá a szépen építkező verses regényhez. Felesleges volta főként azért tűnik fel, mert a kis kötet tizenöt, a ciklus pedig csak hat verset tartalmaz – talán egy monumentálisabb elbeszélő költeményben megtalálná a karakterelmélyítő, hangulatteremtő helyét, itt nem igazán.

Annál nagyobb elismerés illeti viszont az iróniát, ami végig ott lebeg a ciklusban, kezdve az *Állapotváltozások* címmel: a külső állapotok egyáltalán nem, és a belsők is csak banálisan, komolyan vehetetlenül változnak, jobban mondva *váltakoznak*, a remény és a reménytelenség, a józanság és a részegség között, hogy aztán ugyanoda zuhanjanak vissza. Az irónia tehát végig jelen van, a nagyszabású forma gyerekes rímeltetésében, a Facebookot, skype-os jósnőt vagy kihízott ruhát felvillantó tartalmon, a csupán álmodozni képes női és a virtuális világból filozofikusan okoskodó férfi szereplőben, és a szerelem nemhogy be nem teljesülésében, de erőszakos, suta félrecsúszásában. Az *Állapotváltozások* igen rafinált dramaturgiával élő ciklus: a neveléses figurák reménytelen pár- és boldogságkeresése szépen lassan csap át a tragikus lezárásba, amely úgy képes megőrizni a szereplők és a tettek esetlenségét, hogy a pátoszt elkerülve üssön egy nagyot a végén. Hogy a kötet utolsó sorának végleges kilátástalansága az addig felhalmozott iróniával együtt visszhangozzon bennünk. Az pedig, hogy az utolsó versszakban, a részeg kezek – igen, lássuk be, sajnos Jenő kezei – által összetapogatva hazaesett Emő tévéjén, a CNN-en „puccs, tűz, terror” eseményei, vagyis a kötet első felét alkotó krízistörténetek pörögnek, az már csak egy frappáns „meta-hab” a tortán.

Rakovszky Zsuzsa a *Történesekkel* egy provokatív, pontos, érzékeny és humoros szövegegyütttest tett le az asztalra. Egyszerre friss és fájdalmas. Mindez nettó hatvan oldalba, egy pici, tengerkék kötetbe csomagolva. Ártalmatlannak tűnő fegyver, ami nagyot szól.

Magvető, 2018

2 Gondolok itt *A sós kávé* és az *Asszonyok álmában síró babák* szövegeinek borbélyi átírataira.

3 Mohácsi Balázs kifejezésével élve, „teleregényciklusa”. (Mohácsi Balázs, *Sorsaink*, Magyar Narancs, 2018/27 <http://magyarnarancs.hu/konyv/sorsaink-112190> [Utolsó megtekintés: 2018. augusztus 21.]])

4 „*Milyen valóságról beszélsz? Amit / így hívsz, csak árnyék, nincs szubsztanciája, / (...) / Az ott nem asztal, csak egy asztal árnya*” (*Két barát*; 49.)

Kozma Huba

A bajlátott Szülőföldről

Örvedetesen szaporodnak az utóbbi esztendőekben a helytörténeti-önismereti kiadványok. Örvedetesen, valóban, mert csak akkor veszi igazán birtokba egy népesség, egy közösség a maga földjét, lakóhelyét, ha ismeri is annak történetét. Az ezt értő-érző pályázatkiíró főhatalmasságok – bizonyára felismerve ennek fontosságát, a szülőföldhöz kötő gyökerek erősítését – lehetővé teszik a helytörténészek számára azt, amit ők már régen igényelnének: nemegyszer évtizedekig tartó fáradságos gyűjtő- és kutatómunkásságuk eredményének *közhírré tételét*, könyv alakba szerkesztett megjelentetését.

A XX. század két nagy háborújára emlékeznek a *Kiskunok a Nagy Háborúban* (kiadója a Kiskunmajsai Kistérségi Társulás, szerzője Pap Eliza – 2018) és a *Rabigába hajtvva* (Huszka József Hagymányórzó Egyesület kiadása, Kiskunfélegyháza, szerkesztette és a könyv összefoglaló tanulmányát írta Hajagos Csaba – 2017) kiadványok írói, szerkesztői. Az előbbi kötet gazdag képanyaggal, fényképekkel, egykori háborúból, hadifogságból írott levelek közreadásával, a hátszói hadinyomorúságot is megidéző cukor- és lisztjegyek fotómásolataival hozza közel a szép kiállítású könyvet kézbe vevők számára azt a háborút, amelynek elkerülésére nem volt elegendő bölcsessége a kor politikusainak, tiltó szava a közvéleményt formáló értelmiségeinek. A szerző dicséretre méltó szorgalommal lapozza végig a térség hetilapját, és bár a Kun-Majsa megsárgult példányai már hiányosak, az újság véleménymondó, -formáló szerkesztői, Komár Béla és Nigrédi János tanító úr – aki maga is a háború áldozatává válik – a kor tanúiként és áldozataiként láthatóvá teszik azt a háborús világot, melyben akkor élniük rendeltetett.

Kifogás egyedül a könyv címét illelheti. A szinte már ünnepien szép kiállítású kiadványt megjelentető Kiskunmajsai Többcélú Kistérségi Társulás települései – Csólyospálos, Jászszentlászló, Kiskunmajsa, Kömpöc, Móricgát, Szank – ugyanis csak nevükben kiskunok, eredetüket illetően inkább jászok. A török kiűzése utáni betelepüléskor, belső népvándorláskor csak Szankra és Móricgátra érkeztek Kunszentmiklósról és Lacházáról – talán – kiskun eredetű családok, mindössze tíz-tizenkét familia, a többiek a jászkun privilégiumok megszerzése, a jobbágyi kötöttségek alóli mentesség érdekében vállalják a *kiskun* települési előnevet, népségjelző minősítést. – *Mondhatnak engem török fattyúnak is akár, csak ne kelljen robotba mennem!* – mondta a szóbeszéd szerint az egyik ez ügyben érintett peregrinus a törökök kivonulása utáni korban. A valósághoz jobban illeszkedően nevezhették volna néven az itt élőket a kötet szerzői/szerkesztői, ha *Kiskunságiak a Nagy Háborúban* címen adják ki ezt az egyébként e földön ritka, ezért elismerésre méltó összefogással létrehozott kötetet.

A két háborús könyvet egymás mellé téve szembetűnő, hogy a Huszka József Hagymányórzó Egyesület kiadványa kevesebb támogatásból készült. Az első háborút idéző kemény borítású, a másodiké szerényebb kivitelű, méreteit, oldalszámát és képmellék-

teit illetően is kisebb igényű alkotás. A kulcsin azonban ez esetben nem megy a belbecs rovására. A *Rabigába hajtva* címet és „Csak még egyszer hazamenjünk innen” alcímet borítóján hordó kiadvány pontos és érzékletesen megidézett képet ad Kiskunfélegyháza és környéke orosz megszállásáról, a barbár hódítók háború végi féktelen vérengzéseiről. A veszerthes korról, amikor Ázsia – nem először történelmünk során – rárontott Európára.

A kiadvány útbaigazító tanulmányában Hajagos Csaba levéltáros-történész élelsruű képet rajzol Kiskunfélegyháza térségének rémséges októberéről, 1944 őszéről. A hadi események tényszerű felidézésén és a levéltári anyagok ismertetésén kívül jelentős szerepet kapnak a történész által megszólaltatott visszaemlékezők is. Azé az egykori kislányé például, aki élete első emlékeként apja lelövése előtti megalázását és anyja megalázását őrzi magában immáron közel hetvenöt esztendeje. A kiadvány második felét a kiadó Hagyományörző Egyesület tagjai készítették, szinte az utolsó órákban szólítva meg a rettenetes októberre és az ugyancsak rémséges eseményekben és nélkülözésekben bővelkedő, hadifogságban töltött időkre emlékezőket.

A könyv által felidézettek közül két esemény különösen tanulságos, mert arra hívja fel figyelmünket, hogy éltek olyan bátor emberek abban a korban és ebben a térségben, akik ellenálltak a barbár hódítóknak, tudván, életüket áldozhatják ezért a helytállásért. Akik *megcselekedték, amit megkövetelt a haza*. Lélekemelően szép történet a szentkúti pálos szerzetes P. Vezér Ferencé például. A Vörös Hadsereg bevonulásakor harmincesztendő szerzetes a garázdálkodó részeg orosz katonák megfékezésére Szentkúton (későbbi nevén Petőfiszálláson) tanyai polgárőrséget szervezett, hogy elejét vegye a részeg oroszok garázdálkodásának, a nemi erőszak és a zabrállások további terjedésének. A fiatal páter életével fizetett ezért. Előbb harminc szovjet katona megölésével vádolják, s tartóztatják le 1950-ben, majd ügyét összekapcsolják a Grósz József kalocsai érsek ellen folytatott perrel, és az ÁVH börtönébe zárják, ahol végül egy katona megölését a kegyetlen verések hatására magára vállalja, és ezért, valamint a kalocsai érsek állítólagos összeesküvésében való állítólagos részvétele miatt 1951-ben agyonverik-kivégzik. A népe szolgálatát és a rábízott nyáj mindhalálig tartó védelmét vállaló pálos szerzetes példája nem érdemel feledést.

Ugyancsak példaértékű a tiszaujfalui helytörténész-tanár Koós Ferenc által szemtanúként is továbbadott történet, amely azt meséli el, hogy az Alpárról visszavonuló Nádasdy-huszárok a közeli Árpádszálláson állomásoztak. Tudomást szereztek ott arról, hogy az oroszok zabrállnak, gyilkolnak, nőket erőszakolnak meg Tiszaujfaluban, rettegésben tartják a térség lakóit. Bár csak huszonhatan voltak, mégis úgy döntöttek a huszárok, hogy megleckéztetik a garázdálkodókat. A huszonhat huszár a Tiszántúlra űzte-hajtotta aztán az ingre-gatyára vetkőztetett orosz katonákat. Megtorlásul később – tudjuk meg ezt már a most megjelentetett *Rabigába hajtva* című könyvből – a megszállók kegyetlen bosszút álltak. Tiszaujfalu szélén ötven-hatvan férfit végeztek ki a helybeliek közül megtorlásul.

Tudnunk kell mindarról, ami velünk történt. Még akkor is, ha történelmünk nem kényeztet el bennünket örökös háborús győzelmekkel, s aranykornak nevezhető békés és sikeres évtizedekkel. Majd ha a *bajlátott Szülőföld minden szegelikát* és elhíresült történetét ismerjük, Tamási Áronnal mondhatjuk mindent tudó önbizalommal és helytállással: *miénk a föld melyen élünk és meghalunk*.

Sümegei György

Thorma János: Nagybánya és Kiskunhalas

1989/90 óta sok szó esett Nagybányáról, a nagybányai művésztelepről. Kiadványok (ezek sorából kiemelkednek a MissionArt Galéria dokumentumkötetei), tanulmányok, kisebb és nagyobb honi és külföldi kiállítások, konferenciák és a műkereskedelem, sok lappangó festmény nyilvánosságra kerülése – mind-mind erősítette a Nagybánya-képet, irányította és rajta tartotta a figyelmet. S ez máig nem szűnt meg, sőt, a kiskunhalasi Thorma Képtárral¹ és a dr. Bay Éva – dr. Bay Miklós adományából megbővített új állandó kiállítással gazdagodott a nagybányaiság hazai fogalomköre.

A magyar művészettörténetbe Nagybánya hozta be és fixálta először a művésztelep fogalmat. De mit is jelent e művésztelep-fogalom tartalmilag, lényegi vonásaiban? Szabadiskolát, ecole libre-t. Szépművészeti iskolát, amiként azt Thorma János (Réti István segítségével) megfogalmazta *A művészeti nevelésről* című programírásában 1898-ban. Eszerint az iskolába jelentkezhet az, aki a 15. életévét betöltötte, nincs végzettséghez (pl. érettségi) kötve. Felvételi vizsga: „egy fejnek természet után való megrajzolása”, az alkalmasságról a tanári testület dönt. Minden növendék szabadon választhatja meg a mesterét, s átmehet máshoz, ha nem felel meg neki a választott. A kezdő és a több éve hallgató azonos eséllyel pályázhat az iskolai díjakra. Egy tanár tanítja, és ez nem változik fél- vagy egész évente sem. *„A tanítás egyetlen alapelve a természet megismerése: nem gipszfej rajzoltatás, hanem élő modell, fej- és akt. A növendékeket a természet fanatikusaivá kell tenni: szeretni embert, fát, levegőt”* – írja Thorma János. Elméleti tanulmányok (művelődés- és művészettörténet, irodalom, bonc- és távlatlan stb.) fakultatív módon, a téli időszakban hallgathatók.

Nagybányának, a nagybányai művésztelepnek fundamentuma a Szabad- vagy Szépművészeti Iskola, a tanítás, a rajzi és festészeti ismeretek elsajátíttatása. Trianon, az országhatárok megváltozása, Erdély Romániához csatolása után a maradék Magyarországon kétségbeesett igyekezettel próbálták pótolni a kiesett Nagybányát, a Képzőművészeti Főiskola hallgatóinak trimesztereire, nyári gyakorlataira alkalmas művésztelepet. A pótlás az 1920-ban (nemsokára 100. éve lesz) újjászervezett Kecskeméti Művésztelep és az új alakulás, a miskolci lett. Ám lassan-lassan a klasszikus művésztelep-fogalomból kiesett, kikopott a szabadiskola-jelleg. Folyamatosan lett művészek önálló, időszakos, jobbára szezonális társulása festésre, grafikára, s általában meghatározott értékben művekkel térít meg, egyenlítik ki az ellátásuk költségeit a fönntartónak. Az elmúlt évtizedek sajátos torzulásaként megjelent a megélhetési művésztelepforma, amelyből éppen a legfontosabb, a fundamentális művészképzés hiányzik.

---

¹ A kiskunhalasi múzeum Thorma-festményeket bemutató termét Thorma Képtárnak is nevezték korábban. Bay Miklós is ezt a kifejezést használja, számomra is indokoltabb így, s nem Thorma Galériának nevezni. Ugyanis a galéria szó jelentése 1989/90 óta nagyon erősen kötődik a műkereskedelmi egységekhez (mindegyik a nevében is az), amelyekben adásvétel folyik. A képtár konzervatívabb, de egyúttal pontosabb és szervezesebb megnevezése múzeumban őrzött fontos műtárgyegységeknek.

Nagybánya a magyar művésztelpek primus inter pares, azaz első az egyenlők között szerepű és jelentékenységgű művészkolóniája. Divatot csinált, követendő példaként hatott Debrecenről Kassáig, Nagyváradtól a délvidéki városokig. Herman Lipót 1919 októberében jegyezte naplójába: „*Abbáziába tervezzük művésztelpeket.*” Följegyezte azt is, hogy „*az ún. jobb gyűjtőknel a modernnek, a nagybányaiak művészi törekvésű munkái a keresettebbek.*” Különös és valójában nagyon sajátosan messze sugárzó tény, hogy az ötödik nagy emigrációs hullámban, az 1956-ban külföldre távozott képzőművészeknek elvárásaként fogalmazták meg: „*Jó lenne, ha a menekült művészek a Hollósy, a nagybányai iskola hagyományai alapján tömörülve tárnák a világ elé elményeiket a magyar szabadságharcról.*” (Nemzetőr, 1957. jan. 15.) A menekült magyar képzőművészek elé bocsájtott óhaj még tovább élt, az Amerikai Magyar Képzőművészek Szövetsége megalakulásakor ismét fölbukkant: „*Az úttörők szelleme hívogat, bátorít – Hollósy Simon, Iványi-Grünwald Béla, Réti István, Thorma János, Ferenczy Károly s a nagybányaiak.*” (Nemzetőr, 1961. szept. 15.)

Nagybányának a városban és azon túl is kialakult a gyűjtői köre. Minden gyűjtemény valójában identitás-konstrukció, bennük a gyűjtők a személyiségüket teljesítik ki. A Bay házaspár megélte és megismerte Nagybányát. Emberi és művészeti élményvilágukat a város és a szellemiségében fogant műtárgyak egyaránt formálták, alakították. A 20. századi erdélyi/romániai képzőművészetek másfajta szirénhangjai is hívogatták őket, ám ők megmaradtak Nagybánya hűségében, ahogyan a gyűjteményük, a személyes vallomásaik is ezt bizonyítják meggyőző erővel. A Kiskunhalasra történt adományozásuk egyik legfontosabb motivációját dr. Bay Miklós így fogalmazta meg: „*Megdöböntő tény, hogy több mint 120 év elteltével sincs Magyarország területén egy, a nagybányai festészet történetét és alkotóit bemutató állandó kiállítás. /.../ Ez volt egyik legfőbb oka, hogy feleségem indíttatására Kiskunhalas városának ajándékozzuk 32 nagybányai festő és 3 szobrász összesen 70 műtárgyát*”, 750 millió forint értékben. A Bay házaspár az önzetlen donátorokhoz, az 1911-ben 80 darabos kollekcióval a Kecskeméti Képtárat megalapító Nemes Marcellhez, és az ugyan-csak Kecskemétre adományozó Wolfner Józsefhez, Farkas Istvánhoz hasonlóhoz. Másfajta módon szolgáltató tanulságos, mai példát Kövesi István műgyűjtő, kóser mészárosmester 115 darabos gyűjteménye, amelyet a Magyar Nemzeti Bank 800 millió forintért vásárolt meg az Értéktár Programjában, és 2015-ben átadta letétként, állandó kiállításra a miskolci Herman Ottó Múzeumnak. A Bay-gyűjtemény Kiskunhalasra került részéhez két fontos klauzula társul: az adomány állandó kiállításban történő bemutatása, és évente egy, a nagybányai művészetből összeállított tárlat megszervezése (az első: Nagybányai művészportrék, 2018. aug.–dec.).

Thorma János művészetének mind szélesebb körben, itthon és külföldön történő megismertetéséért a róla elnevezett múzeum az utóbbi két évtizedben, Szakál Aurél igazgatósága idején, nagyon sokat tett. Fontos könyveket, kiadványokat publikált, tudományos konferenciákat szervezett, Thorma- (és tanítványai) kiállításokat rendezett itthon és külföldön. Többek között kiadták névadójuk oeuvre-jéből a festői életművét (Büki Barbara – Kovács Zita: *Thorma János*. Kiskunhalas, 2015), és két kötetben a levelezését (I: 2012, II: 2016). Mindez a művészettörténeti és muzeológiai alapozó munka fontos előzménye a nagybányai gyűjtemény befogadásának, ám a kiskunhalasi múzeum szűkös Thorma-terme erre már nem volt alkalmas. A város polgármesteri hivatala önerőből és pályázaton nyert támogatásból a múzeumudvar felé új épületszárnyal bővítette meg az épületet. 2017-ben így nyerhetett méltó elhelyezést, muzeológiai szempontból optimális kialakítást a hetven festménnyel megerősített gyűjtemény. Valójában optimális módon tudott a gyűjtemény-fejlesztés épületbővülést, múzeumkorszerűsítést involválni. Sikeresen, mert az intézmény 1998 után 2018-ban, így már másodjára nyerte el az Év Múzeuma címet, a legmagasabb hazai szakmai elismerést. A donátorok pedig Kiskunhalas város díszpolgárai lettek.

Bay Miklós – N. Kovács Zita – Szakál Aurél: *Thorma János Nagybánya és Kiskunhalas* című kötete három nagyobb fejezetre tagolódik: az első a Bay-gyűjtemény hetven műtárgyát mutatja be színes fényképen, rövid, az alkotóra és a műre vonatkozó ismertetéssel, műtárgyleírással kísérve. A másodikban Thorma Galéria címen Thorma János festészetét a teljes életművét átfogó, arányos képösszeállítás idézi elénk. A Bay-gyűjtemény 18 Thorma-képéhez még 45 halasi múzeumi és magán-, valamint közgyűjteményekből kölcsönzött műtárgy társul. Az életmű csúcsteljesítményei, az *Aradi vértanúk*, 1893–1896 és a *Talpra magyar!* 1903–1936 című nagyméretű alkotások végre kellő távlatból szemlélhetően optimális elhelyezést nyertek, ahogy a gyűjtemény többi darabjai is. A könyv harmadik fejezete: Thorma élete képekben, majd száz fénykép és dokumentum segítségével idézi föl a kiskunhalasi születésű alkotó életét és művészi pályáját.

A friss kötet valójában az állandó kiállítást bemutató kalauz. A Thorma-oeuvre arányosan, a legfontosabb művekre koncentrálna (történeti kompozíciók a hozzájuk készült vázlatokkal, a *Békesség veletek!* 1897, nagy festménye és portrék, oldottabb plein air tájképek) kerül a látogatók, a könyvet forgatók elé. A nagybányai művészetből Thormán kívül mindegyik alapító mestertől (Hollósy Simon, Iványi-Grünwald Béla, Réti István) szerepel műtárgy. Kiemelkedő jelentőségű opusok a Bay-gyűjteményből Ferenczy Károly festményei. Az egyik utolsó műveként ismert *Pieta*, 1916 az odaadó ragaszkodás és a mindenk fölé emelt gyász komor színekkel telített csoportképe. A Bay-gyűjtemény nagybányai kollektívája időbeli eloszlásában, az egyes darabok létrejöttének dátuma szerint és tematikailag is sokrétűen idézi meg a város művészetének szellemiségét. A városképek egyéni sajátossága Nagybányán az a különösség, hogy zömmel tájrészlettel is gazdagítottak, vagyis táj- és városkép összeforrottságban jelennek meg. E műveken az előtér házakkal, urbanizált részletekkel és alakokkal élénkített, ám valójában a háttér, a városra boruló hegyek a valódi képfőszereplők (Börtsök Samu, K. Csikós Antónia, Kádár Géza, Klein József, Krizsán János, Mikola András stb.). A szorosabban vett városképeken, amelyeken az épületek, városképi együttesek dominálnak, általában szűkebb perspektívából lettek ábrázolva (Református templom: Kmetty János, Nagypénzverő utca: Nagy Oszkár, a város főtere: Mikola András, Mund Hugó, piac: Bernáth Aurél, Boromisza Tibor stb.). A többalakos kompozíciók közül kiemelkedik a Thorma-tanítvány Boldizsár István *Almaszedők* és Perlrott Csaba Vilmos *Ruhateregetők* 1905 című, korai, a pályakezdése időszakából való erőteljes festménye. A Kecskeméti Művésztelepen az 1910-es években alkotó, majd az 1920-as évek második felében ismét Nagybányán dolgozó képzőművészek: Perlrott Csaba Vilmos, Klein József, Kmetty János, Réthy Károly, Pascu (Pász) Jenő. Zsögödi Nagy Imre viszont már a kecskeméti periódusa (1920–22) után került Nagybányára. A kisszámú, ám válogatott plasztikai anyag – különösen Ferenczy Béni és Szervátiusz Jenő munkái – jól egészítik ki a festett képeket.

Az elmúlt évtizedekben a kiskunhalasi múzeum Thorma János-terme, kiállított művei egy képzeletbeli hídon vittek bennünket Nagybányára. Most Nagybánya fontos, iskolateremtő képzőművészetét a maga sokszínű gazdagságában mutatja be a Bay-gyűjtemény, létesítve egy új képzőművészeti hidat, szellemi összeköttetést Nagybánya és Kiskunhalas között, egyedüli állandó kiállításként Magyarországon. A kiállított műtárgyak segítségével bepillantathatunk abba a számos táj- és városkép megrögzítette milióbe, amiről a városban született Zelk Zoltán így írt *Kamaszkorom verselő vidéke* című versében:

*S innen már kavicshajításnyira
a világ közepe,
ahol nem adja erdőnél alább
a szelíd gesztenye,*

ahol zöldnél zöldebb a zöld,
ahol az alma bévül piros,
ahol a Zazar úgy szalad,
csempészve víz a víz alatt
homokszemekbe csukott aranyat,
ahol a Ferenczy család
úgy vert tanyát,
fény cölöpökre épített
hódító iskolát,
ahol a toronyban a csókák
s a piacon a népek
tersánszkyul beszélnek,
ahol a ligetben az ágak
mint az ő hosszú karjai, úgy szállnak,
megáldva minden kapualjban háló
kocsma-búvó szegényt,
hát szólítsuk, hát hívjuk az
egyszavú költeményt,
hogy élénk álljon isten földre küldött
kék homlokú, derengő arcú lánya:
NAGYBÁNYA

Bay Miklós – N. Kovács Zita – Szakál Aurél: *Thorma János Nagybánya és Kiskunhalas. Bay Gyűjtemény – Thorma Galéria.* Szerk.: Szakál Aurél. Thorma János Múzeum, Halasi Múzeum Alapítvány, Kiskunhalas, 2018

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap